

૩૫૨
મુક્તી માલા.

જીવરાજજીવન મુક્તી આખ્યાન.

ભાગ પહેલો.

૨ ચનાર.

દેસાઈ.

પ્રાણલાલ શંભુલાલ.

મજાહર માલા

ના

અંથ કરતા.

ભરૂચ

ધી “ વીક્ટોરીઆ પ્રીટીંગ પ્રેસ ”
સંવત ૧૯૪૪ સન ૧૯૮૭-૮૮

આં.

મુક્તી માલા. ૩૫૮૨

જીવરાજ જીવન મુક્તી આખ્યાન.
પ્રસ્તાવના.

આ ક્ષણભંગુર જગતમાં જે આત્મીક વર્ગના મનુષ્યો છે, તે સરવેનો પરમાત્મા ઉપર સ્વભાવીક પ્રેમ હોય છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ પરમાત્માના સ્વરૂપ લક્ષણ જાણવાની ઇત્તેજની ઘણી હોય છે. પછી હેવા ઇચ્છવાન મનુષ્યો રાજા હોય, કે રંક હોય, સ્ત્રી હોય, કે પુરૂષ હોય, તે સરવેની ઇચ્છા સમાન હોય છે.

આ ક્ષણિક સંસારમાં નાના પ્રકારના ક્લેશ, તથા દુઃખો, તથા સંતાપનો જે સમામાં ભોગ ભોગવાય છે, ત્યારે તે દુઃખની નીવૃત્તિ તથા પરમ શુખ્તી પ્રાપ્તિ થવાની વાંછના પણ સરવેને સરખી રીતે હોય છે.

તે દરમિયાન જ્યારે નાના પ્રકારના જીવજતુ પશુ પક્ષી પ્રાણી મનુષ્યોને નાના પ્રકારના અગાહન દુઃખો ભોગવતા જીવામાં આવે છે, ત્યારે તેના અધીક મુખ દુઃખ તથા પુનરપી જન્મ મસગાદીકના કારણના વીચારમાં પુણ્ય પાપરૂપી કર્મના ફળ રૂપ મારખંધ વીગરેની સંસાર જાલના વીચારનો મનમાં ઉદય થાય છે, ત્યારે હં એ સંસાર જાલમાંથી ક્યારે છુટીશ હેવી મુક્તી અથવા મોક્ષ મલવાની સ્વભાવીક વાંછના સાથે પરમાત્માની પ્રાપ્તિની તીવ્ર ઇચ્છાનો ઉદય થાય છે.

એ ઇચ્છાની શાંતિને અરથે, એટલે મોક્ષ તથા પરમાત્માની પ્રાપ્તિ સારૂ પુર્વે ઘણું માહા પુરૂષોએ આ ક્ષણભંગુર સંસાર ત્યાગ કરી, વનભુમિના એકાંત સ્થળમાં વાસ કરી, આ ઉતક્રંટ વીશય સંબંધી દેહના દારૂણ દુખો વેડી, સરવોત્તમ વીચાર કરી પરમપદને પામેલા છે.

તે માહા પુરૂષો એકલસુરા નહીં હતા; પોતાના દુરલભ અનુભવનો ખીજને પણ લાભ આપવા સારૂ અદ્ભુત ગ્રંથો લખીગયા છે. તથા તે ગ્રંથોનો અમુલ્ય ખજાનો આપણે સારૂ આપણા દેશમાં મુકી ગયા છે.

કાલે કરીને રાજ્યોના ફરકાર સાથે, વીદ્યાનો પણ નાશ એટલો બધો થયો કે, દેશમાં શંસ્કૃત ભાશા પરી પુર્ણ રીતે જાણવાવાલા પુરૂષો પણ થોડાજ રહેવા લાગ્યા. એટલે આપણું અમુલ્ય ધન ક્યાંહાં ડાટયું છે, તથા એ અદ્ભુત ખજાનામાં શું છે, તે પણ જાણવાની શક્તિ આપણામાં રહી નહીં. તેથી આપણા વેદ ધર્મ ઉપરથી આસ્તા ઉડતી ગઈ. એટલે માહા શીરોમણી વેદાંત શાસ્ત્રના અદ્ભુત પ્રમાણોથી પરમાત્માના જ્ઞાન રૂપી સૂર્યનો ઉદયતો ક્યાંહાંથીજ થાય ! તથા જ્ઞાન વીના મોક્ષની તીવ્ર વાંછનાની શાંતિ પાણી

કયાંથીજ થાય !

આ વરતમાન કાળમાં સારા ભાથેજે એ અદ્ભુત ખજાનાની ખાણની ખોલ અદ્ભુત પુરોશોએ મેલવેલી છે. એટલુજ નહીં પરંતુ એ અદ્ભુત ગ્રંથો મધેથી જુજ ગ્રંથોના મ કેતમાં ભાગાંતર પાગ થયાં છે. તે જોઈએ અરેખર અમુદ્ય છે. તોપણ અદ્વિતીયને સમજવા કઠણ પડે છે. તેથી એ વેદાંત સાસ્ત્ર ઉપર જોઈએ તેવો ભાવ પ્રદીપ્ત થતો નથી. તે થવા સાડે આ **મુક્તી માલા** ગ્રંથની રચના કરી છે.

માહા શાંતિમણી વેદાંત શાસ્ત્ર સંબંધી પુર્વે જે માહા જ્ઞાની ડી મુનીઓએ આ દ્ભુત ગ્રંથો લખેલા છે, કે જેમાના જુજ ગ્રંથોના પ્રાકૃતમાં ભાગાંતર પાગ થયા છે, તેની સાહેતા વીના આ **મુક્તી માલા** ગ્રંથ ખની શક્યો નથી. તથા ખનવા સંભવ પણ નથી, તોપણ તે દોષ પાગ મુલ અસલ ગ્રંથનું ફક્ત ભાગાંતર છે એમ પાગ નથી. આ મુક્તી માલા ગ્રંથમાં વેદાંત શાસ્ત્રના મુખ્ય મુખ્ય પ્રમાણો આવી ગયા છે. તથા તે પ્રમાણો અદ્વિતીય બુદ્ધિને પાગ સમજવા કઠણ પડે નહીં. તેને સાડે એ ગ્રંથની રચનામાં સરળ અને સાદી ભાષાને ઉચોગ કરી, ભાવ વધે તેને સાડે છવ મન વીગેરેને પાત્ર જનોનુ ડી આપી, પરસ્પર સંવાદ કરાવી, તે સંવાદનો સાર દરેક પ્રવેશને અંતે મનોરંજક કવીતાઓની પદ્ય રચનામાં આપી મુક્યો છે. હેવા અમુક પ્રવેશોનો એક અંક, તથા અમુક અંકોનો એક ભાગ થતાં એ ગ્રંથના ચાર ભાગ થયા છે. તથા એકથી ખીજે, ખીજેથી ત્રીજે, એ રીતે ઉતરોતર ભાગ વધારે વીસ્તારવાલો થયો છે.

આ ક્ષણિક બુદ્ધિની રચનામાં અનેક દોશ માલુમ પડે તેમાં નવાઈ નથી, તે પ્રમાણ પુર્વક આ ગ્રંથમાં પાગ અનેક દોશ નજર આવવા સંભવ છે. તેને વીશે જેમ ઉલટા મુલટા ખીજ રોખ્યા હોય તોપણ તે હજ્યા વીના રહે નહીં. તથા હાખા જમાણા હાથે અન લક્ષણ કરવાથી કુધામંદ થયા વીના રહેતી નથી, તેમ ઉલટી મુલટી ગ્રંથની રચના વીગેરેનાં દોશનુ સમાધાન કરી, એ ગ્રંથનો જે હેતુ પ્રજ્ઞાતમાનુ અદ્વૈત જ્ઞાન સંપાદન કરવાનો છે, તે ફલીભુત થએથી વીવેકી મુમુક્ષુ પુરોશો નીરંકરાવતી માન્યા વીના રહેશે નહીં હેવી ઉમેદ છે.

ભ્રગુક્ષેત્ર શંવત ૧૯૪૩ના જેષ્ઠ સુદ ૧૫

માણલાલ સંભુલાલ
ગ્રંથ કરતા.

ઓં.

મુક્તી માલા.

જીવરાજ જીવન મુક્તી આખ્યાન.

ભાગ પેહલો.

અંક પેહલો.

પાત્રજનો.

જીવરાજ	અનંભય કોશરૂપી દેહનગરીનો રાજા.
મનરાજ	જીવરાજનો પુત્ર મનોભયકોશનો અધીપતી.
પ્રથતી	મનરાજની રાણીઓ મધેની એક રાણી.
સરસ્વતી	અવીલાની પુર્વપક્ષી વીલા દેવી.
સુમતી	સરસ્વતીની સખીઓ.
શીક્ષા	
અવીલા	સરસ્વતીની પુર્વપક્ષી અવીલા દેવી.
કુમતી	અવીલાની સખીઓ.
અશીદધા	

મંત્રણા ચર્ણ.

દોહરા.

નમોનમો રૂગવેદ, સરવોત્તમ જેની વાણી,
બ્રહ્મજ્ઞાનની ખાણ, દેવરૂપીએ વખાણી.
“મજ્ઞાનંબ્રહ્મ” વાક્ય, માહા શરિરમાણી ભાદ્યુ,
ઠદયો માહા પરીતાપ, અખંડાનંદ મનમાહાદ્યુ.
અવર નમુ કોણુ દેવ, બ્રહ્મ મુજ આતમાંપેખી,
અવર ભજુકો ભગવાન, બ્રહ્મ અંતરમાં દેખી.
મોજ સર્વ માહાદેવ, સાગર રૂપ બ્રહ્મમાની,
નમુનીજ સ્વરૂપ, એક બ્રહ્માત્મા જાણી.

પ્રવેસ પેહલો.

જીવરાજ સરસ્વતી સુમતી સીધા
સ્થળ

દેહ નગર.

સંસાર જલમાથી મુકતી સંપાદન કરવાવીશે સંવાદ.

જીવરાજ—હે સુમતી, સીધા, આ જન્મ મરાણની જાગથી મને હવે કસોં જંપ જાણા તો નથી. જન્મ જલ માહેલો મચ્છ સુતરની જલમાં ફસાવાથી આકુલ બાકુલ થાય છે તેમ હું થાઉછું. હવે હું શું કરું !

સુમતી—જીવરાજ, સરસ્વતીદેવી, એ જલમ જલનુ બંધન પોતાની વીઘાડીથી તીક્ષ્ણ બલવાન કટારીથી કતલ કરશે.

સીધા—સુમતી, સાચુ કહું, જીવરાજ, ખીજ બધી આલયપાલ મુકીદળને હવે સરસ્વતી દેવીને સેવો તો સારૂ. વાહવા જીવરાજ જોને સરસ્વતીદેવી આપોઆપ તને દરસાણ દેવા પધારૂયા.

સરસ્વતી—હે જીવરાજ. તારા મુરખારવીદનો સુર્ય તેજોમય પ્રકાશથી ઝલઝલાટ કરી રહ્યો હતો. આજ જરાએ પ્રકાશમંદ પ્રેમ લાગે છે. !

જીવરાજ—માતૃશ્રી તેનું કારણ આપને અંજાણુ હોય નહીં.

સરસ્વતી—મને એમ લાગે છે કે કંઈ ચીંતા રૂપી વાદળી તારા પ્રકાશ ઉપર ફરીવલી છે.

જીવરાજ—માતૃશ્રી સાચુ કહું, મને એમ લાગે છે કે જેમ રમાણીક રથનુ ચક્ર અનેક ફેરા ફર્યા કરે છે. તેમ આ પ્રહ્લાંડરૂપી રથના આ સંસાર રૂપી ચક્રમાં મારા કર્મ અનુસારહું અનેક ફેરાફરી અનેક દેહો મેં ધારણુ કરી. હજુ એ ચક્રની ગતી ક્યાંહાં સુધી ચાલશે તે મારા સમજવામાં આવતુ નથી.

સુમતી—શું અનેક દેહો ધારણુ કરી !

જીવરાજ—જાણી જોઈને વીસ્મય સીદને થયા ! એકને એક હું કોઈકાલે વૃક્ષલી લામાં વખાણાતો હુઈશ. કોઈ કાલે જીવજંતુમા મને કરોજંપ નહીં હોય. કોઈકાલે પસુ પક્ષીના ટોલામાં રમાણુ કરતો હુઈશ. કોઈકાલે મનુષ્ય દેહ ધારણુ કરી કાંતો રંક કે રાજા થઈ આ શ્રદ્ધીમાં વીલક્ષણ ખેલો ખેલતો હુઈશ. કોઈકાલે દેવોમાં દેવલીલા કરતો હુઈશ એ સર્વે સ રશ્વતી દેવીને અંજાણુ હોયજ નહીં.

સરસ્વતી—જીવરાજ એથી તું ચીંતાતુર કેમ થયો વાર ?

જીવરાજ—માતૃશ્રી, હવે મને એ ચક્ર તુ ભ્રમણ વસતુ લાગે છે. હું એ ભ્રમણમાંથી મુક્ત ક્યારે થઈશ, તેની ચીંતામાં જેમ સમુદ્રના જલના મોજના ભ્રમરમાં નૌકા ગરક થઈ જાય છે તેમ હું ગરક થઈ ગયો છું.

સરસ્વતી—હા, હવે હું સમજી ભવસાગર તરવાની તને વાંછના થઈ હોય એમ જાણાય છે.

તુમતી—જીવરાજ, કામતો ઘણું જ કઠણ છે. વરષા રૂતમાં જલથી ભરપૂર સીંધુ નદી કોઈથી તરાઈ સકાતી નથી. તો આતો સાગર તરવાનો છે. તે તું શીરીતે કરીશ ? વલી જે તારે તરવો છે તે જલસાગર પણ નથી, ભવસાગર છે. ભવસાગર જલસાગરથી તરવો ઘણો વીકટ છે. જીવ તુમડા નૌકા વીગેરે અનેક સાધનથી જલસાગર તરવો મુશ્કેલી છે, પરંતુ ભવસાગર તરવો મહાવીકટ છે.

જીવરાજ—વીકટ સાથી છે તે સમજાવો તો ઠીક.

સીંધા—એ ભવસાગરમાં જન્મ અત્યુ રૂપી જળ છે. રાગ દ્વેશરૂપી વીકાળ મંથર છે. કામાદીક અનેકજંતુ છે. શોકરૂપ વડવા અગ્ની છે. મુખ દુખાદીક અનેક તરંગ છે. તેમાં અસંખ્ય મનુષ્યો કુબ્યાજ કરે છે. કોઈક જ મીરલો પુરૂષ એ ભવસાગર તરી શકે છે. તેથી જળસાગરથી પણ તે માહા વીકટ હોય તેમાં નવાઈ નથી.

જીવરાજ—આવો અદ્ભુત ભવસાગર તરવાને માતૃશ્રી સરસ્વતીની સાહેતા વીના મારૂ બળ શું. જળસાગરમાં પણ બુડનારની ચારે તરફ શમુદ્રનું પાણી ફરી વળે તેવે પ્રસંગે તેને ઉગારવાને તેનું પોતાનું બળ કાંઈ કામ આવતું નથી. પ્રભુની કૃપા વીના તે ઉગરી શકે નહીં, તો આતો તેનાથી પણ વધારે વીકટ ભવસાગર તરવાનો છે. સરસ્વતી દેવીની સાહેતા વીના એ સાગર પાર ઉતરી જવાની વાંછના ગગનમાં મેહલ બાંધવાની ચોજના જેવી છે.

સરસ્વતી—(હાસ્ય લાવીને) ઉપમાં તો તેહ મને ધણી દીધી. આ સકલ બ્રહ્માંડના સ્વામીને જે ઉપમાં ઘટે તે તેહ મને દીધી.

જીવરાજ—માતૃશ્રી આ સંસાર સાગર પાર પામી આ સકલ બ્રહ્માંડના સ્વામીને પામવું, તે તમારી કૃપા વીના થતું જ નથી. માટે હું જેટલી ઉપમાં આપુ તેટલી ઓછી. વીદ્યાના તેજોમય પ્રકાશના ઝલઝલાટ વીના અવીદ્યાનો ભયંકર અંધકાર ખસે નહીં. એવીદ્યા ખસ્યા વીના સંસાર સાગરનો પાર પમાય નહીં, તથા જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય નહીં, તથા જ્ઞાન વીના પરમાત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. મતલબ જેને સંસાર સાગર પાર પામી પરમાત્માની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોય તેની ઇચ્છા પુર્ણ રૂપીભૂત આપના દુરલભ દરશણ તથા સાહેતા વીના થતી નથી એ સીધું પ્રમાણ છે.

સરસ્વતી—જીવરાજ, તને મુક્તિની ઇચ્છા થએલી જોઈને અત્યાનંદ થાય છે, આ

સકલ બ્રહ્માંડમાં માયાનું પરીબલ એટલું બધું છે કે, લાખમાં કોઈ વીરલા પુરૂષને મુકતી ની ઇચ્છા થાય છે. માયાની વીલક્ષણતા એટલી બધી છે કે તેના અલ્પાનંદમાં આ બધું બ્રહ્માંડ લીન થઈ પડ્યું છે. તથા કોઈ વીરલા પુરૂષને પરમાનંદની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય છે. એ રીતેનું માયાનું પરીબળપાત્ર છતાં તેને મુકતીની ઇચ્છા થઈ તેથી હું તો શું પરંતુ પરમાત્મા પણ તને પ્રશ્ન થશે.

સીધા — જીવરાજ, પુર્વજન્મના તારા પુર્વ સંચીત કર્મ દુરલભ હોયા વિના તને આ મુકતીની ઇચ્છા થાયજ નહીં. તેમ આ વરતમાન જન્મમાં મુમુક્ષુ દશાને જે તું મા પા થયો છું, તેતું તારા પુરુષોર્થે સંકલ્પ કરશેજ.

જીવરાજ — (નિરાસ થઈને) સીધા, મને નિરાસ કર માં મારા પુરુષોર્થે મારી મુકતી થવાની હોત તો, હનુમુખી આ બ્રહ્માંડના ચક્રના ભ્રમણનાના ફંસામાં ફસી રહ્યો હોતજ નહીં, તથા મારી મુકતી થઈ ગઈ હોતજ હોત. સરસ્વતી દેવીની સા હોતા વિના મારે પુરુષોર્થે શું કારોગારી કરશે ?

સુમતી — આ બ્રહ્માંડમાં સરસ્વતી દેવીની સાહેતાના જે અબીલાશી છે તેને તે દેવા તે તત્ત્વપરજ છે. તથા તે કાર્ય સાજુ તો આ જગતના પટલા ઉપર આ અત્યુત સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યા છે. પરંતુ જે સરસ્વતી દેવીની સાહેતાના અબીલાશી નથી, તથા જેના અ વીલા હંપરજ સદાભાય છે, તથા કોઈપણ ક્ષણે સરસ્વતી ની સનમુખ દ્રષ્ટી પણ કર તા નથી તેનો ઉદ્ધાર સી રીતે થાય વાર ? તું સરસ્વતી દેવીની સાહેતાના તીવ્ર અ બીલાશી છે, જેજ તારા પુરુષોર્થે છે. તથા તે પુરુષોર્થે તારી કામના સંકલ્પ કરશેજ,

જીવરાજ — સુમતી કોટી જન્મ થયાં મેલે અવિદ્યાનો અનુભવ કર્યો. પરંતુ તેના પ રીણામમાં આ પુનરુત્પત્તિ જન્મ ધારણ કરવાની જાલમાંથી મુક્ત થવાને બદલે બહુ તાતાણ બસીયાની માફક આ જાલમાં અત્રીક અત્રીક ફસાતો જાણું. હવે મારી ભાવ ના તેના ઉપરથી તદ્વન ઉતરી ગઈ છે. અને હવે હું સરસ્વતી દેવીને શરણે આવ્યો છું, માટે મને એ જાલમાંથી છોડાવો.

સીધા — સરસ્વતી દેવીના પ્રતાપથી તને એ જાલમાંથી છુટવાને જરાપણ મુશ્કેલ નથી. પરંતુ અવિદ્યાનો શેલેવાસ તને તારા કોલેવા પ્રમાણે અનેક જન્મ થયાં છે; તો તે ધા ડા સંબંધે અવલોકા શેલેવાસથી પાછી અવિદ્યા તરફ તારી ભાવના થઈ તો શું થશે ?

જીવરાજ — છી ! હવે કેમ થાય ! કોઈ સોદાગરને ધુતવા ધુતારા આવ્યા, તેનું સરવ સ્વધન ધુતી ગયા, એટલુંજ નહીં પરંતુ તેનો પ્રાણ બચશે કે નહીં, તેની તેને આશા રહી નહીં. દઈવયોગે તે સોદાગર તે ધુતારાના ફંસામાંથી છુટ્યો. અને પાછું ધન કે માથો, તે ધન લઈને પાછો તે ધુતારાને શરણે જવા તેની વાંછના થશે ! ના, નહીં, તેમ પુર્વના જન્મમાં મનુષ્ય દેહદારાએ સતસંગ કરી સતસાક્ષના શ્રવાણ મનનાદીક થી સત સ્વરૂપના જ્ઞાનરૂપી મુકતીના તથા પરમાત્માની પ્રાપ્તિના સાધનરૂપી ધન અ વિવારૂપ ધુતારી ધુતી ગઈ. પ્રારબ્ધયોગે પાછી મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થતાં મુકતી તથા પર

(૫)

મહાત્માની પ્રાપ્તિના હમાણાજ વરાગુપેક્ષા સાધનરૂપ થત હું પાછું અવેશાને સરણે જઈ ગુમાવું, હેલું મારું હીક ભ્રમીત નથી.

સીંધા - વાહવા ! અવિદ્યાના ધુતારી હરી,ડીક,એમ તારે દ્રઢ નીશ્ચય હશે તો સર સ્વતી દેવી તને સાહે થશે.

સરસ્વતી - જીવરાજ, હું તારા ઉપર અતી પ્રશ્ન થઈ. તને મુક્તીનો મારગ બતાવવા આજ્ઞા કરું છું, કે તુ તારા પુરસ્કોવે મુક્તીમાલા પેદા કરી તેના આ વસ્તમાન જન્મ માં જન્મ જન્મજે. તેથી,તારી વાદેદ તથા જીવન મુક્તી થશે, એટલુંજ નહીં પરંતુ તને સચ્ચીવાનંદ પરમાત્માના પ્રાપ્તી થયતું શીવ સ્વરૂપ બનીશ હેલું મારું વરદાન છે.

સીંધા - વાહવા,જીવરાજના મહદ ભાગ્ય ખુલ્યા ખરા, વહી સાબજો,

૫૬.

(ગોપીચંદ કહે શુભ, તારામતી મોરી મઝ્યા. એ હાલ.)

મુક્તી માલા તારી કયા, કથન કર નર નારી.

હીરા રત્ન માણી માતી, જર જવાહીરથી અતી સારી.

એક ભુવન મધે નગરી, ભાલી ભાલી મુખકારી.

તેની તુલના કરી શકે, સીપેર મતી તુચ્છ સાહારી,

પ્રેમી જન જાણે, માનવ, દેહ સદા સાક્ષાત.

ભલુ ભાલ્યું સાધન મેં તો, મુક્તી તારું રહીયાત.

જીવ તત્વને જાણુજે, એ નગરી તણે બહી રાજ.

પુર પ્રેમે નગર તણી, કદી કોપે નહીં એ માહાજ.

જીવન મુક્તી તારી તેને, દ્રષ્ટા થઈ સત સંગે.

વાદ્યો મોક્ષ તણે પ્રેમ. અચળ અતી લજરંગે.

થતાં અભાવ અતી ખરી, અવિદ્યા હરીને ધુતારી.

મહ્યા સરસ્વતી કરી, કૃપા થયા શાહેકારી.

પુર પ્રસન્ન થઈ વિદ્યા, દેવી કદ જીવ બાલા.

જન્મ જન્મને પ્રભુ તારા કરે દ્રઢાણ કરી મુક્તી માલા.

જીવન મુક્તી થશે થઈ. નીરંકુશ વખતી શેહેજે.

સચ્ચીવાનંદ પ્રભુ પામીઃ સુખ સદાસય લેજે.

પ્રવેસ બીજો.

મનરાજ

પ્રવ્રતીરાણી

સ્થળ

મનોમય મેહલમાં પ્રવ્રતી ચરીત્ર ચોક.

અજ્ઞાન કાળમાં પ્રવ્રતીના ચરીત્ર વીશે સંવાદ.

મનરાજ—હે પ્રીય આસોમાસની પુરણીમાને દીવસે ચંદ્ર જેમ સોલે કલા સહીત પ્રકાસી રહે છે. તેવા તેજ ભરેલુ તારુ મુખ જોઈને મને અત્યાનંદ થાય છે. એક ક્ષણ વાર પણ તારો વીજોગ મારાથી સહન થઈ શકતો નથી.

પ્રવ્રતી—પ્રાણનાથ તમે મને ચંદ્રની ઉપમાં દીધી તેથી મારા દીલમાં એક સંકાનું મેઘ મંડલ ઘેરાઈ ગયું છે.

મનરાજ—અરે આ શુ ! મેઘ મંડલ કેવું ! જો મેઘ મંડળ ઘેરાયું હોય તો અવસ્ય વૃષ્ટી થવી જોઈએ.

પ્રવ્રતી—છી, છી; હેવા દધકર' બોલશે માં હું જે સંકાનું મેઘ મંડળ કુંદું, તે સંકાના મેઘ મંડળની વૃષ્ટી થાય તો મારા દીલમાં ઉત્પત્ત થએલી સંકા ફેલી ભુત થવા જેવું થાયછે. તે મને ઇચ્છીત નથી, તથા તમને પણ હુશે નહીં.

મનરાજ—પ્રીય ખુશારોથી એ સંકાનું વીવેચન કરે તો ઠીક.

પ્રવ્રતી—પ્રાણનાથ આસોમાસની પુરણીમાને દીવસે પોતાની સોલે કલા સહીત ચંદ્ર પ્રકાસી રહે છે એ ખરી વાત છે. પરંતુ તે પુરણીમાને દીવસ રાત્રી વીતી જતા સુ કલ પક્ષના અંત આબ્યા તે પછી કણ પક્ષમાં ચંદ્રની ક્લાઓ ઓછી થતી જાય છે. તે વી રોતે મારી દસા થસે કે શુ ! એ સંકા મને ઉત્પત્ત થંગલી. હવે પછી મારી શાયક નીવ્રીનું પ્રમતપાઝ ચાલવાનું કે શુ !

મનરાજ—છી, હેવી વાત બોલીયા નહી, નીવ્રતીના સાલુડાના પરજાએ પણ હું ઉભો રહુ નહી. વાર ચંદ્રની ઉપમાં ઠીક લાગી નહી તો તમામ પોતાની પખડીયા સહી. ગુલાબનુ કુલ જેમ ખીલી રહે છે તેમ તારુ મુખ ખીલી રહાની ઉપમાં આપકે નહી !

પ્રવ્રતી—મારે કરીએ ઉપમાં જોઈતી નથી, ચંદ્રની ઉપમાંથી ગુલાબના કુલની ઉપમાં વધારે મહામાવાલી નથી એથી હલદુ ચંદ્ર કરતાં ગુલાબનુ કુલતા વધારે ક્ષણીક છે, તે કુલ સુર્જના તડકાથી ચીમલાઈ ગયું એટલે પાછું ખીલી શકતું નથી. તેવી મારી દસા થશે કે શુ ! અને હવે નીવ્રતીનાજ પોખાર ચાલવાના છે કે શુ ! હાવા સુકન સા સાઈ બોલતા હશે !

મનરાજ—તને હાવી ઘેલી સંકાઓ લેતા કોણી શીખવ્યું. નીવ્રતીના નેપુરને કણ

કો જ્યાંહા વાગેત્યાંહા હું ઉભોજ રહું નહીં. તારા સમાગમમાં મને કેટલો બધો લાભ થયો છે,

પ્રવ્રતી—તે ભુલી નબળો તો સારું.

મનરાજ—કેમ ભુલુ ? ભુલાય કેમ ? વાહવા મારા ભાગ્યની શું ઉપમાં ! પીતાજી હવે વ્રધ થયા જોટલે આ રાજ રચાસતનુ સઘલુ કામ કાજ મારે હાથે આવ્યું, હવે તો હું ચક્રવર્તી રાજ થયો.

પ્રવ્રતી—મારી સાથેના સમાગમમાં તમારું ભાગ્ય દીનદરદીન ખીલતુ જાય છે. પરંતુ તે તમાગ પીતાને ક્યાં ગમે છે. જે કુલ દીપક હોય તે આખા કુલને સોભાવે છે. તે છતાં તે માંખાપ ભાઈ ભાંડુ વીગેરેને પણ ગમે નહીં એ કલીકાળના મહીમા શીવાય બીજું મું કેહેવું ?

મનરાજ—હે પ્રીય મારા મા ખાપ શીવાય બીજા સઘલા સગા સંબંધી વીરે તે જે મને કહ્યું તે મેં માન્યું, અને તેમની સાથે મેં વીરોધ પાડ્યો. પરંતુ તું જે મારા ખુદ પીતાજી વીરો કેહે છે, તે મારા દીલમાં ડસતું નથી.

પ્રવ્રતી—અનુભવ થયે એ મારું કેહેવું પણ દીલમાં ડસે.

મનરાજ—અનુભવતો જુદાજ પ્રકારનો થાય છે. મારા પીતા જીવરાજની અનમય કોરા રૂપી નગરી તેને તથા મને પ્રીય હોય તેમા નવાઈ નથી, મારા પીતા પોતે વ્રધ થયાં છતાં તેનીતો તે રક્ષા કરે છે, તેમને અનુકૂલ છે. મનેએ નગરીના કોટની અંદર અતરવની કરી સદા કાળ ધેરાઈ રહેવું ગમે નહીં.

પ્રવ્રતી—જે તમને ગમે નહીં તે તમારા પીતાજીને ગમે એજ વીરોધતાની નીશાની

મનરાજ—એ નગરીના કોટની અંદર સદા કાળ ધેરાઈ રહેવું એ મને ગમે નહીં તે મારા પીતાજીને ગમે છે એ ખરું, પરંતુ પીતાજી છો તેમ કરતા, તેમને પ્રતીકુલ નથી, અનુકૂલ છે. સાથી કે જે ક્ષણે મારા પીતા જીવરાજ એ દહરૂપી નગરીના ત્યાગ કરી બાહાર નીકળ્યા તેજ ક્ષણે એ નગરીના કોટ થરથર ધ્રુજી જમીનદોસ્ત થાય તેમાં ન વાઈ નથી તથા એ નગર ભસ્મીભુત થાય એ પણ દેખીતું છે, તેમ થયે એ અદ્ભુત રાજધાની વીના મારી મનોમય શ્રેષ્ઠીનું રાજ પણ ફેના થાય તેમાં પણ નવાઈ જેવું નથી.

પ્રવ્રતી—ખરીયાત, હા હું સમજી.

મનરાજ—તો અદ્ભુત નગરીના કોટની અંદરના રાજ મહેલમા મારા પીતાજી બીરાજ એ રાજધાની ની રક્ષા કરે છે એવો ડીકજ થાય છે. એ રાજધાની સલામત છે તો જ્યાંહા જ્યાંહા આપણી બહીર વ્રતી ફરી શકે ત્યાંહા ત્યાંહા આપણી માનશીક શ્રેષ્ઠી ઉપર અમલ કરીશું. કોની તાગાત છે કે મારા અમલમાં ક્ષણભાર પણ દાખલ કરી શકે. હું માહારી મેલે જેટલી માઝા રાખું તેટલી રહે. જાહુ તો આખીલ બ્રહ્માંડમાં રમાણું કરું, તો પણ કોઈ પણ મને રોકી શકે નહીં. તો પછી મારી ભોગ સામગ્રીમાં મણાં શું હોય !

પ્રવ્રતી—મણા કેવી ? અનેકના ગલા રહેસીને કે અનેક પ્રકારના પ્રપંચ કરીને આપણે ધન એટલું બધું અકલું કરેલું છે કે આપણી સાત પેઢીમાં ખુદે એમ નથી.

તો ભોગ સામગ્રીમાં હવે માણા સી રહે ?

મનરાજ—(હસીને) પ્રીય સાચી વાત કહી. નીચીતીના મંદીરમાં મેં વાસ કર્યો હો તો આ ધન પ્રાપ્ત થાત નહીં. હે પ્રીય એ પ્રતાપ તારો હવે હું મારા સર્વે રીપુનો સંહાર કરી ચુક્યો છું. તથા તેનું ધન મારા મંદીરમાં લાવી ચુક્યો છું. હવે કસી બાકી રહી નથી.

પ્રવ્રતી—નીકટના અથવા દુરના સગપણ નાતાના અથવા પરધન સંગ્રહ કરવામાં ની તી અથવા અનીતીના, સુખધી આદીક મારી વેરાણુ તમારા દીલમાં વીપ્રીત વીચારો ઊ તપન કરતી હતી. તે વખત તમારૂં દીલ ચગડોલની માફક ડગમગતુ હતું. હવે આ ભોગ સામગ્રી કેવી સારી લાગે છે. ?

મનરાજ—મેહ એ સુખધી આદીકનું માન્યું હોત તો તારે તાનો મારવા પાણુ હ તુ તેમતો મેહ કર નથી.

પ્રવ્રતી—એવાતતો સાચી છે, જેવી ભોગ સામગ્રીમાં માણુ રહીનથી, તેજ પ્રમાણે મારાપ્રતાપથી સ્ત્રી વીલાસમાં પણ માણુ રહી નથી, તેમાં પણ નીતી અનીતીના વીચારેજે. દીલ ડગમગતુ હતું, તેપણુ મારા પ્રતાપથી ઠેકાણુ પડયું છે. તેજ રીતે સંતા નાદીક સુખમાં પણ માણુ રહી નથી. ચક્રવર્તી રાજ કહેવાયો છો, એટલે રાજ સ્વાસતની પણ ખોટ નથી. તો હવે માણું સી રહી. ?

મનરાજ—માણુ માત્ર એટલીજ લાગે છે. આ અનમયકોસરૂપી નગરી હવે છરણુ જેની થઈ પડી છે. હેના ચારે પાસાનો કોટ ધુરજ નકામરા સહીત ખલખલી ગયો છે. ચમરાયના હવે પેગામ આવવા માંડયા છે. એટલે કાલે કરીને બેનગરી જમીન દાસ્ત થઈ ભસ્મી ભુત થશે તેમાં સંસય નથી. ત્યારે આ સઘલી ભોગ સામગ્રીને શુ કરીશુ ?

પ્રવ્રતી—હાની અનમયકોસ રૂપી નગરીઓની આગાણુને ક્યાં ખોટ છે. આ નગર હાથથી ગયુ તો બીજુ નગર ચેલવીશું. બીજુ પછી નીજુ. એ રીતે તેની પણ ખોટ રહેવાની નથી. તથા દરેક નગરમાં મારો સમાગમ બારી રાખસો તો આપણી ભોગ સામગ્રીમાં પણ માણુ રહેશે નહીં.

મનરાજ—વાહવા પ્રવ્રતી તારાથી મને જે અત્યાનંદ થાય છે તેનુ વરણુન કરી સકતો નથી. તારા ઉપરની મારી મોહીણીનું સુક્ષ્મ વરણુન કરજુ તે શ્રવાણુકર.

૫૬

રાગ સોરઠ

મોહયો મોહયો હુ રાજ કુમારે, રાણી ગોરાવદને.

જોને જાણે ચલકયો ગગનનો ચંદ્રે, સુ આ તેજ તારે બદને. ઠેક

સોલે કલા જોને ઝડપી રહી છે, મુખ બીંબ સુ મેમે મલકેરે.

મંગલ બુધ ગુરુ બ્રહ્મંડળ સર્વે રોહિણી ઝાંખી ઝળકેરે. રાણી.
મનોમય મેલેા રૂપી મેઘ મંડળમાં, જાણે વીજલી તેજ તારે ઝળકેરે.
જર જવાહીર ધન લોગ સામગ્રી રૂપ, પુંદ અગણીત ટપકેરે. રાણી
માણા નહીં જ્ઞેને સંસાર સુખમાં, મહાલુ સ્ત્રી વીલાસ બુબ ખાંતેરે.
સંતાન રૂગના મેમ મંડળમાં, મગન રહુ સદા વીશ્રાંતેરે. રાણી.

મનોમય મીના

જીવરાજ મનરાજ

સ્થળ.

મનોમય મંદીર

દેરાગના ઉદય અરથે સંવાદ

જીવરાજ —હે પુત્ર મનરાજ. તું કાંઈ મહદ્દલ્હના રૂપી કોટ રચતો હોય હેવું મને લાગે. ખર કેહે. તું સું વીચારમાછે.

મનરાજ —ખી પાછ એ તમને કાંઈ અજાણ્યું હોય નહીં સુવંના કીર્ણન ચલન હલન તથા પ્રકાસ સુવંને અજાણ્યો હોય નહીં. કાંઈ મારો કસુર થઈ હોયતો ક્ષમા કરજો, મારો જાની સ્વભાવ જેછે તે પરમાણે હું કરું.

જીવરાજ —હે પુત્ર મને તારો જાતી સ્વભાવ કાંઈ અજાણ્યો નથી. તું શું કલ્પના રૂપી કીર્ણો રચી રહ્યો છે તે હું જાણું. પણ મને એમ લાગેછેકે એ તારા કીર્ણના બુરજ કાણુભંગુર હોવાથી ક્ષણસારમાં જમીન દોસ્ત થઈ પડશે.

મનરાજ —સીરીતે ખીતાજી ! વીજલીના પ્રકાસ જેવી મારી ચંચળ વ્રતી સમજ સ કી નહીં.

જીવરાજ —હે મનરાજ, તું આ અતમયકોસરૂપી દેહને નાયક હોવાથી તારી મ ગરૂરીતા મોજા જોર કરી ઉછલવા લાગ્યાછે. સખુર કર. હમાણા તે સ્થીર થઈ જશે.

મનરાજ —એથી રહુ સું ? પરંતુ એ દેહનગરને હું અતી કીમતી તથા અમુલ્ય સ મજીશું. તેના ઉપરનો મારો વીલકાણ મોહ મીથ્યા સી રીતે થશે !

જીવરાજ —હે પુત્ર, તેહે એ નગરમાં અમુલ્ય પદ્મ સું દીકું. ! ખરી રીતે જોતાં એ હાડ માસ ચામ તથા રૂધીર તથા મલમુત્રનાભંડાર સીવાય બીજું કસું નથી, આ ઈશ્વર રચીત શ્રેષ્ઠીના બીજા જડ પદાર્થોની તો કાંઈ પણ કીમત છે. પરંતુ આ હાડ પીજરમાં તે અમુલ્ય વસ્તુ હસી જોઈ. દેખીતા દુરગંધી બરેલા તથા તારાદાયક પદાર્થો છે. તેમાં તું સું મોહી રહ્યો છે.

મનરાજ—મોહીણી મારી કાંઈ આનકાલની નથી. કોટીજીગ વહી ગયા છતાં, એ મોહીણી રૂપી રોહીણીનું તેજ મંદ થવાને બદલે દીનપરદીન અધીક અધીક જળ ઝળાટ કરી રહ્યું છે.

જીવરાજ—સાચુ કહ્યું, પરંતુ હવે એ મોહીણી રૂપી રોહીણી અસ્ત થશે. ધાર કે તું કોઈ રાજદરબારમાં ખળનચી હોય, તે પસંગમાં તેહે રાજનો એક મ્હોટો ખળનો હડાચો. તે ધુનાના બદલામાં રાજ તને સીક્ષા કરે, તેહેવી રીતેકે તારા ગલામાં હાડ કાના હાર પેહેરાવવા, એટલુજ નહીં પરંતુ તારે માથે પણ હાડકાનો ટોપ પેહેરાવવો તથા હાથ પગ વીગેરે બીજા સરીરના ભાગે પણ હાડકા બાંધવા. પછી માસના લોચા આખે સરીરે જે યુક્તીથી રહે તે યુક્તીથી રાખવા. તે સીવાય આખે સરીરે અંતરડા વીગેરેના હાર પેહેરાવી રૂધીર ક્ષીત વીગેરેથી તમામ સરીર લચકા બોલ કરી તેના ઉપર કોઈના કલેવરનું ચામડું હોરાડી મલમુત્તાદીક દુરગંધી ભરેલા પદાર્થ તારા કર ઉદર વીગેરે ઉપર રાખી એ સ્થીતીમાં માત્ર વરસ છમાસ રહેવાની સીક્ષા કરે તો તે તને અનુકુલ પડે કે નહીં તેનો તું મને પ્રતીઉત્તર દે.

મનરાજ—(ઘણોજ અચબો પામીને) આ શીક્ષા કરતાં દેહાંત દંડની સીક્ષા સારી, પ્રાણ જાય એ સારા. પણ આ ગજબ એક દીવસ પણ વેઠાય નહીં તો પછી તેથી અધીક મુદત વીશે તો મુંજ કેહેવું. !

જીવરાજ—મનરાજ તને એક દીવસ પણ હાડકાના હાર, અંતરડાના હાર, માંસ નાલોચા, રૂધીર, ક્ષી, પીત, મલમુત્તાદીક દુરગંધી ભરેલા પદાર્થ, તથા કોઈપણ કલેવરના ચાંમડાનો ચોલો પસંદ નથી. તો આ અનમયકોસરૂપી દેહમાં એ પદાર્થ સીવાય બીજું કશું નથી. તેમાં તું અનંત કાલ થયા મીથ્યા મોહીણી રાખી રહો છો. એ તારી કેટલી બધી ભુલ. !

મનરાજ—દેહમાં તમામ દુરગંધી ભરેલા તથા ત્રાસદાયક પદાર્થ છે. તેમાં તો કંઈ શક નથી. તે છતાં મનુષ્ય દેહ દુરલભ તથા સરવોત્તમ સાત્ત્વમાં માની છે. તેનું શું કારણ હશે. !

જીવરાજ—આ ક્ષાણભંગુર જગતમાં મનુષ્ય સીવાય બીજા અનેક જાતના જીવન તું પશુ પક્ષી વીગેરે અસંખ્ય પ્રાણીઓ છે. તેને માત્ર અંગજ્ઞાન છે. તર્કજ્ઞાન નથી. તર્ક જ્ઞાન વીના સાર અસારનો વીચાર તેમનાથી થઈ શકતો નથી. તેથી પરમાત્માના જ્ઞાનના તે અધીકારી નથી. મનુષ્યો ને અંગજ્ઞાન સીવાય તર્કજ્ઞાન પણ હોય છે. તે દ્વારા એ સાર અસારના વીચારે તત્ત્વવેત્તા થઈ પરમાત્માનું જ્ઞાન સંપાદન કરી પરમ પદને તે પામેહેવો શંભવ છે. તેથી મનુષ્ય દેહ દુરલભ તથા બીજા કરતાં સરવોત્તમ માની છે. પરંતુ જે હેતુથી તેને દુરલભ તથા સરવોત્તમ પણ દીધું તે અનુસાર જ્ઞાન સાધના તરફ જેનું લક્ષ નથી તેણે મનુષ્ય જન્મ લીધો તે ન લીધા સરખો છે. તથા તેવે પરસંગે મનુષ્યા દેહ

પસુના કલેવરથી પાણુ કનીબટ છે.

મનરાજ—મુઠ પુરૂષની મનુષ્યા દેહ પશુના કલેવરથી પાણુ કનીબટ છે, હેમાંતો કાંઈ શક નથી. પરંતુ એજ દેહ વડે તો સ્ત્રી પુત્ર ભાઈભાંડુ સગાવાહાલા ઈત્યાદીથી આ મારી માનસીક શ્રબ્દીના સુખનો ભોગ ભોગવું છું. જેમ પુર્વમાં સુર્ય ઉગે નહી તો અંધા રૂ તેમ દેહ ન હોયતો આ સ્ત્રી પુત્ર પુત્રી ભાઈભાંડુ વીગેરે જન સમુદાય સુ કામનું. ?

જીવરાજ—કામનુતો કોઈ નથી. પ્રથમ સ્ત્રીને લે. એ પાણુ એક હાડ માસ ચામ તથા રૂધીર પીત કંઈ મલમુત્રની ભરેલી પુતલી છે. જેમ નાટકના તખ્તના પાત્રજનોના સ્વભાવીક સ્વરૂપ હાંકવા પડે હોય છે, તેમ એ પુતલીનું હાડ પીજર તેની ત્વચાથી હાંકલું ન હોતો તે ત્વચાના અંતરપટ માટેલા પદાર્થ મધેથી કહો પદાર્થ મોહીણી કરવા જેવો છે. ?

મનરાજ—ત્વચાનો અંતરપટ ખોલી બીતરના પદાર્થ કોઈથી જોવાતા નથી, તો વગર ખોલે તેનો ચીતાર સમજ્યામાં આવેજ કેમ. !

જીવરાજ—ત્વચાનો અંતરપટ ખોલ્યા વીના તેની અંદરના પદાર્થનો ચીતાર તારા મગજમાં ચીતરાતો ન હોયતો, ચેતન વીનાનું કોઈપાણુ કલેવર ઉકરડે પડેલું હોય તેને ગીદ પક્ષી ફાડી તોડી માસ આદીકનો ભક્ષ કરતા હોય તેવે ટાંણે તારી નજર તે તરફ કર. તેમ કરેથી તને કમકમાટી આવ્યા વીના ન રહે તો, શુદ્ધ ચેતનની ઉપરનો પ્રેમ પડતો મુકી ત્વચા વીગેરેના જોર આદીક વર્ણુ વીગેરે ઉપર મોહીણી કરી સ્ત્રી વીલાસનાં સદા મગન રહે તેવે ટાંણે ગીદ પક્ષીથી પાણુ કનીબટ સ્થિતીમાં તને સા સાડ મુકવો નહી તે સમજનુ નથી. શાથીકે ગીદ પક્ષીને સાર અસારના વીચાર રૂપ તર્ક જ્ઞાન નથી. તે તને હોવા છતાં તેની માફક આચરણુ કરે એ કેટલી બધી તાબુખી ! આ સ્ત્રીના કલેવર વીશે જે વચણુન કરચું તેનીજ રીતે તમામ જન સમુદાયની દેહાનું સમજી લેવું.

મનરાજ—ગમે તેમ હોય તોપણુ એ સ્ત્રી પુત્ર ઈત્યાદી આ દેહના સુખ અરથે કેટલા બધા કામના છે.

જીવરાજ—કામના તો એટલા બધાકે એ સ્ત્રી પુત્રાદીકનું જુમખું પોત પોતાના સ્વાર્થની દોરીથી, બંધાએલું રહુ છે. એ સ્વાર્થની દોરી તુટી એટલે કોઈ કસા કામના નથી. સ્વાર્થનું બંધન તુટ્યું એટલે એક પતીનો ત્યાગ કરી બીજા પતી અથવા પરપુરૂષને ત્યાહાં સ્ત્રીને જતા તથા સ્વાર્થ ન સરેથી પુત્રાદીક પોતાના પીતા વીગેરેથી વીભક્ત થતા આપણે ડગલે ડગલે દેખીએ છેએ. વખતે એ જુમખાનું સ્વાર્થનું બંધન ન તુટ્યું હોય તોપણુ દેહથી જીવાત્માનો વીન્નગ થયા એટલે એજ દેહને તેની ભાર્યા ઘરમાં રાખવાની નહી. હેવી તે દેખીતી દેહ અમંગળ છે. તેને તેનાં બીજા સંબંધી સમજાનમાં

સહ જઈ ખોરી ખોરીને બાળવાના તેના ચાગ્યજ છે. પરંતુ કાલ વીતે નીકટના સંબંધી પણ તેની પ્રતીમાનુ પણ સંભારણું રાખવાના નહીં. એ રીતે વીલક્ષણતા છે.

ઢાહરે

દીન ગણતા મામ ગણા, વરસે આંદરીયા.

સુરત લુલી સહિયા, નામે કીસરીયાં.

મનરાજ—નામ તેના નાશ ખરેજ એ કેમ ના કહેવાય. ?

જીવરાજ—જ્યારે આ દેહ કે જતા પડે તું બાળ લોગ લોગવે છે, તે તારી નથી, તથા ક્ષણભંગુર હોવાથી ગમે તે ક્ષણે નાશ પામે છે, તે સ્ત્રી પુત્ર ધન દોલત ઘરખાર રાજ રચાસત વીગેરે ભોગની સામગ્રીઓ પણ તારી કેમ થશે. ! “ નામ તેના નાસતો ખરેજ ” એજ તારા પ્રમાણુ રૂપ વાક્ય પ્રમાણે ગમે ત્યારે તે રાજ રચાધી ધન દોલત વીનાશ પામે તેમાં નવાઈ નથી. હેવા વીનાસી પદાર્થો ઉપર મોહીણી શી !

મનરાજ—મોહીણી તે સુખસંપાદન કરવા અરથે.—

જીવરાજ—સુખને બદલે દુખ કહું હોયતો યથાર્થ છે. એ સ્ત્રી પુત્ર ધન ઘરખાર રાજ રચાસત વીગેરે નમત્રે તે એ દુઃખ. અપ્રાપ્તી કાલ વીશે દુઃખને પ્રાપ્તી કાલ વીશે દુઃખ નથી એમ છેજ નહીં. તે વખતે મલે તે તેને જાતવી રાખવાની ચીંતાનું દુઃખ, વીનાશ પામે વલી અતી દુઃખ, વીનાશ ન પામે તોપણ મંચણવસરના તેના વાંજગ નુ સહથી અધીક દુઃખ, દેહ તથા જીવાત્માનો સંબંધ તુટ્યો એટલે પછી આ ભોગોની સામગ્રી સી કામની. !

મનરાજ—આહા. ! આશ્રધીની રચના પણ આ ઉપરથી વીચીત્ર લાગે છે.

જીવરાજ—વીચીત્ર તે એટલી બધી છે કે સ્ત્રીઓના ભોગી પુરુષની સ્ત્રી દરેકની તથા દરેક સ્ત્રીનો સ્વામી સદા કાયમ રહેો નથી. કુટુંબ વતંસલ પુત્રાદીક વાલા પુરુષને મંચણવસરે અગ્નીદાહ કરવા પીત્રાઈ ગોત્રાઈ વખતે ધુંડવા પડે છે. અરથાંત સરવેને સંતતીના વેલો અખંડ રહેતો નથી, તેમ પુત્રાદીકના પીતા વીગેરે પણ અખંડ રહેતા નથી. રાજ રચાસન વાલે રાજ વખતે દરવેશની માફક ભટકી ભટકી પોતાનું આયુષ્ય પુર્ણ કરે છે. અરથાંત રાજચાસન પણ સદા અખંડ રહેતા નથી. ધનદોલત ઘરખાર વાલો માણસ વખતે વનમાં પાંદડે પાંદડે રખડતો હોય છે, અરથાંત ધન સામગ્રી પણ અખંડ સદા રહેતી નથી. એથી શ્રધીની વીચીત્રતા અધીક શી. ? આસાકાર જગતના પડદાના કોઈ પણ ભાગમાં હેવુ સુખ નથી કે તેના કોઈપણ કાલે નાશ થાયજ નહીં.

મનરાજ—ત્યારે સદા નાસ ન થાય હેવા પરમ સુખનો વાસ ક્યાંહાં હશે. ! આસાકાર જગત ખુદ ક્ષણભંગુર છે, એટલે તેના સુખનો ક્ષણભંગુર છે તેમાં નવાઈ નથી.

જીવરાજ—ક્ષણભંગુર સુખની વાંછનાં શી રાખવી. ! પરમાનંદ પરમાત્માની પ્રાપ્તી વીના થતોજ નથી પરમાત્માની પ્રાપ્તી જ્ઞાનવીના થતી નથી. આ ક્ષણિક જગતના ક્ષણભંગુર અધ્યાનંદમાં રમાણુ કરવાને બદલે, અખંડાનંદ પ્રાપ્ત થવા તુ સીદને પુરસ્કાર્ય નથી કરતો.

મનરાજ—હા. હા. અખંડાનંદ પ્રાપ્ત થાયતો અધ્યાનંદને છાયડે પાણુ ન જાડ. મનેતો સરવૌતમ હોય તે ગમે. પીતાજી ખરૂં કોહોછો. યુગેયુગ કોટી દેહો ધારણુ કરી તોપણુ અખંડાનંદના તો દરણુ થયાજ નહીં.

જીવરાજ—અખંડાનંદના દરણુ ક્યાંહાંથી થાય ! એક દેહ ધરવામાં તથા તેના ત્યાગમાં કેટલુ કષ્ટ છે. જન્મ મરણની વેદના કોઈને અંજાણી નથી. અગ્નીની ભઠ્ઠીમાં જેમ કોઈ પડ્યુ હોય, ને તેને જેવી વેદના થાય, તેવી વેદના ગર્ભવાસમાં છે, તથા અસંખ્ય વીધુઓની વેદના જેવી વેદના મરણાવસરે છે. તો કોટી દેહો ધારણુ તથા ત્યાગ કરવામાં તેં કેટલુ કષ્ટ ભોગવ્યુ હશે વારૂ. ત્યારે તુ એ જન્મ મરણની જંજાલમાથી પતી જવા મુક્તીની વાંછના કેમ રાખતો નથી- !

મનરાજ—એ જન્મ મરણની ઘટમાળાના વીલક્ષણ ચક્રના ભ્રમણમાથી મુક્ત થાઉં તો પછી વેદના શી રહી ! વારૂ એ મુક્તી સીરીને મને. !

જીવરાજ—મને સરસ્વતીદેવી પ્રાગત થઈ કહી ગયાં છે કે મુક્તી “ મુક્તી માલા ” વીના મલશે નહી. પરમાત્માના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થવા તે માલાથી તેના હરે સિંહ જપ જપવા ભેદજો. તુ તારા પુરસ્કાર્યથી એ માલા જે સંપાદન કરે તો મારો ને તારો હરદોનો ઉદાર થાય, એથી રૂકુ શું ! વલી શ્રવણુ કર.

૫૬

(જીવને સ્વાસનાણી સગાઈ, ઘરમાં ઘડી ન રાખે ભાઈ. એ હાલ.)

મન તુ સીદ ભ્રમણુતા ભલે, શ્રેષ્ઠી મારા કુખે તુ રમે. ટેક

જન્મ મરણુતા દુખા જાડાજા, સીદને ગાણુતાં ગણે,

ગગન મંડળના અગાણીત તારા, ગાળ્યા કહા જોશી જને. મન

ખલી જાણે સુખસાંપકુ, નીલાડે જઈ પડે,

ખાલે જવાલા અગ્નીતણી ત્યાંહાં, સીતળ સુખ સું જડે. મન

સું જાણ્યુ સુખ ગર્ભ વાસમાં, જઠરાગ્ની ત્યાંહા દમે,

મલમુવમાં મગ્ન રહે શુ, અચ્ચત નથી તે સમે. મન

જેમ ચીચોડા પીંચે સેરડી, (તેવી) ઘાંટી જન્મ તણી,

પીલણુ પીડાને પાર નર્થકરે, મંદમતી સકે કેમ ગણી. મન.

જન્મ પછી થઈ માત્ર અવસ્થા, બાલ તાણી તને ખુરી,
 પરવસ પડ્યો માત તાતને, પીડા પામે ખુરી. મન.
 મધ માખી જેમ મધપુડાને, વલગે દોલે મલી,
 આવી મલ્ય. તેમ અગણીત વ્યાધી. કષ્ટ સ્કંદે કોણ કલી. મન
 જેમ તેમ કરતા પામ્યો અવસ્થા, યુવા તાણી ટલવલી,
 ચુક્યો પંથ પ્રભુ ભજવાનો. માયા વલગી માહા બલી. મન.
 ચર્મ પુતલી વરી વરતેલે, (મન) માની રહો મોહીણી,
 રૂધીર માસને ખાંણ હાંડની, ગણી ગગન રોહીણી. મન.
 પુત્ર કળત્ર શગા સાહોદર, મારા માની રહો,
 ધન દોલતને માલ ખજાનો, ઘરખારી થઈ ગયો. મન.
 જેમ ઘાંચી ઘેર બલદ રહીને, ઘાણી તાણી રહો,
 તેમ ઘડી તેલે મીઠ્યા માયા, જગત ભાર ઘણો વહો. મન
 કાલે કરી તેલે ખોઈ જીવાની, ઘડપણ ઘેરી રહું,
 તો એ મુકીન ત્રણામનવા, ભાન તાર ક્યાંહાં ગયું. મન.
 સીથીલ થયા સહ ગાત્ર તારા, તોએ ન માયા ખસી,
 ડોસે જોને ડાટ વાલ્યો, પ્રભુ ભક્તી નવ વર્સી. મન.
 ઘરના કહે મુવો મરતો નથી, હેને ચોવટ ઝાઝી વલી,
 તોએ ન ચેત્યો જાણી જગતની, ઈંદ્રજલ બહુ બલી. મન.
 જેમ મરકટને માણી સાંપડે, કીમત તેને શી કરી
 તેમ ગુમાવ્યો જન્મ અમુલ્ય, માનવદેહમાં વસી, મન
 જેમ પોષ્ટને પકડે પારથી, (તેમ) કાલે કુંહર કરી
 મુરખા હવે શુ રામ પોકારે, મરણ ભયથી ડરી. મન.
 અસંખ્ય વીણુ તાણી વેદના, રામ રામ રહી રમી,
 માણુ ગયા જોતે પલક્ષણ ગણતા, રંગે રંગ દુખ દમી. મન.
 નારી કહે હેને જટ કાઢાડોને, અલગી રહે છેડરી.
 પુત્ર કલત્ર (તુજ) કાયા કાહાડી, ખાક કરે ખોરી ખોરી. મન.
 ધન દોલતને માલ ખજાનો, કોય ન ચેહેમાં ખરે,
 પુન્ય દાનને પ્રભુ ભક્તી વીન, કોણ સાહે ત્યાંહાં કરે. મન.
 કડાં કરમનો ભાર ભરીને, અનેક જન્મ ધરી રહો,
 જુ જંતુ ને સરપ કાચબો, પશુ પક્ષી પણ થયો. મન.

(૧૫)

પુનરપી કોટી પામી જન્મો, ચક્ર ભ્રમણ બહુ ભર્યો,
અનેક દેહના અનેક કબે, ભાર ધણો તે ખર્યો. મન,
ચેત ચેત મન ચપલ થઈને, પુરસાર્થ કરને પુરો,
'મુક્તી માલા' ઘ્રહણ કરી ટાલ, પુનરપી જન્મભરો. મન,



પ્રવેસ ચોથો.



અવીધા. કુમતી. અસીધા.

સ્થળ.

અવીધા વન.

જ્ઞાન સાધનમાં અવીધા વીગેરે કેવો વીક્ષેપ કરવાની પેશવી કરેછે તે
તથા તેના પ્રબલપણા વીશે સંવાદ.

અવીધા—સખી કુમતી, તેહે કાંઈ જાણ્યું ? સરસ્વતીએ વીલક્ષણ પ્રપંચ રચ્યો.

કુમતી—સો સખી ? હુંતો કાંઈએ જાણતી નથી.

અવીધા—સરસ્વતીના ભમાવાથી હવે જીવરાજને તો 'મુક્તી માલા' ની રડ લાગેછે.

અસીધા—સખી 'મુક્તી માલા' કાંઈ રેઢી પડી નથી.

કુમતી—ખરે કહું સખી, ભલેને જીવરાજ આ આખી પૃથ્વી આકાશ, પાતાલ, તથા
ગગન મંડળ જોલી વલે તોપણ શુંથયું ? અમાવાસ્માની રાત્રીમાં વટેમારગને જો ચંદ્ર મ
લે તો જીવરાજને મુક્તી મલી સમજવી તમે સીદને ખાલી ચીંતા કરોછો.

અવીધા—હું ચીંતા કરતી નથી. તોપણ ખાલી પશોમાની તો ખરી. સરસ્વતી મ
ને જાણીને ઘેસવા દેતી નથી. જન્મ મૃગીયાની પાછલ પારધીની કમાન ચઢાવેલીજ હો
ય છે. તેમ સરસ્વતી મારી પીઠે પડી તેની સમસેર ઊગામીજ રહી છે.

અસીધા — સખી તમે કાંઈ આછાછો. તમે વલી હેવી નવરંગી બાલ રચ્ચો કે સરસ્વતીના હથીઆર સઘલા ભોંય પડશે. હવે શું થાયછે તે જાણ્યો.

કુમતી — જોવાનું સુછે! પુર્વે બદલે શુર્ય પશ્ચીમે ઉગે નદીયો સમુદ્ર તરફ ન ઠળાં પરવતનાં સીખરે ચઢે, ચંદ્ર શરસ્વતીની શેવા કરે, રોહિણી એની દાસી થઈ હેના ચર્ણુ ચાંપે, તથા ઐસપતી મંગળ બુધ વીગેરે ઘૂલે હેના દરવાનાને છડીદાર થઈ રહે તો પણ હે સખી અરીઢા તારા અમલના નેજા અખીલ બ્રહ્માંડમાં ઝળકયા વીના રહે એમ નથી.

અસીધા — ખરું કહું શખી. અરે પણ હું ભુલુછુ, અવીધ્યાને સરસ્વતી સું પોહોચી સકે ક્યાંહાં તણખલું ને ક્યાંહાં મેરૂ પરવત, શુર્ય ચંદ્ર મંગળ બુધ ઐસપતી વીગેરે ઘૂલેતો એક કોરણે રહ્યા. પરંતુ આ જગતમાંજ એ બન્યોની ઉપમા જો. મોટા મોટા ધનાઢયના મંદીરમાં તથા દરબારોમાં સરસ્વતીને કોઈ ઊમરે પણ ઉભા રેહેવાદેતું નથી. અને અવીઢા માયા તો ગમે ત્યાં પુણું સ્વતંત્રતાથી માહાલે છે. એટલુંજ નહીં પરંતુ હેના પગ પુજાય. શરસ્વતીની કારીગીરી કંગાલ સાધુ સન્યાસીઓની મરડીમાં, તેનો સંગ કરેથી તે બીચારાઓને ભગવા પેહરવા નપડ્યા. જેને ભગવા પેહરવા હોય, તથા પાથરવા અગ ચમર, તથા જલપાત્ર માતુંમી ઘૂહણ કરવી હોય તે ભલે સરસ્વતીને સેવે. હેવા અકલનાં બુધીતો જગતમાં થોડાજ, અને અરીઢાનું પુજન કરવા વાલુ તો અખીલ બ્રહ્માંડ છે.

અવીધા — અરે પણ આ સરસ્વતીના દખીતો અનર્થ છતાં જીવરાજની આસ્તા હેના ઉપર સીરીતે ચોટી હશે?

કુમતી — સ્વર્ગાદીક શુભ અથવામોક્ષના આનંદનો લોભ બીચારા જીવરાજને વલગાડ્યોહરો. સખી જ્યાંહાં લોભીઆ વરો ત્યાંહાં ધુતારા ભુખે મરે નહીં.

અવીધા — ગમેતેમ હોય તોપણ હવે સરસ્વતીના જીવરાજના દરબારમાંથી પગ કાઢીએતો ઠીક. મને મારીતો કાંઈ ચીંતા નથી. કાન ખજુરાનો એક પગ ભાંગ્યો તો એ શું ને નભાગ્યો તે એ શું? મારોતો અમલ બ્રહ્માંડના આખા પડદામાં વરતે છે. તેમાંથી એક જીવરાજ મારા અમલ દસ્ત નીચેથી ખસ્યો તો તેથી મારું ચક્રવરતી પાણુ લેશ માત્ર પણ ખંડીત થતું નથી. પરંતુ એ ધુતારી ભોલા જીવરાજને ખરેખર ભગવા પેહરાવશે, અને એ બીચારા ભોલાનું મન ભમાણુ થઈને તેની મનોમય શ્રદ્ધીનું આખુ સજપાટ તે ગુમાવી બેસશે. મને મારી દારી હમાણાજ કહી ગઈ છે કે જીવરાજે “મુકતી માલા” લાવવા તેના પુત્ર મનરાજને ફરમાસ કરીછે.

અસીધા — એ ખરેખર ઠીક થયું બ્રહ્મણે પરવતના શીખરથી નીચે ખીણમાં વેહેતું જલજો એક ક્ષણ પણ સ્થીર રહેતો મનરાજ પોતે સ્થીર રહે. નાના પ્રકારની રચનાથી હેને ફેડવો તથા ભોલવવો તેમાં વાર શી સખી અવીઢા હવે તારે જાતે ઘણી તસ્દી લેવાની જરૂર રહેશે નહીં. તારી વીધીતભાવના વીગેરે સખીયો પોતાની એ લે ઘણું ખરૂં તારૂં કાર્ય કરશે.

અવીઘા—જે મેં મંથુ ઉપાડ્યું તો સરસ્વતીના બારવાગી જશે તેમાં શંકા નથી.
તોપણ મારી સખીઓ પ્રથમ સું કરે છે તે જોઈએ.

અસીધા—જેવાનું શું છે? સખી શ્રવાણ કર

૫૬

(અનંગ અનંગ અંગ વાખ્યો ઘણાં:—ઐઠાળ)

સવીઘા સખી તારો, મહીમા વખાણું સું, અમલ કરે ચોમેર.
ગુણ ગાતા તારા, પાર ન આવે સખી, કોપ કરે થાય કેહેર,
પ્રહ્લાંડ સઘણુ, તુજ ભયથી કંપે, તુજ વીન ઠાલી નહામ,
દેશે દેશ સખી, તુજ નેજા ઝળકે, જ્યાં ત્યાં તુજ વીશ્રામરે. અ
રચના સખી તારી, અજબ અલૌકીક, સકે કલી કોઈ ન દેવા,
જનસમુદાયના, ભાર સોભામા, સરવે કરે તારી સેવા,
મહાબલવાનને, વીચીત્ર કલા તારી, તુજમોહીણી તણો નહીપાર;
અજબ રચી. ઈંદ્રજલ સખેરીતે, માનવનો સો ભારરે. અ
ધનવંતા અને, રાજવંશીમાં, ઝાંઝુ સખી તારૂં માન,
ભલે ઘરે સર, સ્વતી તનુ સદા, શાધુ સંત ગુમાન,
ભગવા તણુ ભોગી, સકલ પ્રહ્લાંડ, થાય ન કોઈ કાલ,
અગ ચમરને, જલપાત્ર તુંબી, મરૂંડીમાં સો માલરે. અ
અખુટ લક્ષ્મીને, સુભમંદીરમાં, કોહાનુ મોહે ન મન,
રાયજપાટના, વિવિધ વેભવ તણુ કોણ સેવે સખી વન.
પુત્ર કલત્રને, સુંદર દારા' સગા સહોદર ઝુંડ.
કોણ તણુ જશે, મુરખ અભાગી, પડવા ભકતી કુંડરે. અ
નાના વિધના, કષ્ટ સેવીને, કોણ ચોલે ખાખ કાયા.
આચરણ ભુંડા, સખી સરસ્વતી તણા, મનમા ન મેહેર નવ માયા
ચીંતાં કરે સું સખી, સોનુ મેલી કોણ, ઘડાણ કરે કથીર,
નથીરે જીવરાજ પુરાણ અભાગી. છે સખી શાણો મુરવીરે. અ
નિપ્રીત ભાવના, પત્ર કરશે મનરાજ તણો પ્રયાસ,
નીક્રા સુખે લેને, સાહેલી તારો. જખરો જગતમાં ત્રાસ. અ



(૧૯)

આં.

મુક્તી માલા.

જીવરાજ જીવન મુક્તી આખ્યાન.

ભાગ પેહેલો.

અંક બીજો.

પાત્રજનો.

મનરાજ
અવીધ્યા
કુમતી
અસીધ્યા
વિપ્રીતભાવના
ભ્રાંતી
ભ્રમણા
સુમતી
શીધ્યા

જીવરાજનો પુત્ર મનોમય દોશનો અધીપતી.
સરસ્વતીની પુર્વ પક્ષી અવીધ્યા રૂપી.

} અવીધ્યાની સખીયા.
}

} સરસ્વતીની સખીયા

પ્રવેસ પેહેલો.

મનરાજ વિપ્રીતભાવના ભ્રમણા સુમતી શીધ્યા

સ્થળ

સાધન વન.

મુક્તી માલાની સોધમાં જ્ઞાનના શાધનવીશે શંવાદ.

વિપ્રીતભાવના—મનરાજ તારા મુખરૂપી ગુલામનું ફલ જાંબુ પડવા લાગ્યું હોય
જેમ જણાય છે. કાંઈ ચીંતારૂપી ચેદની અગ્નીના ભડકાની આગ એ ફલની પાંખડીયો
તે લાગી છે કે મું?

મનરાજ—આ ત્રીભુવનના તખ્તના ઉપર કોઇ વીરસા પુરુષને હાથ લાગી હોય કે પાહો અમુક ચીજ લાવવાનું મારા પીતાજીએ મને એક વીકટ કામ સોંપ્યું છે. ચીંતામાં છું.

મનરાજી—હવે વીકટ કામ સું હશે વાડું?

મનરાજ—આસાકાર ધ્રુવમંડળ મધ્યેથી કોઇપણ ક્રેડ અથવા તારામંડળને મધ્યેથી કોઇના પાણુ પડતો મેલવેવા મને ફરમાસ થઈ હોતો તે ચમુદંદ્રીના દરજ્જાના કોઈએ તે દ્વારાએ એક ક્ષણ વારમાં તેનો પડતો મેલવત એટલું જ નહીં પાણુ પડવાનું ભવ કરી લેત, પરંતુ મને તેથી પાણુ વધારે વીકટ કામ સોંપ્યું છે. મુક્તીમાલા લેવું કરવા મને આજ્ઞા થઈ છે.

મનરાજી—(હસીને) મનરાજ “ મુક્તીમાલા ” નું નામતો આજ તારે મુખેથી જ સાલ મારી કોરોને આકાશાદીક પંચ માહાભુતો માં પાણુ વીલક્ષણ વીકાર થઈને અદ્ભુત પરિવર્તન અણાય છે. તેમ ઘરડાની મતી બગડે તેમાં નવાઈ નથી. વાડું તારા પીતાજીને આજ્ઞાશ્રમ વાધુતો થયો નથી કે?

મનરાજ—હી! એમ બોલીસમાં. સુર્ય જેવા માહાબળવાન ધ્રુવની આસપાસ પ્રધ્વા મુખેથી ધ્રુવોના શ્રમણ કરવાનો સ્વભાવ છે તેજ તે કીયા તેનાથા થાય છે. બીજાની આજ્ઞા નથી. તેમ શ્રમણ તારા સ્વભાવ પ્રમાણે ચીત શ્રમ તને વલગ્યો હોય એમ જાણે છે. હેવા બલવાન ભુતની વલગણ રાખવાનું ગજી મારા પીતા જીવરાજનું નથી.

મનરાજી—તમાવના—સખી મનરાજનેતો માંકુ લાગ્યું. તારે એ માંધાકોડ કરવાનું સું પડ્યું છે. હાથેલીમાં સંદ્ર અથવા ગગનમાં પુષ્પવ્રક્ષ બતાવતા હોય તેવી રીતે આ “ મુક્તીમાલા ” નો જન્મ સરસ્વતી દેવીના મુખમાંથી થયો છે. તો તેની ભાલ તેની મુખમાં સુખતી સીધા વીગેરે બતાવસે. આપણે એ જાણે કસુ પ્રયોજન નથી.

મનરાજી—જ્યારે તમારે કસુ પ્રયોજન નથી ત્યારે વગર બોલાવે કેમ પધારયા.

મનરાજી—વાડું જોઈએતો ખરા કે તમે એ ભાલ સીરીતે બતાવોછો. કાંઈ મનરાજ નથી જાણે કે ઊંચનીચ પાણીની મર્યાદાનો વીચાર રાખસો કે નહીં.

મનરાજી—એ વીચાર સાસાર રાખવો જોઈએ. મન જો છે તેજ દેવ છે. મનજ અસુર જોઈએ તો શ્રમી છે. મનજ વ્રથ અથવા બાલક છે. તેમ સ્ત્રીપુરુષ પાણુ મનજ છે. મનજો કોઈએ કોઈએ કહ્યું છે. તેના ભાવાર્થ એ છે કે વર્ણશ્રમાદીક માત્ર મનો વ્રથ કહીત મીથ્યા છે. સત નથી. તેથી વર્ણશ્રમ તથા વય અથવા સ્ત્રીપુરુષ વિગત તેનો વીચાર લેવાને હમારે કસુ પ્રયોજન નથી. માત્ર અંતરગત સાધન જે વીચાર છે, તેના ચાગ્યતા જોઈએ. તે સાધન સંપન્ન મનરાજ થયા, એટલે મુક્તી મારવાનું જન ઝટ લાગ્યા વીના નહીં રહે.

મનરાજી—શાસ્ત્રમાં ઊંચનીચ જોઈથી અધીકારી અનઅધીકારી કોઈએ કોઈ

કહા છે. તે શાસ્ત્ર ઉપર પણ હીણી ફરવતા હેતુ જણાય છે. તમરે પરછાંચિ જે હોવા રહેવું અતી જોખમ ભરેલું જણાય છે.

સુમતી—શાસ્ત્રમાં બે માર્ગ કહા છે. એક પ્રવ્રતી તથા ખીજો નીવ્રતી માર્ગ. માર્ગમાંતો હાંચનીય બેદથી અધીકારી અનઅધીકારી કહા છે. પરંતુ નીવ્રતી નીજાત્મતત્વના જ્ઞાનનો સર્વને અધીકાર છે. હેતુ તેજ શાસ્ત્રોમાં નીવેદન કરે જો નેમ સર્વની ચક્ષુના દેવતા સુર્યજ હોવાથી સુર્યના દરશણનો સર્વને અધીકાર તેમ પ્રજ્ઞાત્મા જાણે સર્વની બુધ્ધીના શાક્ષી હોવાથી સર્વને પ્રજ્ઞજ્ઞાન અથવા આત્મજ્ઞાન અધીકાર છે.

બ્રમણ—વખતે મનરાજને અધીકારી ગણેા તોપણુ તપ યજ્ઞદાનાદી કર્મને ઉપદેસ જોઇએ તે બીના દેવી સંપતી સીરીતે પ્રાપ્ત થાય,;

સીધ્ધા—શાસ્ત્રમાં તપ યજ્ઞદાનાદીક કર્મ વીશે હેતુ કહયું છે કે જે સકામ હોય તપ આદી કર્મ કરે છે. તેને સ્વર્ગાદીક ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તી થાય છે. પરંતુ જે નિઃસ્વાર્થ બુધ્ધીથી ઇશ્વરાર્પણ કરે છે, તેની અંતકરણના સુધ્ધી થાય છે. જેમ મલીન દરપાણના પ્ષ સ્પષ્ટ ભાસતુ નથી, તથા મલીન પટઉપર કેશરનો રંગ ચઢતો નથી. તેમ અંતકરણની સુધ્ધી બીના જ્ઞાન કરે નહી. અને જ્ઞાન બીના મુક્તી મળે નહી. એ ઉપરથી જાય છે કે તપ યજ્ઞદાનાદી કર્મ માત્ર અંતકરણની સુધ્ધીના સાધન છે. મનરાજને મુક્તિ માલાની લાલ મેલવવા તીવ્ર રહ લાગી છે. તે ઉપરથી જણાય છે કે પુર્વ અજ્ઞાવા વર્તમા જન્મમાં તપ યજ્ઞદાનાદીક કર્મ કરવાથી તેની અંતકરણની સુધ્ધીતો થઇ ચુકી છે. એટલે હવે એ કર્મ વીશે ઉપદેસ કરવાનુ પણ હમારે કસુ પ્રયોજન નથી.

વપ્રીતભાવના—અંતકરણની નીરમસ સુધ્ધી થયા છતાં કર્મ નીનીબ્ધાની વૃધ્ધી જવામાં તમને હાણી શી છે ?

સુમતી—જેને પ્રજ્ઞ પદ પામવાની તીવ્ર ઇચ્છા હોય હેવા વીર પુરૂષે વેદાંત પ્રધ જે આત્મા છે, તેને પ્રથમ પરોક્ષ પણે જાણીને પછી અપરોક્ષ આત્મ જ્ઞાન થવા રીયંત વેદાંત સાસ્ત્રનો વીચાર કરે. તથા કર્મ ઉપાસનાવાલા જે વાક્ય છે તેનુ ચીંત બહુ કરીને કરે નહી હેતુ શ્રુતીમાં કહયું છે. સાચી કે જે દૈવૈત શાસ્ત્રનું પઠણુ અથવા ચાર છે તે અદ્વૈતને ગ્લાની કરે છે. એટલે અદ્વૈત નીશ્ચય કરવા દતો નથી. તેથી ઉપાસનાવાલા વાક્યનું ચીંતવન પણ કરવુ નહી હેવો ભાવાર્થ છે. વીશયાદીકમાં આશા હોય હેવા મંદ બુધ્ધીવાન પુરૂષની નીબ્ધા કર્મ ઉપાસનામા વૃધ્ધીને પામેથી કસી હોય નથી. એથી ઉદ્ધત ચીત સુધ્ધીનુ ઉત્તમ દ્રશ છે. પરંતુ તે દ્રશ જેને પ્રાપ્ત થઇ ચુક છે તેવા જે વૈરાગાદીક સાધન સપન્ન દેવી સંપતીવાલા પુરૂષ છે તેણે વેદાંત વાક્યોનોજ વચાર કરવો એજ શ્રુતીનો ભાવાર્થ છે.

મનરાજ—હું તપયજ્ઞદાનાદી કર્મ અનેકજન્મ થયા કરી કરીને થાક્યો તોપણુ તેથી ‘મુક્તીમાલા’ મને સંપાદન થઇ નહી. તેમને પ્રાપ્ત થઇ હુ પરમપદને પામુ તેન.

સાધન ક્રપા કરી કરો.

સીધા—એક તરફથી રહેના કષ્ટ વેડી ને કાઢ તપ કરે છે, અથવા મસો કરે છે, તે ન હુ મોટો તપેશ્વરી યાત્રીક ધર્મીય વીગરેના અભીમાનોનુ દાવાદલ વધે છે. તે પ્રસંગે તેની ચીત સુધ્ધી થયેલી પણ સમજવી નહી તેથી પણ પરમપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે એ કર્મ નીરઅભીમાન પણે ઇશ્વરાર્પણ કરેથીજ ચીતની સુધ્ધી થાય છે હેતુ દરશા વી એ કર્મ સંવાદ હવે દુકો પતાવી જ્ઞાન વીના મુક્તિ નથી તે જ્ઞાનના મુખ્ય આર સાધન હાલ દરશાવું. તેમાનુ પેહેલુ સાધન 'વૈરાગ' છે ખ્રમ્હાદીથી સ્થાવર પરીયંત ને ટલા વીરાય છે તે સર્વ નાશવંત છે હેતુ જાણી તેના ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા તેને વૈરાગ્ય કહે છે.

જમણા—સ્વર્ગાદીક વીક્ષેપ ભોગ મુખને દેવાવાલા છે. તેને ત્યાગ કરીને દુખ રૂપ વૈરાગની ઇચ્છા મુદ શીવાય ખીજે કોણ પુરૂષ કરે. સુવાર્ણ પાત્ર મેહેલીને તુંખી, ચંદન મેહેલીને ભસ્મ, મખમલની સેજ્યા મેહેલીને અગ ચમર, રાજ રયાસતને સ્ત્રધ્ધી મેહેલીને વનવાસ મનરાજને કરાવવો છે કે સુ ? કામતો સારા લઇએકાં છે ?

સુમતી—આ લોકમાં ધનપુત્રાદીક પદાર્થની પ્રાપ્તિ અથવા પરલોકના વીરાગની પ્રાપ્તિ તે કાંઈ ઇશ્વરની ક્રપા નથી. સાથી કે ઇશ્વરની દીલેલી વસ્તુના કદાપી નાશજ થાય ન હી, તથા એ પદાર્થો તમામ કાણભંગુર તથા નાશવંત દેખીતા છે. તેથી જાણાય છે કે એ પદાર્થોના માયાએ જીવો સાર કરયા છે. એ કારણથી ઇશ્વરનો પ્રશાદ તો નીરમલ વૈરાગ્ય છે. અંગે ભલુત ચોલવી કે અગચમર ચોઢલુ પાથરવું કેજટા વધારવીકે ભગવા વસ્ત્ર પહેરવા તે ખરોવૈરાગ્ય નથી. પરંતુ અનીત્ય વીષયોમાં રાગની અભાવ તેનુ નામ ખરો વૈરાગ્ય છે. તેથી ને મુદ છે તે વૈરાગ્યને ચાહાતા નથી. ને પરમ ભાગ્યવાન સુકૃતજન છે, તે આ લોક તથા પરલોકના વીરાગનો અંતર ત્યાગ કરીને વૈરાગ્યને ચાહે છે. જ્યારે નીરમલ વૈરાગ્ય ઉદય થાય ત્યારેજ જાણવું કે અંતકરણ ખરેખર નીરમલ સુધ થયુ છે. તથા ઇશ્વરની ક્રપા પણ થઇ છે. વૈરાગ્યવીના જ્યાંહાં અંતકરણની સુધ્ધી પણ માની નથી તો જ્ઞાન સાધનાની તો આરાજ શાની ?

સીધા—આ લોક તથા પરલોકનું ને મુખ માની લેવામાં આવેલુ છે. તે ખરૂ મુખ છેજ નહી. તે વીશે મશગોપાત ખુજાશો થશે, તોપણ એમાની લીલેલુ મુખ કાણભંગુર છે; નીત્ય નથી; એ વીશે જરા પણ સંસય નથી. વર્તમાન જન્મમાં કોઈનુ પણ ધન સ્ત્રી પુત્રાદીક રાજ્ય વૈભવ વીગરેનુ મુખ સદા વીક્ષેપ વીનાનુ કાયમ રહેતુ નથી. નાના પ્રકારના કુખોના વીક્ષેપ ને થાય છે તેના સરવેને અનુભવ છે. તે છતાં કોઈને વર્તમાન જન્મમાં સદા સર્વદા સુખી માનીએ તોપણ ભાવી જન્મ ને પશુ પક્ષી જીવજંતુની ચોનીચોમાં થયો તો તે જન્મોમાં માહા ખસવાન કુખોના અનુભવ થાય છે. વખતે અધીક પ્રજ્વળના પ્રતાપે સ્વર્ગના મુખની પ્રાપ્તિ થઇ તો પણ પ્રજ્વળ પરવાસ્તુ એટલે કરીને આ લોકમાં તથા પશુ આદીક ચોનીચોમાં પણ જન્મ ધારણ કરવા પડે છે. હવે આ

જાતો જેમ છે. એ રીતે પૂર્વ સમીત કર્મ અનુસાર પ્રવરણી જન્મ મરણના ચક્રના જન્મ
શુના ફાંસામાં ફસી પડવાથી અનેક અશકુન કુખોના ભોગ ભોગવવો પડે છે. તે વીરો
મસંગોપાત ખુલાશો થશે. અરથાંત એ છે કે આ લોક તથા પરલોકના સુખ નીત્ય નથી
અનીત્ય એટલે ક્ષણભંગુર છે. તેથી જે પરમ ભાગ્યવાન સુકૃત જન છે. તે હેવા ક્ષણભ
ગુર સુખને ચાહેજ નહી. તેઓ ત્યાગ કરીને વૈરાગ્યનેજ ચાહે છે.

મનરાજ—એવીશ કાંઈ રમુછ દ્રષ્ટાંત આપી ખુલાશો કરો તો કીક.

સુમતી—સમુદ્રના મચ્છ સમુદ્ર જલ વીના રહી શકતા નથી. સમુદ્ર કીનારે ભરતી
ઝોટ થયા કરે છે. એક વખતે ભરતી થયાથી તે ભરતીના પાણીમાં બે મચ્છ સપાટ જ
મીન ઉપર તણાઈ આવ્યા. પછી ઝોટ થવા લાગી તે મસંગમાં ફટલીક ભુમી ઉપર મુ
શ્વેના તાપથી ખાર જામ્યો તેના સ્વેત વરણથી એક માછલુ તેને સમુદ્રનુ જલ જાણી
જે ખાખોચીયામાં તે પડેલુ હતુ તેના ત્યાગ કરવાની તે પ્રતી કરતુ નહી. બીજુ જે મા
છલુ હતુ તેણેતો ઝોટ થતાંજ ભરતીનુ જલ ઉતરવાં લાગ્યું તેની સાથે પોતે પણ સમુ
દ્રના વીશાલ જગમાં પાછા જવા પ્રતી કરી એ ખાખોચીયામાં પડેલા મચ્છને તેના ત્યા
ગ કરવા ઘણુએ કહેવા લાગ્યો પણ તેણે માન્યુ નહી. તેથી તેના સંગ તુલ્ય તે મચ્છ
તો સમુદ્રના વીશાલ જગમાં પાછો જઈ ત્યાંહાં માહાળના લાગ્યો. સુર્યના તાપથી ખા
ખોચીયાનુ જગ પણ સુકાઈ ગયુ. એટલે તેમાં પડેલુ માંછલુ તરફડવા લાગ્યુ. તે મસંગે
ખાર ભુમીને જમણતાથી તે સમુદ્ર જગ માનતુ હતુ તેણે કરી સાહેતા કરી નહી. ત
થા આખર કુખમાં પ્રાણ ખોયા. તેજ રીતે આ લોક તથા પરલોકના સુખ ખાર ભુ
મી સમાન છે. જેમ ખાર ભુમીના ખારને જમણતાથી જગ રૂપ માનવાથી ખરા જગ
રૂપ થાય નહી તેમ વીશ્વનુ સુખ ખર સુખ નથી. તે છતાં તેને ખર સુખ માનીએ તો
પણ ખાખોચીયાના જગ રૂપ છે. એટલે ખાખોચીયાનુ જલ સદા કાયમ રહે નહી. સુર્ય
ના તાપે સુકાઈ ગયા વીના રહે નહી. તેમ વીશ્વનુ સુખ સદા કાયમ રહે નહી તેથી
તે અનીત્ય અથવા ક્ષણભંગુર કહેવાય છે તેની ચાહેના ભાગ્યવાન પુરૂષ રાખે નહી.
સુકૃત જન તો જેનો કદાપી ક્ષય થાય નહી હેવા સમુદ્ર જગમાં જેમ બીજા મચ્છ પા
છો જઈને પડો તેમ પરમ સુખ રૂપ બ્રહ્માનંદનેજ ચાહે છે. તે વૈરાગ્યવીના મલેજ નહી
એટલે હેવા માહા પુરૂષો વૈરાગ્યનીજ ધરણ રાખે છે.

સીધા—આ વીશ્વના વીશયના સુખ દેખીતા આગમાં પાઈ છે. તથા અનીત્ય છે. તે
થી ઉત્તમ પુરૂષ તેમાં રમેજ નહી. વીશયના સુખનો પશ્ચાદ્દીચોનીમાં પણ હોય છે. આમનુ
બ્ય દેહ એ મીથ્યા તુલ્ય પદાર્થને સેવવા ચોગ્ય નથી. જેમ હાથી કાષ્ઠના ભારા ઉડાવવા
ચોગ્ય નથી, કંચનનુ પાત્ર ધુસ ભરવા ચોગ્ય નથી, પગ ધોવા સાર અમૃત ચોગ્ય ન
થી, ચીંતામણી કાગડાને કોટે બાંધવા ચોગ્ય નથી, તેમ મનુષ્ય દેહ કે જે પરમ ઉત્તમ
છે. તે તુલ્ય પદાર્થોના સુખ અરથે ખોરી ચોગ્ય નથી, તેથી આ લોક તથા પર લોક

માં બકતી શબ્દથી તે બ્રહ્મસાક્ષ પરિણત ને કાંઈ દ્રષ્ટાદ્રષ્ટ વીશય ભોગ છે, તેને તુચ્છરૂપ જાણીને સ્વાનની વીજા માફક અંતરથી ત્યાગ કરે તેનું નામ ખરેખર નીરમળ વૈરાગ્ય છે,
મનસાગર—જ્ઞાનનું બીજી સાધન સું છે.

સીધા—બીજી સાધન વીવેક છે. નીત્ય અનીત્ય વસ્તુનો યથાર્થ વીચાર તેને વીવેક કહે છે. આત્મા નીત્ય અવીનાશી સત્ય છે. તથા અનાત્મા દસ્ય માત્ર સર્વ અનીત્ય અશ્વત્થ તથા નાશવંત છે. હેવી રીતે નીત્ય અનીત્યનો વીચાર કરીને શંકા રહીત નીશ્વય કરવો તેવીવેક છે. પરલોકના પદાર્થ અથવા અદ્રષ્ટ વીશય સુખ સાનીધ્ય હોતા નથી. પરંતુ આ લોકના પદાર્થ સાનીધ્ય હોય છે. તેથી તેનો ત્યાગ કરવો કઠણ છે. તેથી તે પદાર્થ માં વારંવાર દાશ વીચારવો તે હેવી રીતે કે જેને વીશય પદાર્થ છે તે જન્મ મૃત્યુ આદી કુખના હેતુ છે:-

ભ્રમણા—હવે બમ કરો તો ઠીક, જે ખરેખરા સુખના હેતુ જણાય છે. તેને તમે જન્મ મૃત્યુ આદી કુખના હેતુ કહેા છો એ ક્રમ સંભવે.

સુમતી—(હસીને) જે સખ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ, એ ગ્રાહક, વાયુ, તેજ, જલ, અને પ્રથ્વી, એ પંચમાહાભુત ના પંચ વીશય છે. તે સર્વ જ્ઞાંશ રસ વીસયની અંતર ભુત રહ્યા છે. તેથી ફક્ત એક જ્ઞાંશ રસ વીસય ક્રેટલો બધો અનર્થ કારક છે. તે સમજવાથી પાચે વીશય ઉપરની પ્રીતી નીકળેન થયા વીના રહેસે નહી. તેથી કપીલ દેવે એ જ્ઞાંશરૂપ વીશયમાં જે દાશ દરશાવે છે તે મારા વીચાર સાથે ખુલાસેથી કહુ છું. જ્ઞાંસ એટલે જલના અંસથી ઉત્પન્ન થયો છે તે છે. એ જ્ઞાંસથી રસ ઉપજ્યો છે તે વીશે અધીક વીવેચન કરવાનું પ્રયોજન નથી. તોપણ ખુલાસા ખાતર કહું છું કે પ્રથ્વી આદીક બીજા ચારે ભુત એકઠા મમે તોપણ જલનીના અન વીગેરે પ્રથ્વીમાંથી ઉત્પન્ન થાયજ નહી. તેથી તેમાં જ્ઞાંસ છે એ પ્રત્યક્ષ છે. એટલુંજ નહી પરંતુ એ અન વીગેરેમાં રસનો અનુભવ પ્રત્યક્ષ થાય છે તે જ્ઞાંસજ છે. તે રસનો ભોગ જ્ઞાંસ રૂપ જીન્ડા ભોગવે છે. તે જીન્ડા તથા કંઈ દવારાએ તે રસ માતપીતાના ઉદરમાં જ વાથી જ્ઞાંસરૂપ વીર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. એટલુંજ નહી પરંતુ એ રસથી કામ ઉત્પન્ન થઈને તેની શાંતીને અરથે રૂચી પણ જે જ્ઞાંસ નરક રૂપચોની છે તેમાં થાય છે. તેમ થતા માતાના ઉદરમાં જ્ઞાંસરૂપ ગર્ભ ઉત્પન્ન થાય છે. તે પરી પકવ થતાં જ્ઞાંસરૂપી ઘાની દવારાએ તેનો જન્મ થાય છે. બાળક જનમ્યુ એટલે જ્ઞાંસરૂપ સ્તનપાનથી તે મોટું થાય છે. મોટું થયું એટલે જ્ઞાંસ વાલા અનનુ ભક્ષણ કરી તેના રસનો જ્ઞાંસ રૂપ જીન્ડા પાછો ભોગભોગવે છે. તેથી યુવાવસ્થામાં આવતા પાછો કામનો ઉદય તેમાં પણ થતા જે જ્ઞાંસ નરક રૂપચોની માંથી જનમ્યો છે તેવીજ અન્ય જ્ઞાંસ રૂપચોની તરફ રૂચી થાય છે. તેમ થતા પરીવાર વધ્યો એટલે જળ પસરે છે તેમ પોતાની સંતતી ઉપરનો જ્ઞાંસ મોટું પસરે છે. તેમ થતા મરણાવસરે સ્ત્રી સંતાનાદીકમાં બહીષ્ઠ મમતા તથા માયા રહી જગાથી ફરીને ગમે તે ઘાનીમાં માતાના ઉદરમાં ગર્ભવાસ કરે છે.

એ રીતે જ્યાહાથી ઉપજે છે ત્યાહાજ ફરીફરીને જાય છે. અને એ રીતે એ જલાંસ ન રક રૂપચોનીમાં ફરીફરીને જતું એજ અનેક જન્મોનો સંસ્કાર છે.

મનરાજ—અરે આ જલાંસ રસ વીસયે તો ખહુ કરી.!

સુમતી—એ જલાંસરસ વીસયેતો આ લોકના છાજનુંતુથી કે પરલોકના પ્રજાહી પરીચંત સર્વેને વસ કરેલા છે. એ રીતે જલાંસરસ વીસયનો અનર્થ દખીતો છે. હવે જેણે આ વીસયની રૂચીનો ત્યાગ કર્યો નથી એટલે નરક રૂપી જલાંસચોની કે જ્યાહા થી એ ઉતપન થયો છે તેવીજ ખીજ જલાંસચોનીચીમાં ફરીફરીને જવાની જેનીરૂચી છે તેને તેજ જલાંસચોની દ્વારાએ અનેક પુનરપી જન્મ સીધ છે. જ્યાહા જન્મ હોય ત્યાહાં અત્યુ પણ દહતુ સીધ છે. એટલે પુનરપી જન્મ મરણતુ ચક્ર કાયમ રહેતા તે પુરૂષે મુક્તીની ઇચ્છા સી રાખવી. જેની મુક્તીની દ્રઢીભુત ઇચ્છા છે, તે આ જલાંસ રસ વીસયની રૂચીનો પણ ત્યાગ કરા વીના રહેશે નહી. તેનો ત્યાગ થયો એટલે પાંચે વીસય તેની અંતરભુત હોવાથી સર્વ વીશ્વનાં વીસયનો જેની મેલે ત્યાગ થઇ જ ઇ આ અદભુત વીવેકે કરીને વૈરાગ્યની પણ સીધતા થાય છે.

મનરાજ—વાહવા. આ વીવેકતુ તો માહાત્મ મોટું જણાય છે હવે ત્રીજી સાધન કહો.

સીધ્યા—દેવી સંપતી રૂપ ત્રીજી સાધન ષટ સંપતી છે. તે વૈરાગ્યથીજ સાધ્ય થાય છે. તે મધેની પેહેલી સંપતી “ સમ ” છે. સર્વકાલ વીશે વીસય વાસનાનો ત્યાગ એટલે મન અથવા અંતકરણને સર્વ વીસયોથી રોકવું તેનું નામ “ સમ ” છે. ખીજી સંપતી “ દમ ” છે. જે દસ ઇન્દ્રીયો છે તે સર્વની ખાહ્યવૃત્તી છે. તે ઇન્દ્રીયોને નીરોધ કર્યમાં પ્રવ્રત થવા દેવી નહી તેનું નામ “ દમ ” છે ત્રીજી સંપતી “ ઉપતી ” છે. પ્રસીધ જે સખ્ક હી વીસય છે, તે બંધન કરવાવાલા છે, અનીત્ય છે, દુઃખરૂપી છે, એ રીતે તેના દારો જાણીને એ વીસયો મેલવવાની ઇચ્છા ન કરવી તેનું નામ “ ઉપતી છે. ” ચોથી સંપતી “ તીતીક્ષા ” છે. કોઈ માણસમાં દુઃખ ઉતપન થાય તોપણ સહન કરવું, પરંતુ તેને દુઃખ દેવું નહી તે અથવા જેટલા દુઃખ છે અથવા દુઃખના સાધન રીત ઉબજતાહીક છે તે સર્વેને સહન કરવા તેને “ તીતીક્ષા ” કહે છે. પાંચમી સંપતી “ શ્રધ્ધા ” છે. વેદ તથા સદગુરૂના વચનમાં ભક્તી થવી તેને “ શ્રધ્ધા ” કહે છે. છેલી છટી સંપતી “ છજ્ઞાણ ” છે. સત શ્રુતીએ કરીને લક્ષ રૂપ જે પ્રત્યેક આત્માથી અભોન જે પ્રજ્ઞ તેને વીશે થી તનુ એકાગ્ર પણ કરવું તેને “ છજ્ઞાણ ” કહે છે. એ રીતે ષટ સંપતી છે.

મનરાજ—હવે છેલ્લુ ચોથું જ્ઞાનતુ સાધન રહ્યું.

સુમતી—ચોથું સાધન “ મુમુક્ષુતા ” છે. સંશારતુ બંધન અનેક પ્રકારની ચોની થી ના સબંધથી છે. તેની નીવ્રતી કહા કાલમાં કહે પ્રકારે થશે. અર્થાંત સંશારથી હુ કયા રેછુટીસ તથા પરમાનંદ રૂપ પ્રજ્ઞમને શાક્ષાત કાર કયારે થશે. દેવી જેને તીવ્ર વાંછના થઇ સંશાર સર્ગથી મુક્તી તથા પરમાત્માની પ્રાપ્તી મેલવવાની દ્રઢ પ્રુધ્ધી ને થાય છે તેને

“મુમુક્ષુતા” કહે છે. જેમ ભુખ્યા અનન ચાહે, રોગી રોગની નોત્રતીને ચાહેછે, તેમ મુમુક્ષુ જ્ઞાન સાર રોગની નીવૃત્તિ ચાહે છે, તે વક્ત્રી હવે રીતેકે જેમ અગ્નીથી અર્ધ ઢાઝેલા માણસ તુરત જળભાણી દાડે છે તેવે પ્રસંગે ગમે તે પ્રકારે તેને લલચાવે તોપણ પાછો તે ફરતો નથી, તે જળમાંજ જઈને પડે છે, તેમ સંસારરૂપી દાવાનળ છે, તેમાંના વીવીધ તોપથી જે કુખી જાણુ છે તે સર્વ વીધય પદાર્થોને ત્યાગી ને સદગુરુ પાસે જઈને જ્ઞાનરૂપી સીતળ જળમાં સ્થિત થાય છે તે ખરેખરો મુમુક્ષુ છે.

સીધ્યા—મનરાજ આજે, પૈરાગ, વીવેક, ષટસંપત્તી, તથા મુમુક્ષુતા, એ ચાર જે જ્ઞાનના સાધન કહ્યા તે સીધ થએથી જ્ઞાનનો ઉદય થએ જેમ વ્રક્ષનીચે બેઠેલા માણસના ખોલામાં જેનીમેલે વ્રક્ષ ઉપરથી ફલ ખરી પડી અચીત લાભ થાય તેમ તારી વાંછી ત અદ્ભુત “મુક્તી માલા” જેની મેલેજ તારા ગણામાં પડી તુ પરમપદને પામીશ જેમણે જરા પણ શંકાય નથી. વક્ત્રી શ્રવણ કર.

૫૬

(મુખ કુખ મનમાં ન લાવીયે. ઘટ સાથે રે ઘડયા. એ ટેક)
 સાધન સાંધો શોહામણા, જ્ઞાનના નીરધાર.
 જ્ઞાન વીના મુક્તી મલ્લશે નહી, હેવુ સત્ય વીચાર. સાધન.
 તપ યજ્ઞાદીક કર્મથો, થયુ જ્યાં અંતકર્ણુ શુદ્ધ
 કર્મ તણ મર્મ જાણજે. થઇ વેદ વાક્યમાં ભુખ્ય. સાધન.
 ત્રિવૈરાગે ભુજવજે, વીશ્ય વીશ્યોની જવાલ.
 અસત અને નાસવંતમાં, સોદીઠો તેહ માલ. સાધન.
 કાણભંજુર હોય નહી કદી, ધ્મિરનો પ્રશાદ.
 વિષય રચના માયાતાણી, નહોય તેમાં અમૃત સ્વાદ. સાધન.
 સાધન ખીજી વીવેક ધ્રુવી, કરો સત્યાસત્ય વીચાર.
 દ્વેષ દ્રષ્ટી કરી વીશ્યમુખમાં, ઉતરજે ભવપાર. સાધન.
 જલાંસરસ મુખ્ય વીસયોમાં, છે પાંચે અંતર ભુત.
 ન્યાંહાથી જનમ્યો ત્યાં જાય છે, નર્કચોની અપુટ. સાધન.
 સદાચી જેનાં રસ વીશ્યમાં, મુક્તી પામે કહીપેર.
 જ્યાં ચક્ર ભમે જન્મ મરણનુ, પામેસુ મુખસાગર ભેર. સાધન.
 જલાંસ રસ જેણે તજ્યો, નલાગે પાંચેનો પાસ.
 વૈરાગ પ્રમટ્ટી રોમરોમ, રમે પ્રજ્ઞાનંદ રાસ. સાધન.
 મીજી સાધન ષટસંપત્તી, કુરલભ હેવી જણાય.
 ઉપમી બીતીલા અમરમ, અધ્યાત્મજાલા ગણાય. સાધન.

મુમુક્ષુના સાધન છે વસી, માહા બસવાન સમર્થ,
તીવ્ર ઇચ્છા મોક્ષ તણી, સાંધે પ્રજ્ઞપદનો અર્થ. શાધન.
જલવીશે જેમ જઇને પડે, અર્થ દબ્ધકો જન,
લક્ષ્યાવ્યો લક્ષ્યાયે નહો, હેતુ જાણો મુમુક્ષુ મન. શાધન.
મક્ષાંધાં સ્થીત માનવી, જેમ ક્ષણ ગ્રહે અર્ચીત,
તેમ ગરસે “ મુક્તીમાલા ” ગણે, સાધન યોગે ખચીત. શાધન.

પ્રવેશ બીજો.

મનરાજ. વિપ્રીતભાવના. ધ્રાંતી. સુમતી. સીદ્ધા.

સ્થળ.

શંશાર વન.

આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ શી રીતે થયું તે વિગેની ચરચામાં નાસ્તીક તથા સુ-
ન્ય વાદ વિશે સંવાદ.

મનરાજ—સુમતી સીદ્ધાં તમે મારા ઉપર ક્રપા કરી જ્ઞાનના ચાર સાધન મને ઘ-
ણાજ ઉત્તમ દરશાવ્યા, તે વડે ખરેખર હું મુક્તીમાલાની ભાલ મેલવીશ એમાં શંકા
નથી. પરંતુ એ સાધન સંપાદન કરવા પછી બીજું જે કરતવ્ય હોય તે ક્રપા કરી કોહો.

સુમતી—જેમ સુર વીના પદાર્થો ઉપર પ્રકાશ થતો નથી તેમ વીચાર વીના જ્ઞાન
થાય નહીં. અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રીમાં નીકટ પદાર્થ પડેલા હોય છે, તોપણ અં-
દ્રનો ઉજેશ કે દીપકના અજવાળા વીના તે પદાર્થ માલુમ પડે નહીં. અંધકારનો
વિરોધી પ્રકાશ મગટ કરવાના ઇજ્ઞાજી શીવાય બીજા કોઈ ઉપાયો કરીએ તે કાંઈ કામ
ના નથી. તેમ વીચાર વીના બીજા ગમે તેટલા કર્મ ઉપાસનાઓ વીગેરેના ઉપાયો કરી
એ તેથી જ્ઞાન થાયજ નહીં. માટે જ્ઞાન સંપાદન કરવા સારૂ તેના ચાર કહેલા સાધન
શીવાય વીચારની ખરેખર જરૂરીયાત છે.

મનરાજ—એ વીચાર તે શાનો ?

સીદ્ધા—હું કરતા સુખી દુખી એ રીતે બપ્પડાર કરવા વાતો હું કોણ છું. ? મા-
રૂ સ્વરૂપ શું છે. ? આ સ્થાવર જંગમ રૂપ જગત શાધી થયું ? તેનું અંતીષ્ઠાન શું
છે. ? અથવા કોઈ તેનો કર્તા છે કે શીરીને છે ? આ જગત વીશે ઉપાદાન કારણ કોણ છે. ?
એ વીગેરેના વીચાર તે જ્ઞાનનું મુખ્ય સાધન છે. .

મનરાજ—વાહવા સીદા તમે વીચારનું સ્વરૂપ સારી રીતે ખતાવ્યું. ન્યારથી હું તમારા મતાપથી મુમુક્ષુ દશાને પ્રાપ્ત થયો છું ત્યારથી સ્વભાવીક રીતે મને એનાએન વીચાર થયા કરે છે. પરંતુ તેનું સમાધાન મારા એકલાથી થતું નથી.

સુમતી—આ વીચાર એટલો બધો સુક્ષ્મ છે કે ગુરૂ વીના તેનું સમાધાન થાયજ નહીં. “ગુ” અક્ષરનો અર્થ અંધકાર છે. તેના “રૂ” એટલે દ્વંશ કરે તેને “ગુરૂ” કહેવાય છે જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનો ઉદય કરી અવીધ્યાનો અંધકાર દૂર કરી શકે એવા ગુરૂવેદના અર્થમાં પરીપૂર્ણ રીતે કુશળ હોય છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ પ્રહ્મઆત્માના એ કત્વરૂપનો નીશ્ચય અચળ હોય હેવી રીતે પ્રહ્મ નોષ્ટા સંપન્ન ગુરૂ હોય છે. એ વીગેરે ગુરૂના લક્ષણ હોય છે. તે સર્વ લક્ષણવંતા સરસ્વતી દેવી છે. તેની સેવા કરીશ એ ટકે વગર શંકા સમાધાન થઇ જશે.

શ્રાંતી—વાહવા; ઠીકતાલ લાગ્યા. હમારી અવીધ્યા દેવીની શત્રુ જે સરસ્વતી દેવી તે ને ગુરૂ કરી સ્થાપી. વેદ શાસ્ત્રનાં શ્રોતાં પોતાં અનેક પડેલાં છે. તમારો મનરાજનો મહાન બુદ્ધિશાળી છે. તો ગુરૂ વીના વેદ શાસ્ત્ર વાંચવાથી મુક્તિ નહીં થાય. ? થવાનો સંભવ દેખીતો છે, તો ગુરૂનું શું પ્રયોજન છે. ?

સોદ્ધા—તમારી અવીધ્યાદેવીરૂપી અમાવાસ્યાની અંધારી રાત્રીમાં એક જગોએ જ જળપાત્ર પડેલું છે. તેને જોવાવાળી ચક્ષુ મળે છે. પરંતુ જ્યાંહાં સુધી સૂર્યનો ઉદય કે દીવાનું અન્વવાલુ પ્રગટ થયું નથી, ત્યાંહાં સુધી તે જળપાત્ર જણાવાનું નહીં. તે મ ચક્ષુરૂપી વેદ શાસ્ત્ર એન્નુદ છતાં સૂર્ય અથવા દીપક રૂપી ગુરૂ વીના જળપાત્ર રૂપી આત્મ જ્ઞાનનો અનુભવ થવાનો નહીં. માટે ગુરૂની અપેક્ષા ખરેખરી છે. તમે સરસ્વતી દેવીથી ડર્યા કે શું ?

વિમીતલાવના—હમે કે હમારી સખી અવીધ્યા દેવીકોઈથી ડરે એવાં નથી. સરસ્વતી દેવીરૂપી હજારો સૂર્ય ઉદય થાય તોપણ હમારી અવીધ્યા દેવીના અંધકારનું ચક્રવરતીપણું લેશ માત્ર પણ કોઈ ખંડીત કરી શકે એમ નથી.

મનરાજ—સરસ્વતી દેવી તો મને સાનકલ છે. એટલે મારે ગુરૂ ધુંડવા જવા પડે એમ નથી. વખત પ્રસંગે તેમની સાહેતા લઈશું. આ પ્રસંગે આ સ્થાવર જંગમ રૂપઅખીલ પ્રજ્ઞાંડ શી રીતે થયું તેનો વીચાર કરીએ. તે પહેલાં એ જગત અથવા પ્રજ્ઞાંડનું રૂપ દરશાવો તો ઠીક.

સુમતી—આ માહા વીસાળ આકાશ એટલે ગગનના પડદામાં કેટલાક ગ્રહો છે. તેમ ધેથી આપણે જેના ઉપર રહ્યા છીએ તે પૃથ્વી પણ એક ગ્રહ કેહેવાય છે. તેના ઉપર સાગર સરોવર નદીઓ શીવાય તેમાં જલચર શ્રષ્ઠી છે. તે તને અંજાણી નથી. તે જ રીતે એ પૃથ્વીની સપાટી ઉપર નાના પ્રકારની વ્રક્ષોની શીવાય જીવ જંતુ પણ પક્ષી પ્રાણીઓ તથા મનુષ્યો વીગેરેની નાના પ્રકારની યાનીઓ છે. તેના સર્જને સંસાર કરીને કહે છે. પરંતુ પ્રજ્ઞાંડ શબ્દમાં એ એખજાનો શાસ્ત્રે સમાશ કર્યો નથી. પ્રજ્ઞાંડ

ની અંદર ચઢી લોકનું વરણન કર્યું છે. તેમાંના (૧) ભુલૌક, (૨) ભુવલૌક, (૩) સ્વલૌક, (૪) મહલૌક, (૫) જન લોક, (૬) તપ લોક, (૭) પ્રજ્ઞ લોક, એ સાત ઊંચે તથા (૧) અતલ, (૨) સુતલ, (૩) પાતલ, (૪) વીતલ, (૫) રસાતલ, (૬) તલાતલ, (૭) મહાતલ, એ સાત નીચે, એ રીતે ચઢી લોકનું વરણન કરેલું છે.

સીદ્ધા—એ ચોદ લોકનું વરણન ગમે તે ભાવાર્થે હોય, તોપણ આ ગગનનાં પડદામાં પ્રથવી શીવાય સુર્ય, ચંદ્ર મંગલ, બુધ, બ્રેસ્પતા, શુક્ર, શની વીગેરે ઘટે છે. તથા જે ટલા અસંખ્ય સ્થીર તારા છે, તે વીશે કેટલાક લોકનું હેવું માનવું છે કે એ પણ સુર્યો છે. તથા તેની આમપાસ પણ કેપ ઘટે છે. પરંતુ તે ઘણા દુર હોવાથી ચર્મ ચક્ષુથી જોવાઈ શકાતા નથી. માત્રમા માયા ઉપાધીવાન મહેશ્વરની સાકાર અથવા ની સાકાર દ્રષ્ટ અથવા અદ્રષ્ટ લીલાનો પાર નથી. તે સરવે શી રીતે થયું તેનો વીચાર કાંઈ નાહાનોસુનો નથી. એટલે સરસ્વતી દેવી વીના એ વીચારનું કોઈ સમાધાન કરી શકે એમ નથી.

વિમીતભાવના—જ્યાંકાં કુડકાં હોય ત્યાંકાંજ વાહાણુ વાય એમ છે કે. ? સરસ્વતી દેવી વીના શું ખીજથી સમાધાન ન થાય કે. ? હમે કહેવાં બેઠા છીએ. આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ શાથી ઉત્પન્ન થયું તેનો વીચાર કરી ઘણા થાકી ગયા, પરંતુ હમારા જેવો દુરલભ સાર કોઈએ ધુંડ્યોજ નથી.

મનરાજ—વાહવા. એથી રૂકું શું. ? વાર તે મને કપા કરી ખતાવશો. ?

બ્રાંતી—આ પ્રથવી ઉપરના કેટલાક પણ પ્રાણી તથા મનુષ્યાના સ્થુલ શરીરો અજમાથી ઉત્પન્ન થયા છે, અન્નથી જીવે છે, તથા અન્ન વીના નાશ પામે છે તેથી જગતનું કારણ કેટલાક લોક અન્નને કહે છે.

સુમતી—કેટલાક જીવ જાંતુ માત્ર હવામાંજ ઉત્પન્ન થાય છે, હવાથી જીવે છે, તથા હવામાંજ તેનો નાશ થાય છે. તો અખીલ પ્રજ્ઞાંડનું કારણ અન્ન હોય નહીં. ખુદ અન્ન પણ પ્રથવી કારણનું કાર્ય છે. પ્રથવી તો શું પરંતુ સુર્યોદીક ઘટે તથા અગણીત તારા સહીત જે અખીલ પ્રજ્ઞાંડ છે, તે શાથી થયું એ વીચાર છે, તેમાં અન્ન સર્વનું કારણ છે એમ કહેવાયજ નહીં.

બ્રાંતી—હમે પણ અન્નથી સકલ પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થયું એમ કહેતા નથી. જે ભીન ભીન કલ્પીત પાયા વગરના મત છે, તેજ કંકત દરશાવીએ છીએ. હમારો મતતો જુદોજ છે. જેમ કેટલાક અન્નને કારણ માને છે. તેમ કોઈ મુઠ લોક જળથી જગત થયું એમ માને છે. જલાંસ રસ વીશયને નાના પ્રકારની સાનીયોમાં અવતરવાનું તથા મરવાનું કારણ સુમતી સીદ્ધાએ જે નીવેદન કર્યું તે ઉપરથી કે ગમે તે કારણથી જળથી જગત થયું એમ કેટલાક માને છે, તે પણ કેવળ હસવા જેવું છે.

સીદ્ધા—ખુદ જળની ઉત્પત્તિ તેજમાંથી કહી છે, એટલે એ તેજ કારણનું કાર્ય

ન છે. માટે અખીલ પ્રજાંડનુ જળ કારણ ફેરવાય નહીં. જોકે જળ અખીલ પ્રજાંડનુ કારણ તો નથી તોપણ જલાંસ રસ વીરાયની મોહીણીથી જ્યાંહાંથી આવ્યા ત્યાંહાં ફરી ફરીને જઈ અનેક જલાંસયોનીઓને પ્રાપ્ત થઇ જન્મમરણના ચક્રના ફાંસામાં અનેક જીવો પડ્યા છે તે સીદ્ધાંતને કશો બાધ આવતો નથી.

વિપ્રીતભાવના—પંચ ભુતો મધ્યથી પ્રથ્વી કે જળ અખીલ પ્રજાંડનુ કારણ નથી એ ચોખ્ખું છે. તે છતાં ઉપનીષદમાં પણ કોઇ પંચ ભુતથી કે કોઇ ત્રણ ભુતથી જગતના કારણ કહ્યા છે, તે પણ સંભવીત શી રીતે મનાય. ?

સુમતી—અખીલ પ્રજાંડ શાથી થયું તેના વીચારમાં પંચ ભુતો તથા પંચ ભુતાત્મક સર્વ સુક્ષ્મ સ્થુલ તત્વ તથા પદાર્થો આવી ગયા. તેથી તે પંચ ભુતો પણ શાથી થયા એ વીચાર જ્યાંહાં છે એટલે અખીલ પ્રજાંડનું કારણ પંચ ભુત પણ મનાય નહીં.

શાંતી—નૈયાયિક મતના અનુસારી વલી જગતનુ કારણ પરમાણુ માને છે એટલે પ્રથ્વી તેજ વાયુના સુક્ષ્મ પરમાણુ એકઠા થઇ સુક્ષ્મમાંથી સ્થુલ શ્રષ્ઠી બની છે હેવુ ધારે છે, એટલે પ્રથ્વીના સુક્ષ્મ પરમાણુમાંથી પ્રથ્વી આદીક સ્થુલ શ્રષ્ઠી બની. જલના પરમાણુથી મેઘ સમુદ્રાદીક બન્યા. તેજના પરમાણુ એકઠા મલવાથી સુર્યાદીક જ્યોતીષો બની. પરંતુ એ સુક્ષ્મ પરમાણુઓ પણ શાથી થયા તેના વીચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આ અખીલ પ્રજાંડનુ કારણ પરમાણુ પણ સંભવીત નથી. એ રીતે વલી કોઈકાલથી કોઈ કર્મથી જગતની ઉત્પત્તી માને છે. તે પણ સંભવીત નથી.

મનરાજ—એ તો સઘળો મીથ્યા વાદવીવાદ જણાય છે. તમે સો સાર ધુંડી લીધા છે તે હવે કોહોતો સાર. ?

વિપ્રીતભાવના—તે હું કહું છું. તોપણ એ મીથ્યા વાદવીવાદ પણ પરીપૂર્ણ કરી લેવા દા. વલી કોઇ પ્રક્ટી પુરુષાદીક ક્રમથી તથા કોઇ પ્રધાનરૂપ માયાથી જગતની ઉત્પત્તી માને છે. તે વીચાર જો તમે પસંદ કરતા હો તો તે હમને પ્રતીકુલ નથી. શાથી કે માયા અવીધા એ કાંઇ ભીન સ્વરૂપ નથી. તેથી આ અખીલ પ્રજાંડનુ માફક કારણ હમારી સખી અવીધા ઠરી ચુકશે.

સુમતીસીદ્ધા—(સીદ્ધાંત પક્ષમાં પ્રજ્ઞ સ્વરૂપનુ અજ્ઞાન એજ જગતનુ કારણ છે. તે અજ્ઞાન અથવા અવીધા તે એકજ છે; તે અવીધા અથવા માયા જગતનુ કારણ છે. હેવી કબુલાત વિપ્રીતભાવનાની આવી જતાં સુમતી સીદ્ધા હસે છે.)

શાંતી—તમે હસ્યાં કેમ. ? જો હમારી સખી અવીધાને જગતના કારણરૂપ ન સ્વીકારો તો પછી કારણરૂપ કશું થું રહેશે. ?

મનરાજ—(સુમતી સીદ્ધાનો હસવાનો ભાવાર્થ મનરાજ એક તરફથી સમજી જઈ બીજી તરફથી વિપ્રીતભાવનાને રાજ કરવાને હરાદે ધ્વી અર્થી વચન ફેરવે છે) મનેતો એ મ ભાગે છે કે આ અખીલ પ્રજાંડની ઉત્પત્તીનુ કોઇપણ કારણ છેજ નહીં.

શ્રીમતી—(પોતાનો જય થયો જાણી રાજ થઇને) જ્યારે કોઇ કારણ નથી, તારે આ જગતના કર્તા કોઇ પરમાત્મા પણ નથી, હેતુ સાચ થતા કાંતો નાસ્તિકોના મન અથવા સુન્ય પરમતત્ત્વ છે હેતુ સુન્યતાનો પ્રમાણ માનવું મુશ્કેલ લાગે છે.

મનરાજ—તનને જેમ ઠીક લાગે તેમ મારા સમ્બંધનો અર્થ કરા. સત્યનું અર્થ કં સુ કહેવું?

(વિપ્રોતભાવના)—(પોતાનો જય થયો જાણી અતી રાજ થઇને) મનરાજ જે ખરો સીદ્ધાંત છે તે તુ સેદ્ધમાં સમજી ગયો. વાહવા તારો ચપલ તથા તોત્ર પુકાના શુ વખાણ કર.

શ્રીમતી—સુધ નીરમલ અમુલ્ય મણીના તેજ તથા રૂપમાં મણા હોયતો આ મનરાજના નીરમલ સીદ્ધાંતમાં મણા હોય. જે ખરો સાર હતો તે જેમ અતીકામાંથી સુવર્ણનું શોધન થાય છે તેમ ધુંડા લીધો; ધન્ય છે.

(વિપ્રોતભાવના)—વાહવા ધન્ય છે. સુજ તથા નીરપુરુષને સેદ્ધ સવાદ પણ સરોવર રૂપ સીદ્ધાંત થઇ પડે તેમાં નવાઇ નથી. આ અખાલપ્રભાંડના કારણ અથવા કર્તા રૂપ આસ્તીક લોક જે પ્રમાત્માને માને છે તે આ અખાલ પ્રભાંડના નાથને નીરખવા ઘણા કાલ થયા મેં ઘણું મથન કર્યું પરંતુ તે પરમતત્ત્વના દરશણ મહેતો ખીલકલ થયાં નહીં.

૫૬.

(રાજને ભરોસે હતો રેનસારી જંગો. ઐરાગ.)

નાથને નીરખા રહીયું, પ્રભાંડ સઘલુ ભાસી રે. નાથ.
વનમાં જઇને વૃક્ષજેયા, રહી ગોરીડુંગર ખુબ ન્યાલી,
જેઇ સરોવર સાગર નદીયો, નીરમલ ખુબ નીર વાલીરે. નાથ.
પસુપક્ષી જીવજંતુ જોયા, મનુષ્ય દહ ખહુ બહાલી,
પંચમાં ભુતની લીલા જોવા, કાયા સઘડી ગાલીરે. નાથ.
આકાસ જોયુ વાયુજોયો, નથી તેજતત્ત્વ વસી ખાલી,
જલ પ્રથ્વીના જોડો જોયો, એકે કામ ન રાખ્યુ કાલીરે. નાથ.
સુર્ય જોયો ચંદ્ર જોયો, જોઈ મંગલની લાલી,
પ્રથ્વ ગુરને સુક જોયા, સનીશ્વર ચીત ઘાલીરે. નાથ.
તારામંડલ સઘલુ જોયુ, ગગનમંડપમાં ચાલી,
તોયે નપામી પુર્ણ પ્રયાસે, ત્રીભુવનનાથની તાલીરે. નાથ.
સ્વર્ગાદીકના સુખપામવા, થઈ કર્મતણી જંગલી,
દેવલીલામે કોઇએ નદોઢી, ભમી પ્રભાંડે કાલીરે. નાથ.
પરમતત્ત્વ મે કોઇ ન દીઠો, રહ્યું માયામાં માહાલી,
કોઇએ ન “ મુક્તીમાલા ” ગલામાં, સાધુ સતે કાલીરે. નાથ.

પ્રવેશ ત્રીજો.

મનરાજ. વિપ્રીતભાવના. જ્ઞાતા. જ્ઞાત્રા. સુમતી. સીન્ધા.

રથજી.

આસ્તીક રણ જુમી.

નાસ્તીક પક્ષ તથા સુન્ય વાદના ખંડણ વીશે સંવાદ.

મનરાજ—(વિપ્રીતભાવના તથા જ્ઞાત્રાને હેતુ યોતાને નાસ્તીક ખનાવવાનો હેતુ હેતુ સમજી જઘને) વાડે વિપ્રીતભાવના આ પ્રથવી કે જેના ઉપર આપણે રહીએ છીએ તેની કોઈકાલે પણ ઉતપત્તી થઈ હશે કે નહીં?

વિપ્રીતભાવના—મારી સખી જુતસર વીધાથી મેહે જાણ્યું છે કે પ્રથવીની કોઈ કાલે પણ ઉતપત્તી થતા એ મ્હલ નાહાનેથી મોહોટો થયો છે. કાલેકરીને એકપછી એક પડો ખંધાતા આગ્યા છે. તથા હવે પછી પણ ખંધાશે. કેટલાએક પડો ખંધાયા ત્યાહા સુધોતો વનસ્પતી કે પસુ પ્રાણીની ઉતપત્તી આ પ્રથવી ઉપર હતીજ નહીં. કેટલાક પડો ખંધાયા બાદ વનસ્પતી શાય હેવી પ્રથવી થઇ તે પછી પસુ પ્રાણી ઉતપન્ન થવા લાગ્યાં. સેવટ માણસોની ઉતપત્તી થઈ છે. આગલ જેવી રીતના પસુપ્રાણી હતા તેવાં હાલ નથી. તથા હાલ જેવી રીતેના છે તેવા સદા કાયમ રહેસે કે નહીં એ નક્કી કહી શકાતુ નથી

મનરાજ—વાડે ખીજ મ્હલે વીશે સી રીતે હશે!

વિપ્રીતભાવના—મનરાજ, સુર્ય, ચંદ્ર, મંગળ, બુધ, શ્રેષ્ઠતી, સુક, શનીશ્વર વી ગેરે મ્હો તથા તારાઓ વીશે પણ એજ રીતે સમજવું. સાચીકે મારી ખીજ સખી ખ જોળની જોળથી પ્રત્યક્ષ થઇ રહ્યું છે કે, જેમ પ્રથવી નાહાનેથી મોટી થઇ છે તેમ એ મ્હલે પણ નહાનેથી મોટા થયા છે. કેટલાક મ્હલે આ પ્રથવીથી મોટા છે. તથા કેટલાક હજુ નાહાના છે. તથા તેની સ્થિતી હેવી થઇ નથી કે જેના ઉપર ખીજ મોટા મ્હોની મોટક વનસ્પતી પસુ પ્રાણી નભી શકે.

મનરાજ—આ પ્રથવી ઉપરનાં સાકાર વ્રક્ષ પસુ, પક્ષી, જીવજંતુ, માનવી, વીગેરેની ઉતપત્તી તથા લયસદા જોવામા આવે છે, તેમ પ્રથવી સુર્યાદીક મ્હલે વીગેરેની ઉતપત્તી તો તમેજ કોહોછો, એટલે જેની ઉતપત્તી સીધ છે, તેના કોઈકાલે લય પણ સીધ હોવો જોઈએ. એ ઉપરથી એમ જણાય છે કે આ આખીલ બ્રહ્માંડ આદીઅંતવાલુ અથવા તે ઉતપત્તી નામ વાલુ છે. તેમાંતો કાંઇ સંકા નથી કે.?

વિપ્રીતભાવના—હેમાં સંકા સી.?

મનરાજ—વાર વિપ્રીતભાવના જ્યારે પરમાત્મા છેજ નહીં અથવા સુન્ય પરમતત્ત્વ છે. તો આ અખીલપ્રજ્ઞાંડ સંસીતે ઉત્પન્ન થયું. ?

વિપ્રીતભાવના—(પોતાનો જ્ય થયો જાણી ગણ થતી હતી તેના મુખ ઉપર ગહાની આપવા લાગા) એ પ્રજ્ઞાંડ માહેલા ઘડો વીગેરે અનાદી:—

મનરાજ—(ખોલતા અટકાવોને) તારો સખીયો ભુતસર તથા ખગોક્ષના પ્રમાણુ આ પી તેહજ શોધ કશું છે કે, પ્રથમ વીગેરે ઘડો તથા ગગનમંડળના તારા આદીઅંત વાસા છે. તો હવે અનાદી કેમ કેહેવાય ? હજુ એ ચરચાને એક ક્ષણ પાણુ વીતી નથી.

વિપ્રીતભાવના—(કંપવા આવ્યો હોય હતી રાત્રી મુજબની) સુન્યવાદીનો મત હવે છે કે એ સવળા પદાર્થ હતાં મને સ્વભાવે થતા આવે છે. કોઇમાની ઉત્પન્ન થતા નથી તથા પરમતત્ત્વ સુન્ય છે.

શુભતો—છવજનું વ્રક્ષ વગેરેની ઉત્પત્તી પ્રથમીમાંથી, પ્રથમ જળમાંથી, જળ તેજમાંથી, તેજ વાયુમાંથી, વાયુ આકાશમાંથી, એ રીતે ક્રિતરોતર એક બીજામાંથી ઉત્પત્તી તથા લય જણાય છે. તો એ પદાર્થ કોઇમાંથી ઉત્પન્ન થતાજ નથી એમ કેમ કેહેવાય ? સ્વભાવે કે વગર સ્વભાવે ઉત્પત્તી લય થાય છે, એ વાત જુદી છે. તથા તે હાલની તકરાર નથી. સ્વભાવે કે વગર સ્વભાવે જેની જેની ઉત્પત્તી થાય છે તે કોઇમાંથી જાય છે કે નહીં. અથવાને આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડનો ઉત્પત્તીનું કોઇ કારણ છે કે નહીં તે તકરાર છે. તનો ખુલાસો તમારો યથાર્થ નથી.

ભ્રમણા—સખી વિપ્રીતભાવના આ સંવાદ હવે ટુંકો કરો તો સાર.

સોધ્યા—ટુંકો સા સાર કરવો જોઇએ.

શુભતો—મારૂં વિપ્રીતભાવના તેહ સુન્યવાદીને પુછ્યું છે કે તમે સુન્ય કીકું છે. ?

વિપ્રીતભાવના—સુન્ય અટકે કાંઇજ નહીં, તે શી રીતે દેખાય ?

મનરાજ—ત્યારે જે દેખાય નહીં તે સુન્ય છે એ શી રીતે જાણ્યું ?

વિપ્રીતભાવના—જે ચર્મ ચક્ષુથી ન જોવામાં આવે તે જાણાયજ નહીં હેવું કાંઇ પ્રમાણુ નથી. પોતાના પીતાના મરણ પછી ગર્ભવાસમાંથી જન્મેલા પુત્રે પોતાના પીતા ન કીકો નથી તોપણ મારો પીતા હતો હેવું તે જાણુ છે ખરો. ગમે તે વસ્તુ જો હેય તો ચર્મ ચક્ષુથી જોયા વીના પણ જાણી શકાય ખરી.

સોધ્યા—કીક ગમે તે સાધને સુન્ય જાણ્યું. તો સુન્ય પણ જાણી શકાય એવી વસ્તુ તો ખરી. ત્યારે કાંઇજ નહીં તે સુન્ય એમ કેમ કહું.

વિપ્રીતભાવના—કાંઇ વસ્તુતા તો ખરી.

મનરાજ—કાંઇ વસ્તુતા તો ખરી હેવું કેહે છે તો તારો નાસ્તીક પક્ષ તથા સુન્ય વાદ પાણીમાં બોલ મારે જોઇતો નથી.

શ્રાંતી—જેવી રાયની મરણ, સખી ચાલો આપણે સ્વધર્મે જોઇએ.

મનરાજ—જરા સખુર કરો. આ સકલ પ્રજાંડની પુર્વે કાંઈજ ન હતું હેવા સુન્ય માંથી આ શ્રેષ્ઠીની રચના શી રીતે થઇ તે સમજાવો. તથા એ શ્રેષ્ઠીના તખ્તમાં તમારી મખી અવીધા તથા તમે ખુદ ક્યાંહાંથી આવ્યા તે કોહો.

બ્રમાણુ—હમે કાંઈ આજ્ઞાલના નથી. યુગોના યુગો વહી ગયા તોપણ હમે એ ના એ છદ્ધએ.

વિપ્રીતભાવના—જમ હતુ ત્યાં પ્રચી થઇ, પ્રચી હતી ત્યાં જલ ફરી વલ્યું, હેવા નાના પ્રકારના આ પ્રજાંડમાં વીલક્ષણ ફેરફારો થઈ ગયા તોપણ હમારી મીચ સખી અવીધા તથા હમે ખુદ તો એનાએ છદ્ધએ.

મનગજ—એ તો મને કાંઈ અજ્ઞાણ્યું નથી. આ પ્રજાંડની ઉત્પત્તી પેહેલાં તો સુન્ય હતું હવું તમે કોહો છો, ત્યારે તે સમે તમે ક્યાંહાં હતા. સુન્ય એટલે કાંઈજ ન હોં હવું તમે સમજો છો, ત્યારે કાંઈજ નોહોતું તે સમે તમે પણ નહી હશે.

બ્રાંતી—એમ કેમ કહેવાય. હમારી સખી અવીધ્યા તો અનાદી કાળની છે.

સીધા—ત્યારે સુન્યનું પ્રમાણ ક્યાંહાં રહ્યું ?

મનરાજ—પ્રજાંડની ઉત્પત્તી પેહેલાં કાંઈજ નોહોતું ત્યારે તમે વાંઝાણીને પેઠથી જનમ્યા કે શુ ?

વિપ્રીતભાવના—જરા વીવેકથી જોલો તો સારું. વાંઝાણી કાંઈ પુત્ર કલત્ર જાણી જાણી છે ?

મનરાજ—ત્યારે સુન્ય એટલે કાંઈજ નહી, તેમાંથી કાંઈ ઉત્પન્ન થએલું કાંઈજ ને થું જાણ્યું છે ?

વિપ્રીતભાવના—હમાં તમને વીલક્ષણતા શી લાગી ?

મનરાજ—એક માણસ આવી મારી સનમુખ જોલવા લાગ્યો કે—“મારે જીભ નથી”—ત્યારે મને ઘણું હસવું આવ્યું ને તેને મે કહ્યું તારે જીભ નથી ત્યારે—“મને જીભ નથી”—એ જે તું જોલ્યો તે વચનની ઉત્પત્તી ક્યાંહાંથી થઇ? સાક્ષાત જોલતા રૂપનું “મારે જીભ નથી” હેવું વચન જીભ વીના નીકલેજ નહી તેથી તે જેવું હસવા લાએક તથા વીલક્ષણ લાગે તેવુંજ પ્રજાંડની પુર્વે સુન્ય એટલે કાંઈજ ન હતું અને તેમાંથી સઘણું પ્રજાંડ થયું એ જોલવું વીલક્ષણ છે. વધારે જોલો સારું કે તારી સખી બ્રાંતી કેહ છે કે અવીધ્યા તો અનાદી કાલની છે.

વિપ્રીતભાવના—પ્રજાંડ પેહેલાં કાંઈ હેવું તો જોઇએ પછી તેને સુન્ય કહો કે જ મે તે કોહો.

મનરાજ—જ્યારે કાંઈ હતું ત્યારે તેને સુન્યમું કરવા કેહેવું. પીતા વીના પુત્રનો જન્મ હોય નહી હેવું હોવાથી મારો પીતા હતો હેવું પુત્ર જાણ્યા છતાં મારો પીતા નો હતો હેવું તેણે શા શારું કેહેવું જોઇએ.

બ્રાંતી—ખાલી આ તંત કરવામાં માલ શો ? પારખી પોતાના ખાણની દાર હદથી

આદ્ય એ તેના પરીણામમાં તે દારુ ગુણના વીના રહે નહીં.

મનરાજ—તે વીરો મને જરાએ ભય નથી, માત્ર વીના ખાલી હું મથન કરીએ મ છે નહીં. વારૂ જાંતી આ સકલ પ્રમાંડના કારણ રૂપ આત્મા અથવા પ્રજ્ઞ છે નહીં હેતુ તમે જે કહો છો તે તમારા અનુભવથી કહો છો અથવા સાંભળ્યાથી કહો છો ?

જાંતી—અનુભવથી કહું છું.

સીધા—અનુભવથી કહેવું બીજાક સંભવતું નથી. શાથી કે આત્મા નથી હોય અનુભવ કરવા વાગે કોણ છે, તે જો તુ જુવે તો જણાશે કે એજ અનુભવ રૂપજ આત્મા છે. એ અનુભવરૂપ આત્મા વીના અનુભવ શી રીતે થઈ શકે ? માટે અનુભવથી આત્માનું નાસ્તીત્વ કહેવું તદ્દન અસંભવીત છે.

જાંતી—સાંભળ્યાથી પણ કહું છું.

સુમતી—અનુભવથી કહીને સાંભળ્યાથી કહેવું શીભતું નથી, શાથી કે અનુભવથી કહેવામાં અનુભવ રૂપજ આત્મા પોતે સીધા થાય છે. એટલે સાંભળેલું હોય તે અનુભવથી હોની મેજેજ ખોટું કરે છે. તે છતાં સાંભળ્યાની વાત ઉપર આશ્રય લેતા હો તો કોઈ ભ્રાંતીક વાક્યથી સાંભળેલું કે વેદ વાક્યથી તે કહો ?

સીધા—વિપ્રીતભાવના, જાંતી, જમણા, હવે શું જુવાય દેશો વારૂ ? જો ભ્રાંતીક વાક્યથી સાંભળેલાનું કહો છો તો જેનાથી સાંભળેલું હોય તેને પ્રજ્ઞ જુવો કે તમે પણ આત્માનું નાસ્તીત્વ અનુભવ કરીને કહો છો અથવા સાંભળીને કહો છો; તે પણ જો અનુભવથી કહેતો ઉપજો દારા આવશે, તથા સાંભળીને કહેવાનું કહેતો અનવસ્થા થઈ પરંપરા અંધ પ્રસંગ થશે, તેથી પણ આત્મા નથી એ તેનું કહેવું અસંભવીત છે. કહાચ વેદ વાક્યથી આત્મા નથી એવું સાંભળેલાનું કહો તો હેતુ વેદ વાક્ય કહું છે ? આત્મા નથી હેતુ વેદ વાક્ય કોઈપણ નથી. તેથી આત્મા અથવા પ્રજ્ઞ નથી એ કહેવું કહાપી ખની શકે એમ નથી, તે છતાં જે જવાબ દેવો હોય તે હો. (આ સાંભળી સર્વસ્તબ્ધ થઈ જઈ કોઈપણ જવાબ દીધો નહીં.).

મનરાજ—વાહવા સુમતી, સીધા, તમારા પ્રતાપથી વિપ્રીતભાવના તથા તેની સખી જ્ઞાની સાથેના રણ સંગ્રામમાં નાસ્તી પક્ષ તથા સુન્યવાદનું ખંડણ કરી મેલે અઽભુત ન્ય મેળવ્યા. એટલુંજ નહીં પરંતુ આ અખીલ પ્રમાંડની ઉત્પત્તીના કારણનો ચરણ માં પ્રજ્ઞ અથવા આત્માની અસ્તીત્વ પણાની અનુભવ પૂર્વક સીધતા કરી તેથી જ આત્માનું કં થાય છે. હવે મને મુખે એ મારા મહિની ભક્તિ કરવા હો.

મારા નાથ વીથંભર, રંકને સાહે કરોરે. મારા. ટક.
 વેરશ અધિવા પુત્ર પડી ખુમ, ખોપ રચોરે ખરો.
 રામ રામ મયુ મગડી રહી, તુજ ચાણી રાખ્યો પરોરે. મારા.
 ભાગ્ય ભક્ષા ખરે ગગન મંડળના, પુણ્ય પ્રતાપ કર્યો.
 ગણના ગણું શું અગણીત મહની, અનંત પ્રકાશ ભર્યોરે. મારા.
 મંગળ ખુબ ગુરુ શુક શનીશ્વર, સુર ચંદ્ર ગગન રહ્યો,
 તારા મંડળની તુલના કરું શું, શું જશ જાય તુજનો કહ્યોરે. મારા.
 મયવી પ્રભુ તે કીધી રસાળ, ધન ધાન્ય અખુટ ઝરો,
 સરોવર સાગર રમણીક નદીયો, નીર ખનનો ભર્યોરે. મારા.
 વન લીલાતા વખાણ કરું શું, અનંત ખગીચો કર્યો,
 તંબુ તાણ્યો ખશો ગગનરૂપી હરી, ભુતસ ઘેરી રહ્યોરે. મારા.
 મેઘ મંડળમાં મેઢેર કરી રાય, વીજરાણી મેઘ વર્યો,
 રૂપ વખાણું શું વીજળી તણું મેરૂ, પવન કંપો ડર્યોરે. મારા.
 મેરૂ વ્યાકુળ થઈ મેઘ ડીગમરૂ, વીજ સંગ રજની રમ્યો,
 મીઠો મેરામણુ પુત્ર મગડ્યો, ભુતસ તાપ શમ્યોરે. મારા.
 સકસ પ્રમીડે વ્યાપી રહી પ્રભુ, સર્વને પેશી રહ્યો,
 રચના રચી અદ્ભુત ઘણી તે, ખુમ ખેલ ખાશો ભર્યોરે. મારા.
 સંતોરણ છત્ર જગત તણા, જગજીવનરૂપ ખરો,
 શરણાગત તુજ ભક્ત તણાનો, પ્રેમે ઉધાર કરોરે. મારા.
 દર્શણનો તારા છું અમીસાશી, સ્વરૂપ મગડ કરો,
 ભક્ત વર્તસસ થઇ છુપા ન રહીએ, પ્રેમ રસ ખ્યાલો ધરોરે. મારા.

[વિમીતભાવના, પ્રાંતી, જ્ઞાણાની
 હાર થતાં, નાસ્તી પક્ષ તથા સુન્ય
 વાદનું ખંડણુ થયું તથા અસ્તી પ
 ક્ષનો જય થયો તેથી તેને જ્ઞાની
 સાગતાં અતરધ્યાન થઇ રહ્યા તેથી
 અતીથા તથા તેની બીજી સખીયો
 એ વીશે વીચાર કરવા એકમાં
 મહે છે.]

પ્રવેશ થોડો.

ଅ(ବସ୍ତୁ)।

gnd.

2-1910

ਅੰਤੀਮ.

अप्रीत्या नरीत्रपन.

नास्ती पक्ष तथा सुनवाट्या पांजण वीशे अवीद्या वीगेरेना
अर्ची गरिज.

અકીદા—સખી કુલી તોડે કાંઈ નહીં. જાપણી સખી વિપ્રીતભાવનાની હા
ર થઈ તથા મનરાજના જવા સમા.

ସଂକ୍ଷେପ—ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୋଟିଏ ଗୁପ୍ତ ଗ୍ରନ୍ଥ ଅଟେ।

સરખેડા—અહીં આજે નવાના સરખેડા ઉત્તરે જે સરખેડા તે સત્ય વાત છે.

1944-1945 - 1946-1947 - 1948-1949 - 1950-1951 - 1952-1953 - 1954-1955 - 1956-1957 - 1958-1959 - 1960-1961 - 1962-1963 - 1964-1965 - 1966-1967 - 1968-1969 - 1970-1971 - 1972-1973 - 1974-1975 - 1976-1977 - 1978-1979 - 1980-1981 - 1982-1983 - 1984-1985 - 1986-1987 - 1988-1989 - 1990-1991 - 1992-1993 - 1994-1995 - 1996-1997 - 1998-1999 - 2000-2001 - 2002-2003 - 2004-2005 - 2006-2007 - 2008-2009 - 2010-2011 - 2012-2013 - 2014-2015 - 2016-2017 - 2018-2019 - 2020-2021 - 2022-2023 - 2024-2025 - 2026-2027 - 2028-2029 - 2030-2031 - 2032-2033 - 2034-2035 - 2036-2037 - 2038-2039 - 2040-2041 - 2042-2043 - 2044-2045 - 2046-2047 - 2048-2049 - 2050-2051 - 2052-2053 - 2054-2055 - 2056-2057 - 2058-2059 - 2060-2061 - 2062-2063 - 2064-2065 - 2066-2067 - 2068-2069 - 2070-2071 - 2072-2073 - 2074-2075 - 2076-2077 - 2078-2079 - 2080-2081 - 2082-2083 - 2084-2085 - 2086-2087 - 2088-2089 - 2090-2091 - 2092-2093 - 2094-2095 - 2096-2097 - 2098-2099 - 2100-2101 - 2102-2103 - 2104-2105 - 2106-2107 - 2108-2109 - 2110-2111 - 2112-2113 - 2114-2115 - 2116-2117 - 2118-2119 - 2120-2121 - 2122-2123 - 2124-2125 - 2126-2127 - 2128-2129 - 2130-2131 - 2132-2133 - 2134-2135 - 2136-2137 - 2138-2139 - 2140-2141 - 2142-2143 - 2144-2145 - 2146-2147 - 2148-2149 - 2150-2151 - 2152-2153 - 2154-2155 - 2156-2157 - 2158-2159 - 2160-2161 - 2162-2163 - 2164-2165 - 2166-2167 - 2168-2169 - 2170-2171 - 2172-2173 - 2174-2175 - 2176-2177 - 2178-2179 - 2180-2181 - 2182-2183 - 2184-2185 - 2186-2187 - 2188-2189 - 2190-2191 - 2192-2193 - 2194-2195 - 2196-2197 - 2198-2199 - 2200-2201 - 2202-2203 - 2204-2205 - 2206-2207 - 2208-2209 - 2210-2211 - 2212-2213 - 2214-2215 - 2216-2217 - 2218-2219 - 2220-2221 - 2222-2223 - 2224-2225 - 2226-2227 - 2228-2229 - 2230-2231 - 2232-2233 - 2234-2235 - 2236-2237 - 2238-2239 - 2240-2241 - 2242-2243 - 2244-2245 - 2246-2247 - 2248-2249 - 2250-2251 - 2252-2253 - 2254-2255 - 2256-2257 - 2258-2259 - 2260-2261 - 2262-2263 - 2264-2265 - 2266-2267 - 2268-2269 - 2270-2271 - 2272-2273 - 2274-2275 - 2276-2277 - 2278-2279 - 2280-2281 - 2282-2283 - 2284-2285 - 2286-2287 - 2288-2289 - 2290-2291 - 2292-2293 - 2294-2295 - 2296-2297 - 2298-2299 - 2300-2301 - 2302-2303 - 2304-2305 - 2306-2307 - 2308-2309 - 2310-2311 - 2312-2313 - 2314-2315 - 2316-2317 - 2318-2319 - 2320-2321 - 2322-2323 - 2324-2325 - 2326-2327 - 2328-2329 - 2330-2331 - 2332-2333 - 2334-2335 - 2336-2337 - 2338-2339 - 2340-2341 - 2342-2343 - 2344-2345 - 2346-2347 - 2348-2349 - 2350-2351 - 2352-2353 - 2354-2355 - 2356-2357 - 2358-2359 - 2360-2361 - 2362-2363 - 2364-2365 - 2366-2367 - 2368-2369 - 2370-2371 - 2372-2373 - 2374-2375 - 2376-2377 - 2378-2379 - 2380-2381 - 2382-2383 - 2384-2385 - 2386-2387 - 2388-2389 - 2390-2391 - 2392-2393 - 2394-2395 - 2396-2397 - 2398-2399 - 2400-2401 - 2402-2403 - 2404-2405 - 2406-2407 - 2408-2409 - 2410-2411 - 2412-2413 - 2414-2415 - 2416-2417 - 2418-2419 - 2420-2421 - 2422-2423 - 2424-2425 - 2426-2427 - 2428-2429 - 2430-2431 - 2432-2433 - 2434-2435 - 2436-2437 - 2438-2439 - 2440-2441 - 2442-2443 - 2444-2445 - 2446-2447 - 2448-2449 - 2450-2451 - 2452-2453 - 2454-2455 - 2456-2457 - 2458-2459 - 2460-2461 - 2462-2463 - 2464-2465 - 2466-2467 - 2468-2469 - 2470-2471 - 2472-2473 - 2474-2475 - 2476-2477 - 2478-2479 - 2480-2481 - 2482-2483 - 2484-2485 - 2486-2487 - 2488-2489 - 2490-2491 - 2492-2493 - 2494-2495 - 2496-2497 - 2498-2499 - 2500-2501 - 2502-2503 - 2504-2505 - 2506-2507 - 2508-2509 - 2510-2511 - 2512-2513 - 2514-2515 - 2516-2517 - 2518-2519 - 2520-2521 - 2522-2523 - 2524-2525 - 2526-2527 - 2528-2529 - 2530-2531 - 2532-2533 - 2534-2535 - 2536-2537 - 2538-2539 - 2540-2541 - 2542-2543 - 2544-2545 - 2546-2547 - 2548-2549 - 2550-2551 - 2552-2553 - 2554-2555 - 2556-2557 - 2558-2559 - 2560-2561 - 2562-2563 - 2564-2565 - 2566-2567 - 2568-2569 - 2570-2571 - 2572-2573 - 2574-2575 - 2576-2577 - 2578-2579 - 2580-2581 - 2582-2583 - 2584-2585 - 2586-2587 - 2588-2589 - 2590-2591 - 2592-2593 - 2594-2595 - 2596-2597 - 2598-2599 - 2600-2601 - 2602-2603 - 2604-2605 - 2606-2607 - 2608-2609 - 2610-2611 - 2612-2613 - 2614-2615 - 2616-2617 - 2618-2619 - 2620-2621 - 2622-2623 - 2624-2625 - 2626-2627 - 2628-2629 - 2630-2631 - 2632-2633 - 2634-2635 - 2636-2637 - 2638-2639 - 2640-2641 - 2642-2643 - 2644-2645 - 2646-2647 - 2648-2649 - 2650-2651 - 2652-2653 - 2654-2655 - 2656-2657 - 2658-2659 - 2660-2661 - 2662-2663 - 2664-2665 - 2666-2667 - 2668-2669 - 2670-2671 - 2672-2673 - 2674-2675 - 2676-2677 - 2678-2679 - 2680-2681 - 2682-2683 - 2684-2685 - 2686-2687 - 26

[illegible]

હુમના—તમા, આ શું કરું. હું તમારો મોટો શું વિચિત્રલાગના સનમુખ પક્ષને
સમજી શકું છું ?

આશીર્વાદ—જેન ઉત્તમો સાધક નહીં. સારે જો તમા ઉત્તમીશ્વર તથા કમવેદાદીક
ના “મજ્ઞાનનિવ્રત” આદ્ય મોટા તરંગ તથા શરણેના દોષા રૂપધાત્વમાં મોતી મણિ
કે અથવા પુનઃકલેષ જાડે વિનિવૃત્તિનાનો જ્ઞાનજ આરતી ઉત્તરો તેવું પુનઃ કરે તો
પણ તે સનમુખ પક્ષને હોયજો મણુ સારણે સાધક નહીં.

અગ્રીકથા—નાના સળાસા એન નથી. જેને જુનાર તથા ખજોલની સહિતા ત્રીધ તેનુ સર્વજ્ઞ દાવાદત સમ્મર ચનસન્ન નથી ગયુ. ચનસન્નો બીચાદો તનડા લ સ્કરવીના હતા. મુમતી સાવ્યાની ફકીરના તંત્રીવાની તુડે ફાડેલ સાદકા જેની નગા લી સહિતા હતી. તરનુ બાજુવારુ સમ્મર તેની તરફ ગતો ગયુ. મેલકે તેનો જ્ય થા મ તેમાં નવાગ નથી.

કુરુક્ષેત્રી—પણી, તિમીલગાનાના પુત્રા હશે ખરી. બુદ્ધાર તથા ખગોજને જન્મે કાં
 ઇ કોઝા બુદ્ધ થયા નહીં. તાથી તે મોટા ઉદ્યાપ નહી, પણી યવનોનાં ઘરયાં તેના જન્મ
 થયા, એટલે મહીન ઉડીએ લોપાણુ જાયે. તેના ઉપર તે વીશ્વાસ સુ રાખયો.

અસીધા—ભાસ્કરાચાર્યના ઘરમાં સર્વયુગમાં જન્મેલી જ્યોતિષી બીધ્યાની તથા સત્યયુગની જુતસરની સાહેતા સીધી હોતતો કામ સરત. કલીયુગમાં જન્મેલી જુતસર ખજો જ ઉપર ભરોસો કેમ રહે. જેવો યુગ તેવી તેની યોજના કરવી થઈતી હતી. હશે. પરીણામ મું આજ્યું!

અવીધા—પરીણામ ખીજુ મું હોય. નાસ્તીક તથા મુન્યવાદનુ ખંડણ તથા અસ્તી પક્ષનો ન્ય થતા અસ્તી ભાતી પ્રીય રૂપ “બ્રહ્મ” પદની સ્થાપના થઈ ગઈ.

કુમતી—અરરર, જુકું થયું.

અસીધા—સખી એથી વસી અધીક જુકું મું.

અવીધા—સખી એટલેથી ખસ રહ્યું નથી. આ આપણી હારથી તો મનરાજની મતીતો તકન ભમી ગઈ.

કુમતી—કેવા રીતે તે તું કહીસ.

અવીધા—તપ યજ્ઞ દાનાદી કર્મમાં તો પરીપુર્ણ કરાલ હતો તેતો તમને અજાણ્યુ નથી.

કુમતી—કોઈ મુશ્કેલી રાજપાટના ફેલની ઇચ્છાએ એ કર્મ કરતો હશે.

અવીધા—સકામ એટલે ફેલની ઇચ્છાએ કે નીષ્કામ એટલે ઇશ્વરાર્પણ તે કું જાણતી નથી.

અસીધા—સકામ એટલે ફેલની ઇચ્છાવીના કર્મ કોઈ કરેજ નહી.

કુમતી—ત્યારે તો મનરાજના ખારવાગી ગયા. મોટા મોટા તપ યજ્ઞ દાનાદી કર્મ કરીને આ જગતના કે સ્વર્ગના અદ્યુત મુખ વૈભવ મેલવે તોપણ “બ્રહ્મ” પદને પામી પુનરપી જન્મ મરાણના ચક્રના ફાંદામાંથી મુક્ત થાય એમ નથી.

અસીધા—ગમેતેમ હોય તોપણ એ તપ યજ્ઞ દાનાદી કર્મ તથા વૈરાગ્ય પાણ કું મોટો તપેશ્વરી યાત્રીક ધર્મિષ્ઠ ત્યાગી ઇત્યાદી હુપદ રૂપ અભીમાનનુ મોટું વૃક્ષ થવા સંભવ છે, તેની દારણું ઘટામાં બ્રહ્મપદ રૂપ ચંદ્રના દરશણ થવા ઘણા વીકટ છે.

અવીધા—સખી સીધ્યાદીક સંભાળ્યું, તપ યજ્ઞ દાનાદી કર્મતો હવે તજીને વૈરાગ્ય, વાવેક, સમદ્ભાદીક ષટસંપત્તિ સંપાદન કરી મુમુક્ષુ દશામે પાણ પોહોચી ગયો છે.

અસીધા—એતો ખાલી ગપ્પા હશે.

કુમતી—ખરી હકીગત હોય તોએ મું, મોક્ષ ઇચ્છા ગમેતેવી રીતે રાખે તેથી મું થયું; પક્વાન ખાવાની ઇચ્છા વાલો પ્રુરૂપ સદાકાલ પોતાનુ મુખ ખુલ્લુ રાખે તેથી થિખ ર ખાજ વીગેરે હેની મેલે મુખમાં આવી પડે નહી. તેમ ફક્ત મોક્ષ ઇચ્છાથી મુક્તી મેલા હેની મેલે મનરાજના ગલામાં આવા પડે એમ નથી.

અવીધા—એતો ખરૂં. પરંતુ એ બ્રહ્મપદને પામવા નીરાદીન માત્સકાલમાં હીને સ દ્વીચાર રૂપી સાગર, શાસ્ત્ર શ્રવણ રૂપી સરોવર, મનન રૂપી મેરૂપર્વત ઉપરના જળના ચરમા. તથા નાદીખ્યાસન રૂપી ગંગાજલમાં નાહાઈ સીઈ કરવું છે.

અચીંધા—એથી સખી તું વીલક્ષ સું થઈ. મચ્છ કચ્છ વીગેરે જળચર ફાટીકાજ થયા જળમાં કુબકા માર્યાન કરે છે, પરંતુ ફાઇને બ્રહ્મ મહ્યા જાંભળ્યા નથી.

કુમતી—એતો ખાસી કાલગમન કરવાના ઢોંગ, એથી કુતો જરાએ ઈ નહીં.

અચીંધા—સખી તુ જેમ ફરતી નથી તેમ કુ પાણુ ઈ એમ નથી, મચ્છ કચ્છ વીગેરે જળચરનું જળમાં નાહાતું જુકુ, તથા મનરાજનું સહવીચાર શાસ્ત્ર શ્રવાણુ મનન ની ઢીંધારાન રૂપી જળના પ્રવાહમાં નાહાતું જુકુ. તે છતાં એ મચ્છ કચ્છાદીક નો યુકાબલો તમે કર્યો, તેથી મારે કહેવું પડે છે કે જેવી મચ્છ કચ્છાદીકની તીવ્ર આશાનાંજ જળ શાથે છે તેવીજ આસનાંજ મનરાજે સહવીચાર શાસ્ત્ર શ્રવાણુ મનન ની ઢીંધારાન શાથે રાખી તો એ સું નહીં કરી શકસે.!

કુમતી—સખી અચીંધા, તારી વાણીનો મર્મ કુ સમજી ગઈ. વીચાર કરવા જેવો મામલો થઈ પડે છે ખરો. હવે તુ વિપ્રોતભાવના કે બીજા ફાઇને પાણુ એકલા રણુખં ગ્રામમાં મોકલીશ નહીં. શાથે ફાઇને પાણુ મોકળને. સ્મરવાતમાં તો તારે જાતેજ એકા મ શાસ્ત્ર જવું. સાચીકે બાળની રમત બગડ્યા પછી પાછાંથી તે સમજતી નથી. હાલ માં એ પ્રાણુમય સ્થળમાં મળત થઈ જાપજનપા જપતો ફરો. ત્યાંહાં તું જઈ દેવ બાન ભંગ કર.

અચીંધા—એ પાણુ કામ માહા ઝુસ્કેલ છે.

કુમતી—સખી પચ્ચર તલે હાથ આવ્યો તે કલે કલે કાઢાડી લીધા વીના છુટકો ન થી. હવે લોક વાણી છે. તે પ્રમાણે હવે ક્યાં વીના બીજો રસ્તો નથી.

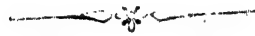
અચીંધા—હા. કું સમજી. કું તેજ વીચારમાં છું. શાંભળ.

૫૬.

(મારૂં ગોકુલ જોવાને આવેરે, મધુરાના વાસી. એકાલ.)

જગો જગો પ્યારા મારા પુત્રરે, મનોમરના બોગી,
કોણે તને દીધું વિલક્ષણુ પુત્રરે, થયો સું જટીલમેગી. બ.
અચીંધા તારી માત રૂવે છે, રૂવે છે તાહારાં બાળ,
રાણીયો તારી બહકે બજે છે, તે સીકને કર્યા પેહાલરે. મનો.
પુત્ર કલત્ર ને સગા સહોદર, ફાઇનો કર્યો ન વીચાર,
જેણે કુલ્યો મારા શાણા કંવર તને, તેનો કાલ આણુ આ વારરે. મખ.
સુની પડી તારી મનોમય નગરી, સુના પડ્યા તારા મહેલ,
સુની પડી તારી મનોમય શ્રદ્ધી, સી ઢીઢી તે પ્રાણુમાં સેહેલરે. મનો.
વાણુસાહયુ કંવર તેં રાજ કારયુ, વાણુસાહયા તારા લોક,
વાણુસાહયા તારા બાગબગીચા, સીકને કરાવે અવેને શોકરે. મનો.

માલખખનો તારો હુટીલેજે, ચોમેર ફરી વડ્યા ચોર,
 હુસ્મન દસ જોને તાકી રહ્યું છે, થઈ રહ્યું છે ધમ પોરરે. મનો.
 રથ હાથી વડી અથ્થ સુ મોલીત, હાથે થયા પરહસ્ત,
 ધણીવીનાના દોર નો સુના, તુઝવીત રહે કોનો દસ્તરે. મનો.
 રૂઢન કરે તારા પથ પડી સઉ, રૂઢન કરે નરનાર,
 રૂઢન કરે તારી આખી રયાસત, રૂઢન કરે દરનારરે. મનો.
 સોદને નમેરો થયો કુવર તુ, રાજ હોડી થયો મું રંક,
 વેરણ કોણ થઈ પેસાલાનો, કોણ પાચો આપો અંકરે. મનો.
 તાજ ખીરાજ તારા બગર ઉપર તારા, આખે નહી કુવર લસ્ય,
 કોમળ કાયા હાંડોને હુતાલી, કેન સોડો તત રહુ પ્રાચરે. મનો.
 કડનુ કાન છે વપ વ્યાન તહુ કુપા, નવ ગ્રામી તને આચોગ,
 કુટીલ થઈ તને કોહું બતાવ્યા, પહુનાડા તારા જોગરે. મનો.



(મનરાજ આવીયાના પચન રાજાસોતોજ નથી.)



ઝાં.

મુક્તી માલા.

જીવરાજ જીવન મુક્તી આખ્યાન

ભાગ પેહેલો.

અંક ત્રીજો.

પાત્રજનો.

જીવરાજ

અનમય કોશરૂપી દહનગરીનો રાજા.

મનરાજ

જીવરાજનો પુત્ર મનોમય કોશનો અધીપતી.

સરસ્વતી

અવિદ્યાની પુર્વપક્ષી પિથા દેવી.

સુમતી

સરસ્વતીની સખીચી.

સીધા

અવિદ્યા

સરસ્વતીની પુર્વપક્ષી અવિદ્યા દેવી.

કુમતી

અસીધા

વિપ્રીતભાવના

અવિદ્યાની સખીચી.

બ્રાંતી

બ્રમણ

પ્રવેશ પેહેલો.

સરસ્વતી.

સુમતી.

સીધા

સ્થળ.

સરસ્વતી પ્રતાપવન.

નાસ્તી પક્ષ તથા મુન્યવાદનું ખંડણ થયા છતાં અવિદ્યા વીગેરે કેડો

મુકે નહીં તે વિશે સંવાદ.

સુમતી—સરસ્વતી, તમે કાંઈ સાંભળ્યું ? મનરાજે અવિદ્યાની વિપ્રીતભાવના વીગેરે સખીચીની હાર કર્યા છતાં તેના તે કેડો મેલતાં નથી.

સરસ્વતી—સુમતી, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું સાંભળ્યું ?

સીધા—આશ્ચર્ય તો ખરું જો. જેને નાક હોય તેના એક વખત તિરસ્કાર થયો એટલે તેની સાચું જુવેજ નહીં. આ તો તિરસ્કારથી અધિક આખી શ્રદ્ધા જાણી હેવી રણસંઘામમાં હાર થઈ નાસ્તી તથા સુન્યવાદનું ખંડણ તથા અસ્તી પક્ષનું મંડણ થતાં અસ્તીભાતી પ્રીયરૂપ પ્રજ્ઞાત્માની સિદ્ધતા થઈ તે છતાં અવિદ્યા તેના કાલાવાલા તથા ખુશામત કરી રહી છે.

સુમતી—સખી સિદ્ધા જેને ટેક હોય તે તો હાલે પ્રસંગે ઢાંકણીમાં પાણી ઘાલી કુખી મરે. મોઢો કેમ બતાવે ?

સરસ્વતી—સખીચો તમારા મુખમાં હાવા શબ્દો ઘટતા નથી. નહીં જોવાં શામ રંગનાં વાદળાં પ્રતાપી સુર્યને ઢાંકવા પોતાનું દાવાદળ એકઠું કરી રહે છે. પરંતુ તેથી સુર્ય સદા અસ્તમય રહે નહીં. તે છતાં એ વાદળા ઉપર કોપ કરી તેને ભસ્મ કરવાની જરાએ મનોવ્રતી કરતો નથી. એથી ઉત્પન્ન એ વાદળીઓની બાલચેષ્ટા જેવી રચનાઓ જોઈ સુર્ય આનંદમય થાય છે.

સુમતી—ખરું કહ્યું સખી, મોઢા પોતાનો મહીમા મુકે નહીં. સમુદ્ર જો ઉછળે તો આ જુમીને બોલતા શી વાર ? પરંતુ તે પોતાની માઝા મુકતો નથી.

સીધા—સખી સાચું કહ્યું. હીરો પોતાની મેલે પોતાની કિંમત કરતો નથી. કોઈ જેને કાચ કહે તો એ શું ? અને કોઈ રત્ન કહે તો એ શું ? જેની જેવી ખુદ્દિ તેવી તેની ખુસના કરે છે તોપણ તેની ચિંતા તેને કશીએ હોતી નથી.

સુમતી—એ વાત તો ખરી છે. પરંતુ મને એમ લાગે છે કે આ ખાલી પ્રપંચથી મનરાજને પરીમાની શી દેવી. તેમ કરતાં અવિદ્યાનો શું અર્થ મરે એમ છે.

સરસ્વતી—જે જેનો જાતી સ્વભાવ હોય તે મુકેજ નહીં. દીનક મગડ થયો નથી, ત્યાંહાંસુધી અંધારીયા ઓરડાનું અંધારું ખરે નહીં. સુર્ય ઉગે નહીં ત્યાંહાંસુધી અમાવાસ્યાની રાત્રીનું પ્રખળપણું સઘળું પ્રલય થાય નહીં. તેમ જ્યાંહાંસુધી અલ્પ જ્ઞાનરૂપી સુર્યનો ઉદય થયો નથી. ત્યાંહાંસુધી અવિદ્યા વીગેરેનો પીડા ટલવાનીજ નથી. પ્રભાતના પોહારમાં જ્યારે સુર્યોદય થવાનો હોય છે, ત્યારે તે સુર્યોદય પહેલાં જે પ્રકાશ જણાય છે તે પ્રકાશરૂપ પ્રજ્ઞાત્માના સતચીત આનંદ વીણુ લક્ષણો મધેથી નાસ્તી તથા સુન્યવાદનું ખંડણ થઈ અસ્તી પક્ષની સિદ્ધતા થએ માત્ર સત લક્ષણને બોધ થયો છે. અથવા ખીજી રીતે કહીએ તો સત એટલે અસ્તીપદનોજ માત્ર પ્રકાશ થયો છે. હજુ ભાતીપ્રીય એટલે ચીદાનંદ વીગેરે લક્ષણોનો ઉદય થયો નથી. તે દરમિયાન અવિદ્યા વીગેરેની પીડા કેમ ટલે. પુર્વ દિશામાં જ્યારે સુર્યનો ઉદય થવાનો હોય છે. તે સુર્યોદય પહેલાં તેજ દિશાએ વાદલાઓ ની ઘટા વસી વધારે જામી રહે છે. તેમ આત્મજ્ઞાનરૂપી સુર્યોદય પહેલાં અવિદ્યાનું ભા હો ભાકર પોતાનું પ્રખળપણું બતાવે તેમાં નવાઈ જેવું નથી. પરંતુ જ્યાંહાં નિશ્ચલ આત્મ જ્ઞાન થયું, એટલે એ સરવે દેની મેલેજ રૂપસદ મેરો.

સીધા—સખી સાચું કહ્યું. સુર્ય હોય એટલે અમાવાસ્યાની રાત્રી રૂખસદ લેવા આ નાકાની કરી શકે નહીં. તેમ અધારીયા ઓરડામાં દીપક પ્રગટ્યો એટલે ઘણા કાલનું અંધાર એમ કહી નહીં શકે કે મારો ઘણા કાલનો કબજો ભોગવ્યો છે માટે હું નહીં ખસું.

સુમતી—એતો ખરું. પણ મનરાજની પુઠળ આ મધમાખીચો પડી છે, તેથી જ એ તેને નીશ્ચલ આત્મ જ્ઞાનરૂપી રસનો પ્યાલો સીરીતે પીવા દેશે.

સરસ્વતી—સખી એ ચીંતા કરમાં. કુમલા પ્રક્ષ ઉપર જ્યારે વરસા રૂતુમાં મેઘ જ લગુ ઘવાદળ તુટી પડે, તારે આપણને હેવી ચીંતા થાય કે એ ખીચાર આટલોખધો કે જે સીરીતે શહન કરી સકશે. સીત રૂતુમાં જ્યારે તીક્ષણ તાહાડ તેના ઉપર તુટી પડે ત્યારે એ ખીચાર કુમલુ પ્રક્ષ ટાહાડે ઠરી મરશેતો નહીં હેવી ચીંતા થાય. તથા શ્રીસ્મ રૂતુમાં જ્યારે સુર્યના તીક્ષણ કીરણો તેની આગળ પાછળ તથા ઉપરથી વીટલાઈ જશે તો તેના તાપની જવાલાથી તે ભસ્મ થશે હેવું લાગે છે. પરંતુ તે ચીંતા સર્વે મીઠ્યા છે. એથી ઉલટું તે સંકટોથી એ પ્રક્ષ મજબુત થતુ થતુ મોટું નીશ્ચલ કદ ધારણ કરે છે. તેમ અવિદ્યાના અનેક પ્રપંચોથી તેનો અર્થ સરવાને બદલે મનરાજનો અર્થ સીધ થશે. જે મ આ અખીલપ્રજ્ઞાંડના કારણ વીશે જેને ભીજ ભીજ મતો છે, તેનું ખંડણ કરવામાં વિમીતભાવનાના મુખથીજ જગતની ઉત્તમીનું કારણ અવિદ્યા એટલે કેવળ અજ્ઞાન છે હેવી કબુલત થઇ ગઈ, એટલુંજ નહીં પરંતુ ભુતસર તથા ખગોળનું ઝોહાંકુ લસકર વિમીતભાવનાની મદતે પ્રથમ આવેલું તે પછી મનરાજના પક્ષમાં ફરી વલ્યુ, અને વિમીત ભાવના તથા તેની સખીચોની હાર થઈ, જેમ કોઈ માંણસ પોતેજ પોતાના મસ્તકનું છે કન કરે, તેમ નાસ્તી પક્ષ તથા સુન્ય વાદનું ખંડણ થઇ ગયું, તથા અસ્તી પક્ષ સીધ થતા મનરાજનો જ્ય થઇ તે પ્રજ્ઞનું પેહેલું અસ્તી અથવા સત પદ પામ્યો, તેમ અવીદ્યાના સઘળા પ્રપંચ તેનાજ માથામાં વાગવાના છે, તથા સેવટ મનરાજનો જ્ય થશે.

સુમતી—વાહવા. વિમીતભાવનાએતો “લેવા ગઇ પુતને ઝોઈએઠી ખસમ” ની લોકીક કેવલ જેવું કહ્યું. તેવી રીતે અવીદ્યા પણ કરેતો પછી એથી રૂકુ સું? અમ્રતથી ખીજી મીકું સું? પરંતુ સખી સરસ્વતી અવીદ્યાના પ્રપંચ તેનાજ માથામાં સીરીતે વા ગશે તે સમજાવેતો ઠીક.

સરસ્વતી—સખી હેમાં સમજવાનું સું છે? બહુરૂપી નાના પ્રકારના વેરા ધારણ કરી, હું વાનર છું, હું શીંહ છું, હું અખજા છું, ઇત્યાદી પ્રપંચ કરવો સીર કરે, તેથી તે વાનર, શીંહ, અખજા વીજેરે ધારણ કરેલું સ્વરૂપ ઠરી જાય નહીં. કાણવાર ચીતની બ્રમણતા કરાવે ખરો, પરંતુ તેતો નટવો બહુ રૂપી છે, હેવું કોઈ જણાવે એટલે તેના પ્રપંચની કસી બ્રાંતી કોઇને રહેતી નથી. તેમ અવીદ્યા પોતાના નાના પ્રકારના પ્રપંચ થી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડના કારણરૂપ આત્મા અથવા પ્રજ્ઞ છેજ નહીં હેવું કહેવા જાય તોપણ તે હવે ખની શકે એમ નથી, તેથી આત્માંથી જીવ વીજેરે ભીજ છે, હેવા ઝોટા વે

રા મારણ કરાવી, હું કર્તા છું, હું બોક્તા છું, હું પ્રાણી છું, હું ક્ષત્રી છું, હું વૈશ્ય છું, હું સુદ્ર છું, હું મનુષ્ય છું, પશુ છું, ઇત્યાદી રીતે જન્મણુતામાં મનરાજને નાખવા સારૂ નાના પ્રકારના પ્રયત્ન કરશે ખરી. પરંતુ તેની વિપ્રીત શંકાઓના સમાધાનથી બહુ રૂ પીના ઝોટા વેશ જેવા આ સઘણા તેના પ્રપંચ કર્યા તો તેનાજ માથામાં તે વાગે તે માં નવાઇ નથી. માટે એ અવીધાની ઇંદ્રજલ પુર્ણ ભસ્મ કરવા ખાતર તથા નીશ્વલ જ્ઞાન રૂપી સુર્યનો ઉદય કરવા ખાતર અવીધાના પ્રપંચોની પણ જરૂર છે, માટે હે મ ખી તુ તેના અભાવ સીદને ઇચ્છે છે.?

સુમતી—હા. હવે હું સમજી. અવીધા વીગેરે પુર્વ પક્ષીનું લાહો લસ્કર છોરણું. હવે મને ખાતરી થઇ કે એજ લસ્કર આપણને સરણે થઇ જશે, એટલે આપણા પોતાના લાહોલસ્કરનો દીમાક કરવાની સી જરૂર છે.?

સીધા—પાંડવ કૌરવોનું યુદ્ધ થયું. ત્યારે પાંડવો પાસે કૌરવોના સેન્ય જટલુ સેન્ય હતું નહીં. તોપણ તેના જ્ય થયો. તેમાત્રો પાંડવોની અર્થ સાધના હતી. આપણો તો પરમાર્થ પક્ષ છે. તો આપણો જ્ય કેમ નહીં થાય. વસી શ્રવણ કર.

લાવણી.

સો અજબ અતી ચલકાટ, ઘડચો ખુબ ઘાટ, વિશ્વનીમાહે.

આવ્યા આવ્યા, સરસ્વતી માત, નેત્ર જંખાય,

સો ચંદ્ર તણો પ્રકાશ, રજની તણો રાસ, મુખથી વખાણું.

બલે પડ્યા મ્હાં અનેક, જ્યોતી અદ્ય માનુ.

જેને અવીધા તણા સરદાર,

બયલીત કરે નરનાર,

ખુબ મ્હાલી સકલ સંસાર,

તે પ્રસય થશે આવાર, ગણોસો ભાર, અજબ મહીમાય.

આવ્યા આવ્યા, સરસ્વતી માત, નેત્ર જંખાય.

સો અગ્નાસ તણો પુર ત્રાસ, ખાણુનો રાસ, રણ મંત્રામે જાણુ.

બલે પડ્યા ચોહા અનેક, મચ્છર પરમાણુ.

જેમ રજની તણુ પુર જોર,

અમાવાસે અતી ઘમઘાર,

થાય દીર્ઘ ઘરી દીલ દાર,

સુર પ્રસય કરે મારી કોર, ચાલે સું જોર, થાય કોણ સાહે.

આવ્યા આવ્યા, સરસ્વતી માત, નેત્ર જંખાય.

હું અવીધા દળનું માર, મોઢો પ્રતાપ, જગતની માહે.

છો જનુ હસી ભવપાર, કર કોણુ માહે.

જેમ અદ્યુત અંધારુ ભયું,

ભયભીત ભોયરુ કર્યું,

દાવાનળ દુખ ઘણુ સહું,

દીપ પ્રગટે પછી સું રહ્યું, અજનાળુ થયું, ભુતળની માહે.

આવ્યા આવ્યા, સરસ્વતી માત, નેત્ર જાંખાય.

સું અધિકાર તણુ હવે જોર, સોરહો દોર, પ્રગટી દીપ જવાસા.

દેમ જ્રમીત થશે નરનાર, મંદમતી ખાસા.

નહી ચાલે કાલની કસા,

સુ સાહીરહે ભીતવસા,

ખાર દરવાનો દુખસા,

દીપકર્ણુ છે મહા ખસા, થયા ઝલઝલાં. મંદીરની માહે.

આવ્યા આવ્યા, સરસ્વતી માત, નેત્ર જાંખાય.

મહા ખસવાન વસી અદ્યુત, વીધા અખુટ, પર ખાસાય.

ગરગદી જ્ઞાનતણા જોને ગણુ, રીપુ રોસાય.

સુખે રમોને રણુ સૈંગ્રામ,

ભરપુર છે શરંજામ,

વીજ્ઞાન તણુ રણુ ઠાંમ,

નહી રેહશે અવીધા નામ, ભલુ થશે કામ, ભુવનની માહે.

આવ્યા આવ્યા, સરસ્વતી માત, નેત્ર જાંખાય.

પ્રવેસ ખીજો.

જીવરાજ. મનરાજ. સરસ્વતી. સુમતી. સીધા. અબીધા.

કુમતી. અસીધા. જાંતી. જામણા. વિમીતભાવના.

સ્થળ.

પ્રજ્ઞાત્મા સ્વરૂપ લક્ષણુ વન.

અખીલ પ્રજ્ઞાંડ જેમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તે પ્રજ્ઞાત્માના સ્વરૂપ
લક્ષણુ વીશે.

જીવરાજ—માતૃશ્રી નમન કર્યું.

સરસ્વતી—જીવરાજ કસલ રોહો.

મનરાજ—માતૃશ્રી હું પણ આપણા ચર્ણને પાય લાગુ છું.

સરસ્વતી—મનરાજ આનંદ કરો. હે પુત્ર તું તપ યજ્ઞનાદીકર્મ કરીને તેહે તારૂં અંત કર્ણુ સુધ ઉત્તમ કર છે. એટલું નહીં પરંતુ વૈરાગ વીવેક, સમાદી, ષટસંપત્તી તથા પુત્રુશ્રુતાએ ચારે જ્ઞાનના સાધન તેહે સંપાદન કર્યા છે. તેથી તારા ઉપર હું એટલી તો બધી પ્રશંસન થઈ છું કે આજ મારી ધારણા તને પ્રજ્ઞાત્માનું વાસ્તવીક સ્વરૂપ દરસાવવાની થઈ છે.

મનરાજ—(ઘણાજ આનંદ મય થઈને) માતૃશ્રી લોહું પારસમણીને સરણુ ગયું એટલે સુવર્ણ થયા વીના રહેજ નહીં.

જીવરાજ—માતૃશ્રી અત્રતનો પ્યાલો આપ વીના કોણ પાય.

મનરાજ—માતૃશ્રી, આ તમારી દુર્લભ વાંછના જાણી. અવીધા તેનું ભાલો લશ્કર લઈને, આ સુભ કાર્યમાં વીઘન કરવા આવવા લાગ્યા.

સરસ્વતી—આવ્યા તો છો આવ્યા, તેને આવવાદે, તથા તારાથી બન તેટલી તેની આગતાસ્વાગતા કર. મારા છતા તારા સુભ કાર્યમાં વીઘન કેમ આવવા દઈશ.

સુમતી—મનરાજ, તું ચીંતા કરમાં. પૂર્વ દીશાએ સુર્ય ઉગે એટલે પછી ચંદ્રમાં તથા તારા મંડલનું સું ગળુ. તેના પ્રકાસ ફેટલી ક્ષણવાર રહેવાનો.

સોદધા—ખરૂં કહ્યું સખી. સખી સરસ્વતીના બોધરૂપી બાણ એક છુટયું એટલે અવીધાના લાહોલસ્કર રૂપી પંખેરૂં તુરત ઉડી ગયા વીના કેમ રહેશે.

જીવરાજ—આહા. એમ થાયતો પછી મારા આનંદની સીમા સી.

સરસ્વતી—મનરાજ, વીપ્રીતલાવના તથા તેની સખીઓ સાથે તારે રણસંગ્રામ થયો તેમાં વિપ્રીતલાવનાના લાહોલસ્કરની હાર થતા નાસ્તી પક્ષ તથા સુન્યવાદનું ખંડણ થઈ, આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ રૂપી કાર્યનું કોઈપણ કારણ છે, એટલે એ પ્રજ્ઞાંડ કોઈ પણ સર્વોત્તમ તત્ત્વમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, એ રીતેની સીધતા થતા, “અસ્તી” પક્ષનો જથ્થો થયો છે. તે જેમ સુર્ય કે ચંદ્રની કલાઓ મધ્યથી એકાદ કલાના દરશણ થાય તેમ પ્રજ્ઞાના લક્ષણો મધ્યથી એક “અસ્તી” એટલે “સત્” લક્ષણના તને દરશણ થઈ ચુક્યા છે. એટલે પ્રજ્ઞા સત્તાએજ પ્રજ્ઞામાંથી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થયું છે એ સીધ થઈ ચુક્યું છે. વલી સતપદનો વીશેષ ખુલાસો આજની ચરચામાં થઈ જશે.

અવીધા—આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડનું કારણ ધુંડવાને સારૂં ઘણાએ મીથ્યા પ્રયાસ કર્યો તેવો તમારો પ્રયાસ લાગે છે. ફેટલાક અજ્ઞ કારણ છે એમ કહી અટક્યા. ફેટલાક જલ કારણ છે એમ કહી અટક્યા. ફેટલાકે વલી ત્રણ ભુતોને જગતનું કારણ કહ્યું ને અટક્યા. ફેટલાકોએ પંચભુતો કહ્યા. ફેટલાકે કાલ, કર્મ ને જગતનું કારણ કહી અટક્યા, ફેટલાકે મૃત્યુ પ્રધાનને તથા ફેટલાકે પરમાણુઓને કારણ કહી અટક્યા. તમે પ્રજ્ઞાત્માને અખીલ પ્રજ્ઞાંડનું કારણ કહી અટકો છો. એજ પ્રજ્ઞા ખુદ પોતે કોઈનું કાર્ય હશેતો. એટલે

પ્રજ્ઞાંડની માફક બધા પણ કોઈમાંથી ઉત્પન્ન થયા હશે તો પછી મું કરશું? તેનું પણ કોઈ કારણ છે કે નહીં, એમ એક પછી બીજાની સોધ કરતા ક્યાહા પાર આવવા નો. પારને બદલે અંધ પ્રસંગ થશે તેનો મું ખુલાસો કરોછો.!

સરસ્વતી—આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ જેમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તેનાજ આધારે તેની સ્થિતિ એટલે નભી રહ્યું છે. સાધીકે તેની અદ્યુત મતાસીવાય આ ગગનના પ્રહોને અધર ધારી રાખવા સ્થાન દીઠામાં આવતા નથી, તથા તેનીજ મતાથી તેનો ભય થાયછે, તેવા જે આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, તથા લયના કારણ રૂપ પ્રજ્ઞ છે, તે કોઈનું પણ કાર્ય હોવાનો સંભવ નથી. સાધીકે જેને કાર્ય હોય છે, તેની ઉત્પત્તિ તથા ભય પ્રત્યક્ષ દીઠામાં આવેથી જાણાય છે કે તે સર્વે આદીઅંત વાલા છે. પ્રજ્ઞને કદા પી પણ આદીઅંત વાલા મનાયજ નહીં.

કુમતી—પ્રજ્ઞનું આદીઅંતવાલું સ્વરૂપ માનવામાં મું હરકત ?

સુમતી—હરકત તો ઘણી છે. પ્રજ્ઞને આદીઅંત વાલા તમે કહેતાહોતો તે તમારૂં આદીઅંત વાલું કથન પ્રમાણ પુર્વક સીધું કરો, પછી તે દરશાવીશું.

શ્રાંતી—આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડમાં નાહાના મોટા સ્થુલ સુક્ષ્મ જેને પદાર્થો અથવા તત્ત્વ છે, તે સર્વે આદીઅંત વાલા પ્રત્યક્ષ જાણાય છે, તેમ પ્રજ્ઞ પણ સા'સાર નહોત્ય તે ખતાવવાનું કામ તમારૂં છે, હમારૂં નથી. માટે તમારૂં આદીઅંત વીનાનું કથન તમે પ્રથમ સીધું કેમ કરતા નથી.

શીલ્પી—આ પ્રજ્ઞાંડના નાહાના મોટા સ્થુલ સુક્ષ્મ જેને પદાર્થો અથવા તત્ત્વ છે તે સર્વે આદીઅંત વાલા હોવાથી અસત કહેવાય છે. અર્થાત આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ અસત છે. તે અસતની ઉત્પત્તિ સત અધીષ્ઠાન વીના થાય નહીં. તેથી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ જેમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તે “સત” સ્વરૂપ છે. તેના આદીઅંત હોય નહીં, એટલુંજ નહીં પરંતુ તે સત સ્વરૂપનું કોઈ કારણ પણ હોય નહીં. સાધીકે તેનું જો કારણ હોયતો તે કાર્યથી બીન સોધવા જતા સતસ્વરૂપ પ્રજ્ઞથી બીન કોઈ સીધું થાય એમ નથી, કેમકે પ્રજ્ઞથી બીન સર્વ કલ્પીત અસત માયા માત્ર છે, તે કલ્પીતથી સત્ય સ્વરૂપ પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિ માનવી એ અત્યંત અસંભવોત છે. કદાચ પોતાથી પોતાની ઉત્પત્તિ માનવામાં આવેતો આતમાશ્રય દાસ થાય. એ ઉભય પ્રકારથી પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિ ન બની સકવાથી પ્રજ્ઞ કોઈનું કાર્ય નથી એ સીધું થાય છે.

સુમતી—જો પ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ આદીઅંત વાલું હોયતો અમુક કાલે પણ તેની ઉત્પત્તિ થઈ એમ થયું તથા અમુક કાલે તેના અંત પણ માનવો જોઈએ, તે ઉત્પત્તિ પેહેલા તથા અંત પછી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ કોના આધારે નહ્યું.

શ્રમણા—તે સમામાં પ્રજ્ઞાંડ પણ નહીં હોયતો.!

શ્રીધર્મા—આ પ્રજ્ઞાંડનાં નાહના મોટા પદાર્થોની ઉત્પત્તિ તથા સ્થિતિ જોવામાં આવે છે. પરંતુ એ ઉત્પત્તિ સ્થિતિ રૂપ જગતના પ્રવાહનો અંત કોઈના અનુભવમાં આવે છે નજાતો નથી. તે છતાં પણ તે સમામાં આપુ પ્રજ્ઞાંડ પણ નહીં હોય. એમ માની શકે તો આ પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિની સાથે પ્રજ્ઞાની ઉત્પત્તિ માનવી તથા તેના અંતની સાથે તેના અંત માનવો કે સું.

વિપ્રીતભાવના—તેમ માનવામાં હોતી સી છે.?

સુમતી—આ પ્રજ્ઞાંડના પદાર્થ આદીઅંત વાળા ક્ષણભંગુર છે, તેમ પરમાત્મા પણ ક્ષણ ભંગુર થાય. ગમે તે કાલે કે ક્ષણે જેના ભંગ થાય તે ક્ષણભંગુર કહેવાય. પ્રજ્ઞાને ક્ષણભંગુર માનવામાં હાંસી સીવાય સું આવે.?

અવીર્યા—હાંસી સાચા રૂ.?

સરસ્વતી—જે ક્ષણભંગુર હોય તેની પોતાની ગમે તે કાલે કે ક્ષણે ઉત્પત્તિ થઈ શકે તથા અંતપછી તે પોતે હોય નહીં. એટલું જ નહીં પરંતુ તે ક્યારે ન હોય તે પણ નહીં હોય નહીં, તેથી અખીલ પ્રજ્ઞાંડની તેમાંથી ઉત્પત્તિ થવાનો જ્યાંહાં સંભવ નથી તો એ સકલ પ્રજ્ઞાંડના સર્વકાલ આધાર હોત ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા સ્થિતિના કારણ સ્વરૂપ પણ હોય નહીં. તથા કારણ વીના આ પ્રજ્ઞાંડ કાર્ય પણ ન હોય. તેથી પ્રત્યક્ષ જ નજાય છે, એટલે તેના કારણ રૂપ પ્રજ્ઞા આદીઅંત વાળા ક્ષણભંગુર હોવાનો સંભવ નથી. વધારે એટલા શારૂ કે કાર્ય રૂપ પ્રજ્ઞાંડની જ્યાંહાં ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા પ્રલય માંનવામાં આવે ત્યાંહાં તે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ તથા પ્રલયના કારણ રૂપ પ્રજ્ઞા પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિથી તે પ્રલય પરીઅંત છે જ તેમાંથી કોઈથી સંસય નેવાઈ સકાય એમ નથી. હવે પ્રલય પછી તથા પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિ પહેલાં પ્રજ્ઞા જો હોય નહીં તો તે સમામાં સુન્ય હોય એટલે કાંઈ જ નહોતું એમ થાય, તે સુન્ય એટલે કાંઈ જ નહોતું તેમાંથી તો પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિ થવાનો સંભવ નથી. તેથી પ્રજ્ઞાંડની પુર્વે તથા પ્રલય પછીના કાલમાં પણ પ્રજ્ઞા પ્રજ્ઞા એ માન્યા વીના ચાલે એમ નથી. અને જ્યારે પ્રજ્ઞાંડની પુર્વે પ્રજ્ઞાંડ કાલમાં તથા પ્રજ્ઞાંડના અંત પછી, એ રીતે હોત વર્તમાન તથા ભવીસ્ય એ ત્રણ કાલમાં પ્રજ્ઞાંડ તો સર્વકાલમાં છે હેવુ સીધી થતા આદીઅંત વીનાના સુદ્ધ સતસ્વરૂપ ચોખ્ખી રીતે તથા નીર સંસય સીધી થાય છે.

અવીર્યા—(આ સાંભલી સ્તબ્ધ થઈ ગઈ તે પછી થોડીવારે) પ્રજ્ઞા કોઈનું કાર્ય નથી એટલે “અકાર્ય” છે હેવુ પ્રતીપાદન કરી તેનું સતસ્વરૂપ સીધું કરો તેમા સી આ હાકુરી કરી.?

સરસ્વતી—(હસીને) પ્રજ્ઞાંડની પુર્વે પ્રજ્ઞાંડ કાલમાં તથા પ્રજ્ઞાંડના અંતપછી એ રીતે હોત વર્તમાન તથા ભવીસ્ય એ ત્રણ કાલમાં પ્રજ્ઞા છે, હેવુ સીધી થતા પ્રજ્ઞા ત્રણ કાલ અખાધ સ્વરૂપ છે. તેથી પ્રજ્ઞાત્માનો નાસ સ્વતઃ અથવા અન્યથી અથવા જ્ઞાનથી

જે અજ્ઞાનથી અથવા કોઇ ઉપાયથી થતો નથી. તથા આત્માનો નાસ થયાનો અનુભવ કરવાવાલો કોઇ સીદ્ધિ પાણું નથી. તેથી પણ આત્મા “સત” છે એ સીદ્ધિ થયું, એટલું જ નહીં પરંતુ આ સ્થાવર જંગમ સ્થુલ સુક્ષ્મ સૂત્ર ભૌતિક પ્રજ્ઞાંદો પરીચીત જોઈએ જાત પ્રજ્ઞાંદ છે, તે સર્વનું કારણ પ્રજ્ઞ હોવાથી, એટલે એ અખીલ પ્રજ્ઞાંદ પ્રજ્ઞમાંથી છે અને છે, તથા પ્રજ્ઞમાં જ સ્થિત છે, તથા પ્રજ્ઞમાં જ લય થાય છે, તેથી પ્રજ્ઞ “સર્વથાની છે એપણું સીદ્ધિ થયું”.

મનરાજ—પ્રજ્ઞના “સત” લક્ષણ વીશે જરા પણ મને શંકા રહે નથી. હવે તે ના ખીજ પદો વીશે ખુલાશો કરો.

સુમતી—પ્રજ્ઞનું બીજું પદ “ચીત” છે. એટલે જડ તત્ત્વ જે અવીધા માને છે તેનાથી વિલક્ષણ સ્વભાવ વાળું ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે.

અવીધા—જડ રાસ માનવામાં સું હાંની.!

સરસ્વતી—જે જડ હોય છે તેનો કોઇપણ પ્રકારનો આકાર હોય છે. સાકાર વસ્તુ એક સ્થલ વ્યાપક હોય છે. તેને નાહાની વસ્તુ હોયતો નાહાનું સ્થલ, તથા મોટો વસ્તુ હોયતો મોટું સ્થલ, પરંતુ તેનું સ્થલ એક જ હોય છે. જે વસ્તુ એક સ્થલ વ્યાપક હોય તે એક જ કાલ વરતી છે. તેનું હવે તન હુંક હોય તો સુક્ષ્મ કાલવરતી કહેવાય; તથા અધીક હોયતો અધીક કાલવરતી કહેવાય, તોપણ સુક્ષ્મ કે અધીક તે માત્ર એક જ કાલ વરતી છે જે એક જ કાલવરતી હોય તે ક્ષણભંગુર કહેવાય. ગમે તે કાલે કે ક્ષણે જેનો અંત આવે તેને ક્ષણભંગુર કહીએ છીએ. એ ખુલાસો હમાણા કરી શક્યા છીએ. પ્રજ્ઞ ક્ષણભંગુર નથી પરંતુ આદીઅંત વીનાના સત સ્વરૂપી છે, એટલે કે તેની આદી એટલે ઉત્પત્તિ તથા અંત એટલે નાસ છે જ નહીં, પરંતુ સદાકાલ છે એને છે જ હવે તેનું સતસ્વરૂપ સીધું થઈ ચુક્યું છે, માટે તેને જડ સ્વરૂપ મનાય નહીં. જ્યારે જડ મનાય નહીં ત્યારે ચૈતન્ય સ્વરૂપ માન્યા વીના ચાલે જ નહીં. જડથી વિલક્ષણ ચૈતન્ય સીવાય બીજું સ્વરૂપ છે જ નહીં, હોયતો ખતાવો.

અવીધા—ચૈતન્ય સ્વરૂપ સીરીતે છે.!

સરસ્વતી—મન બુદ્ધી ઇન્દ્રિયાદી સર્વ જડ વર્ગ જે મનાય છે તેને ચૈતન્યવત કરી ને વરતાવે છે, તથા સાક્ષી રૂપ થઈને જાણે છે, તેને ચૈતન્ય કહીએ છીએ. ધ્યાતા ધ્યાન, ધ્યેય, જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જ્ઞેય, પ્રમાતા, પ્રમાણ, પ્રમેય, કર્તા, કરણ, ક્રીયા, રૂપ ત્રીપુટીયો, તથા અધ્યાત્મ, અધીભુત, અધીદેવ, રૂપ જોડી ત્રીપુટીયો છે, તેને પ્રકાસવાના હો એટલે જાણવા વાલો જે છે, તેને ચૈતન્ય કહીએ. તે જ ચૈતન્ય સુર્યાદી જોતી જાણુ ને પણ પ્રકાસવાવાલો એટલે જાણવા વાલો છે. ચૈતન્યને કોઇપણ પ્રકાસના એટલે જાણુ વાને સમર્થ નથી. તે પોતે જ પોતાને જાણે છે. બીજો કોઇપણ તત્ત્વ તેને જાણી શકે તો નથી. હવે શીતે પ્રજ્ઞનું ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે.

અવીધા—તેની સીધતા સી.?

સરસ્વતી—આ અખીલ પ્રભાંડ પ્રભમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તે વીશે હમણાજ સીધતા થઇ ચુકી છે. જેમ ઘટ પ્રથ્વીની અતીકામાંથી ઉત્પન્ન થતા ઘટની અતીકા તે પ્રથ્વીનીજ જાણવામાં આવે છે, તેમ જગતમાં મન બુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીક પ્રત્યક્ષ ચૈતન્યવત્ ભાસે છે, તે ચૈતન્યતા પ્રભ અથવા આત્માનો છે, હેવું સીધ જાણાય છે. જગતમાં સુખ દુખ ઇષ્ટ અનિષ્ટ ધર્મ અધર્મનું જ્ઞાન મન બુધ્ધી વીગેરેને થાય છે, તથા સખદાદી વીશયોનું જ્ઞાન શ્રોત્રાદીક ઇંદ્રીયોથી થાય છે, તેથી તે પ્રત્યક્ષ ચૈતન્યવત્ ભાસે છે. અખીલ પ્રભાંડની સાથે મનબુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીક પણ પ્રભમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે, પ્રભ જે ચૈતન્ય સ્વરૂપ હોય નહીં તો મનબુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીકમાં પણ ચૈતન્યતા હોયજ નહીં, તેતો પ્રત્યક્ષ જાણાય છે, તેથી પ્રભ ચૈત સ્વરૂપ છે, તથા મનબુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીકમાં જે ચૈતન્ય પ્રતીત થાય છે તે પ્રભની ચૈતન્યતા છે એ સીધ જાણાય છે.

મનરાજ—એ પ્રમાણુવીશે દ્રષ્ટાંત આપી સીદ્ધાંતનો ખુલાસો કરો તો ઠીક ?

સરસ્વતી—કેટલાક દેશમાં જવાલમુખી પર્વત હોય છે. તેના શીખર ઉપરથી અગ્નિ ઝરે. છે, તે ઉપરથી જાણવામાં આવે છે કે જે ભુમીમાં એ જવાલામુખી પર્વત આવેલો હોય તે ભુમી અથવા સ્થળની ભીતર અગ્નિ હોવા વીના શીખર ઉપરથી અગ્નિ ઝરેજ નહીં. તેજ રીતે કેટલેક સ્થળે હુના પાણીના કુંડ, ઝરા, અથવા જલાશયો હોય છે, તથા ત્યાંહાં જગત ભરાય છે. તે જગતલુ લોક મધેથી જે પુરુષો વીચાર મુન્ય હોય છે, તે તે જલાશયોની ઉજાણતાનું કારણ જાણતા નથી. પરંતુ જે વીચારવંત હોય છે, તે જાણે છે કે, એ જલાશયની ભુમી નીચે અગ્નિના અંસવાન ઉજાણતાવાલા પદાર્થોના પડો હોવાથી, તે જલાશયના જલમાં જે ઉજાણતા આવેલી છે, તે ઉજાણતા તે અગ્નિના અંશવાલા પદાર્થોના પડોની છે. અગ્નિના સંયોગ વીનાનું જલ તો શીતલજ હોય, તે ઉપરથી સાધારણ વીચાર કરવામાં આવે તોપણ જાણાય કે એ જલાશયોમાં જે ઉજાણતા હોય છે તે જલની નહીં, પરંતુ તે નીચેની ભુમીના કોઈપણ જગતના ઉજાણતાવાલા પદાર્થની તે ઉજાણતા છે. તેજ રીતે મન બુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીકમાં જે ચૈતન્યતા પ્રત્યક્ષ જાણાય છે તે ચૈતન્યતા પ્રભની છે, હેવું તત્ત્વવેદા જાણે છે.

અસીધા—મન બુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીકમાં તો ચૈતન્ય વેહેવાર પ્રત્યક્ષ જાણાય છે. પરંતુ ઘટપટાદીકમાં ચૈતન્ય વેહેવાર ખોલકુલ જાણાતો નથી તેથી તે જડ સ્વરૂપ મનાય છે. ઘટપટાદી પ્રથ્વીમાંથી, તથા પ્રથ્વીઆદીક અખીલ પ્રભાંડ પ્રભમાંથી ઉત્પન્ન થયાનું તમે કોહો છો, તો તે જડ વર્ણના કારણરૂપ પ્રભને પણ જડ શા સારૂ માનવા નહીં તેનો ખુલાસો કરો,

સરસ્વતી—કાર્યમાં કારણના સર્વ લક્ષણો અનુસ્યુત હોય છે હેવો ન્યમ નથી. મન બુધ્ધી ઇંદ્રીયાદીક જે કે પ્રભમાંથીજ ઉત્પન્ન થયા છે એટલુંજ નહીં પરંતુ તમારા

કેહેવા પ્રમાણે તેમાં ચૈતન્ય વેહેવાર પણ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, : તોપણ માયાવસીષ્ઠ બ્રહ્મ કે જેને મહેશ્વર કેહેવામાં આવે છે તે જેવા સર્વજ્ઞ છે તેમ મન બુધ્ધી ઇન્દ્રિયાદીક નથી તેથી મન બુધ્ધી ઇન્દ્રિયાદીકમાં ચૈતન્યતા નથી એમ કોઈથી કેહેવાશે નહીં.

અવિદ્યા—મન બુધ્ધી ઇન્દ્રિયાદીકમાં તો ચૈતન્યતા પ્રત્યક્ષ જણાય છે. તે વીશેનું વીવેચન પડતું મુકી ઘટપટાદીકનો ખુલાસો કરોને.

સરસ્વતી—ઘટ પ્રથ્વીનું કાર્ય છે, તથા પ્રથ્વી ઘટનું કારણ છે. પ્રથ્વીમાંથી તો વનસ્પતી જીવજંતુ આદીક કે જેમાં ચૈતન્ય પ્રત્યક્ષ જણાય છે તે ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ ઘટમાંથી વનસ્પતી વીગેરે જલ વીગેરેના સંયોગ વીના ઉગવાના નથી, તેથી ઘટ કાં માં કારણ ત્રીતીકા અનુસ્યુત નથી હેવું કેહેવાશે નહીં. એ વીગેરે અનેક દ્રષ્ટાંત છે તે ઉપરથી જણાશે કે કારણના સર્વ લક્ષણો કાર્યમાં હોય હોવા ન્યમ ન હોવાથી, જેને તમે જડ વર્ગ માને છે તેમાં ચૈતન્ય વેહેવાર નથી, તેથી જેમ ઘટમાં વનસ્પતી ઉગતી નથી માટે તેમાં તેના કારણરૂપ પ્રથ્વીની ત્રીતીકા અનુસ્યુત નથી એમ મનાય નહીં તેમ જડ વર્ગમાં પણ ચૈતન્ય વેહેવાર ન હોવાથી ગરભીત સામાન્ય ચૈતન્ય અનુસ્યુત નથી એમ મનાય નહીં. “અસ્તી ભાતી પ્રીય” રૂપ સામાન્ય ચૈતન્ય તેમાંજે અનુસ્યુત હોય નહીં તો આ પ્રથ્વી છે, આ સુર્ય છે, આ ચંદ્ર છે, આઘટ છે, આપટ છે, ઇત્યાદી રીતે તેનામાં અસ્તીત્વ પાણું હોયજ નહીં. તે તો પ્રત્યક્ષ છે માટે સામાન્ય ચૈતન્ય પણ તેમાં દખીતું અનુસ્યુત છે, વધારે એટલા સારુ કે સામાન્ય ચૈતન્યના અસ્તી ભાતી પ્રીય લક્ષણો મધ્યથી અસ્તીત્વ પાણું પ્રત્યક્ષ છે એટલુંજ નહીં પરંતુ પ્રથ્વી, સુર્ય, ચંદ્ર, ઘટપટાદીક પ્રત્યક્ષ ભાસે છે એટલે ભાતીપાણું પણ પ્રત્યક્ષ છે, તે સામાન્ય ચૈતન્ય અનુસ્યુત વીના હોયજ નહીં. વલી એ પ્રથ્વી સુર્ય ચંદ્રાદીક તથા ઘટપટાદીક સર્વને પ્રીય હોય છે તેથી પ્રીયપાણું પણ પ્રત્યક્ષ છે. એ રીતે અસ્તીભાતી પ્રીયરૂપ સામાન્ય ચૈતન્ય જડ વર્ગમાં પણ ગરભીત રીતે અનુસ્યુત છે. એ જડ વર્ગમાં ફક્ત ચૈતન્ય વેહેવાર નથી, તેથી તેમાં સામાન્ય ચૈતન્ય પણ નથી, એમ કોઈ તત્વવેત્તા માનેજ નહીં. તત્વવેત્તાને ચરચર સ્થાવર જંગમ અખીલ વીશ્વ ચૈતન્ય મયજ ભાસે છે.

મનરાજ—અરે આ તો અદ્ભુત ખુલાસો થયો, જ્યારે જડ વર્ગમાં પણ સામાન્ય ચૈતન્ય અનુસ્યુત છે, તો બ્રહ્મ ચૈતન્ય સ્વરૂપ હોય તેમાં નવાઇ નથી. અવિદ્યા જેને જડ વર્ગ માને છે તેમા ચૈતન્ય વેહેવાર શાથી નથી તેનો ખુલાસો કૃપા કરીને કરો, તથા મન બુધ્ધીમાં એ વેહેવાર છે તે પણ શાથી તે કોહો ?

સરસ્વતી—અવિદ્યા ઘટપટાદીક વીગેરે જેને જડ વર્ગ માને છે, તેમાં ચૈતન્ય અથવા જ્ઞાન વેહેવાર નથી તે ઉપાધીના ભેદ કરીને નથી, તે વીશે દ્રષ્ટાંત આપી સીધાંત નો ખુલાસો કરું છું. સુર્યના પ્રકાશમાં સામાન્ય અને વીશેશ એ બે પ્રકારનો પ્રકાશ

હોય છે. સુર્યના સામાન્ય પ્રકાશ સર્વ વસ્તુને સરખી રીતે પ્રકાશે છે. તે સુર્યના તકક્ષા માં સુર્ય કાંતમણી કાચરૂપ ઉપધી રાખી હોય તો. તેમાં સુર્યના કીર્ણ પડવાથી વીશેશ અગ્ની ઝરી, રૂઝાશાદીકને સજગાવી, વીશેશ પ્રકાશરૂપ અગ્નીનો ભડકો પેદા કરે છે. પરંતુ પાશાણુ આદીક બીજા કોઈ અસ્વચ્છ પદાર્થ રાખ્યો હોય તો તે દ્વારાએ વીશેશ અગ્ની ચરતી નથી.

મનરાજ—દ્રવ્યાંત તો ઘણુંજ ઉત્તમ આપ્યું હવે સીધાંતનો ખુલાસો ઝટ કરો તો ઠીક.

સરસ્વતી—સુર્યના પ્રકાશની માફક ઉપાધીના ભેદ કરીને ચૈતન્ય પણ સામાન્ય અને વીશેશ એ બે પ્રકારનું થાય છે, તોપણ તે બંને ભિન્ન સ્વરૂપ નથી. એકજ ચૈતન્ય સરવેને સરખી રીતે પ્રકાશે છે. તોપણ બુદ્ધી મત્તગુણનું કાર્ય હોવાથી તે સ્વચ્છ છે, તેથી તેમાં ચૈતન્યનું વીશેશરૂપ પ્રતીબિંબ પડે છે, બીજામાં પડતું નથી. ઘટપટાદીક તમે ગુણના કાર્ય હોવાથી તે બુદ્ધી જેવા સ્વચ્છ નથી, તેથી તે આભારા ઘટ્ટ કરવાને યોગ્ય નથી, તેથી તે સર્વેમાં સામાન્ય ચૈતન્યનોજ પ્રકાશ હોય છે. તથા બુદ્ધીમાં સામાન્યરૂપ તથા વીશેશ રૂપ એ બે પ્રકારનો ચૈતન્યનો પ્રકાશ છે. એ રીતે બુદ્ધીમાં ધ્વી વીધ પ્રકાશ હોવાથી તેમાં જ્ઞાનનો વ્યવહાર થાય છે. તથા ઘટપટાદીકમાં સામાન્ય ચૈતન્યનોજ પ્રકાશ હોવાથી તેમાં જ્ઞાન વેહેવાર નથી. તોપણ સામાન્ય ચૈતન્ય તેમાં અનુસ્થિત હોવાથી તે જડ સ્વરૂપ ખરી રીતે બેજ નહી, તે પણ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, એવું બીધ જણાશે. એ પ્રમાણુ વીશે અધીક ખુલાસો પ્રસંગોપાત હવે પછી પરીપુર્ણ રીતે કરીશું.

જીવરાજ—વાહવા પ્રજ્ઞનું બીજું “ચીત” પદ પણ શીધ્ય થયું. મન બુદ્ધી ઇંદ્રીયાદીકમાં ચૈતન્ય મત્તસ જણાય છે. તે મન બુદ્ધી ઇંદ્રીયાદીક પણ પ્રજ્ઞનું કાર્ય હોવાથી, તેજ ફક્ત કારણુ પ્રજ્ઞ “ચીત” સ્વરૂપ છે હેતુ સાધ્ય કરવાને બસ છે. તે ઉપરાંત બુદ્ધીમાં સામાન્ય તથા વીશેશ ચૈતન્યને ધ્વીવાધ પ્રકારનો પ્રકાશ છે, તથા સામાન્ય ચૈતન્ય સુર્યના પ્રકાશ માફક સર્વગત સ્થિત છે, હેવા ખુલાસાથી જણાય છે કે ઘટ પટાદીક કે જેમાં વીશેશ પ્રકાશ નથી તેમાં પણ સામાન્ય ચૈતન્ય સ્થિત હોવાથી, આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ ચૈતન્ય મય ભાસે છે. જડની પ્રતીતી પણ કલ્પીત મીથ્યા જેવી જણાય છે તો એ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ જેમાંથી થયું તેવા કારણુ રૂપ પ્રજ્ઞ ચીત સ્વરૂપ હોય તેમાં ન વાઈ નથી. એ વીશે જરા પણ શંકા રહ નથી માટે હવે પ્રજ્ઞના બીજા લક્ષણો સમજાવો.

અસીધ્ધા—(પોતાની હાર સમીપ સમજી) સખીયો સરસ્વતીતો નવરી છે.

જમણા—હવે આપણે ક્યાંહાં મુખી સમુદ્ર મથન કરશું, ચાલો.

મુમતી—મુદ્ર મથન વીના તમને તમારા રત્ન જડશે નહી, માટે આસાર કાયર

જાણીઓ :

કુમતી—કાયર કહીસમાં હમે કાયર થઇએ એમ નથી. ખસતુ ત્રીજુ પદ સીધું કરો. જોઉં વાર સીરીતે કરો છો-

બ્રાંતી—આપણે એ ત્રીજા પદનું સુ કામ છે.

વિપ્રીતભાવના—જેને તેનું કામ હોય તે છો માથાફાડ કરવા કરતાં સખીયા હવે રૂકસદ લોતો ઠીક.

સીધા—પ્રસન્ન ત્રીજુ પદ “આનંદ” છે. તેની સીધતાતો કરીલો. તેથી તમને સુખ થશે. સખી સરસ્વતી એ આનંદ પદ સીધું કરો.

સરસ્વતી—“આનંદ” સ્વરૂપ સીધું સુ કરતું છે. “સત” સ્વરૂપ સીધું થતાં આનંદ સ્વરૂપ હેની મેજેજ સીધું થઈ ચુક્યું છે. પ્રસન્ન સુખ રૂપ એટલે આનંદ સ્વરૂપ નથી તો સુ દુખ રૂપ છે? એમ કેમ મનાય? જો દુખરૂપ હોયતો મોઠામાં મોઢું જન્મ મરાણું દુખ તમે માને છો. તે જન્મમરાણું દુખ જાણું તેને વસત્રેલું હોય જોઇએ. જ્યારે જન્મ મરાણું માન્યા ત્યારે અનાદી અથવા સત સ્વરૂપ તેનું ઉડી ગયું, અને આદી અંત વાલું ક્ષણભંગુર સ્વરૂપ થયું. પ્રસન્ન ક્ષણભંગુર નથી, પરંતુ અનાદી સત સ્વરૂપ છે, એ સીધતા કરી ચુક્યા છઇએ. તેનોજ સાથે તેનું આનંદ સ્વરૂપ પણ સીધું છે.

અવધી—પ્રસન્ન સુખ રૂપ એટલે આનંદ સ્વરૂપ છે, તેનો અનુભવ કોઇને થતો નથી. સુખનો અનુભવના બાહ્ય પદાર્થ રૂપ વીશયના સંબંધથી થાય છે. તેથી સુખ સ્વરૂપ તો તે પદાર્થ જાણાય છે.

સરસ્વતી—બાહ્ય પદાર્થ રૂપ વીશય ખરી રીતે સુખ સ્વરૂપ નથી. સુખ સ્વરૂપ તો પ્રસન્ન અથવા આત્માજ છે, તે સુખ સ્વરૂપ આત્માનુજ સુખ બાહ્ય ભાસે છે. તે વીશે સર્વોત્તર ખુલાસો હવે પછી પ્રમંગ્લોપત કરાશું. તે છતાં તકરાર ખાતર બાહ્ય પદાર્થ સુખ રૂપ સ્વકામીએ તોપણ તેમાં જે સુખ રૂપ પાણુ પ્રતીત થાય છે તે પાણુ પ્રસન્નજ છે. માર્થિકે અખાલ વાંચના બાહ્ય પદાર્થ પ્રસન્નમાંથીજ ઉત્પન્ન થયા છે હેવું સીધું થઈ ચુક્યું છે. તેથી કારણ રૂપ પ્રસન્ન જે સુખરૂપ હોય નહીં તેના કાર્યમાં પણ સુખ રૂપ પાણુ ખરૂં કે ખોટું પ્રતીત થાયજ નહીં. તે પ્રતીતોતો થાય છે, તેથી જાણાય છે કે બાહ્ય પદાર્થોમાં જે સુખ રૂપ પાણુ પ્રતીત થાય છે, તેપણુ પ્રસન્નજ છે.

મનરાજ—એ વીશે પણ દ્રષ્ટાંતથી સીધાંતનો ખુલાસો કરોતો ઠીક.

સરસ્વતી—વરશા કાલમાં પ્રથમ ઉપર જસની વૃષ્ટિ કરવા સારૂ ગગનમાં મેઘ મંડળ ઘેરાઈ રહે છે. તેનું જસ મીઠું ખારૂં કે કડવું છે, તેનો વીચાર કરવા કોઈ પ્રશ્ન બેઠો. તે દરમીયાન તે મેઘમંડળનાથી કરાં પડવા લાગ્યા, તે સરવેનો સમ્રાટ થઈ શકે નહીં, તેમ સરવેનોસ્વાદ અખાલ શકે નહીં, તેથી થોડાંએક કરાં ઝીલી જીવડા ઉપર ચુક્યા તે મીઠાં લાગ્યા. તે દરમીયાન વરસાદના પુરુષ પણ પડવા લાગ્યા, જે

માના નેટલા ખુંદા ઝીલી લેવાય એટલા ઝીલી તેના રસ ચાખ્યો તે પણ મીઠા લાગ્યો, તે ઉપરથી તે પુરુશ સમજી ગયો કે મેઘ મંડળનું જળ મીઠું હોય છે. એટલુંજ નહીં પણ રંતું કરાંમાં તથા વરસાદના ખુંદામાં જે મીઠાસ લાગે છે તે મેઘ મંડળના જળનીજ છે. મેઘમંડળનું જળ ખારૂં, ને કરાં કે વરસાદના ખુંદ મીઠા એમ હોયજ નહીં. તેજ રી તે બીજા કોઈ પુરુશે શાકરનો સ્વાદ કેવો હોય છે તે જાણેલું નહીં, તે દરમીયાન શાક રના બનેલાં રમકડાં મધેથી એક રમકડું તેના હાથમાં આવ્યું, તેના કટકો તેણે જીવડા ઉપર મુક્યો, તે મીઠા લાગતાં સમજી ગયો કે શાકર પણ મીઠીજ હોય છે, તથા રમકડામાં જે મીઠાસ લાગે છે તે પણ શાકરનીજ છે. તેમ બાહ્ય પદાર્થના વીશયના સંબંધથી જે સુખ પ્રતીત થાય છે, તે સર્વ પદાર્થ પ્રજ્ઞામાંથી ઉત્પન્ન થયા છે, તેથી સમજાય છે કે પ્રજ્ઞા સુખરૂપ છે. તથા તે પદાર્થોમાં જે સુખરૂપપણું પ્રતીત થાય છે તે પણ પ્રજ્ઞાનુંજ છે, હેતુ બોખી રીતે જાણાશે.

જીવશન—વારૂં એ પ્રજ્ઞાનંદનું સુખ કેવું હશે ?

સરસ્વતી—પ્રજ્ઞાનંદનું જે સુખ છે, તેની તુલના બાહ્ય પદાર્થોના સંબંધથી જે સુખ મીઠ્યા પ્રતીત થાય છે, તેની સાથે કોઈપણ રીતે થઈ સકે એમ નથી. શાથી કે જેમ શરીર ઉપર એક તલ હોય તેવી રીતે પ્રજ્ઞાના એક દશમાં માયા અવીર્યા છે જે વે શાસ્ત્રનો લેખ છે. તે માયાના એક દશમાં આકાશ, તેના એક દશમાં વાયુ, તેના એક દશમાં તેજ, તેના એક દશમાં જલ, તેના એક દશમાં પ્રથ્વી, તેના એક દશમાં પ્રજ્ઞાંડ છે. તે પ્રજ્ઞાંડના બાહ્ય પદાર્થોની તુલના બાંહેધાં પ્રજ્ઞા સાથે થઈ શક્તી નથી, તેા વીશ્વના વીશય સુખ તથા પ્રજ્ઞાનંદના સુખની સરખાવણી તેા કયાંહાંથીજ થાય. શાથી કે વીશ્વના સર્વ પદાર્થોનો ભોગ કોઈ ભોગવી શકતુજ નથી. તે વીશ્વ અથવા અખીલ પ્રજ્ઞાંડ ખુદ, જેમ શરીર ઉપર એક તલ હોય છે તેવા માયાના દશમાં પણ કોઈ ગણત્રીમાં નથી, તેા તે વીશ્વના પદાર્થોની તેા શી કથાજ કેહેવી રહી. ? તેમાં પણ જે જીવજ પદાર્થોનો ભોગ થતો હોય તેનામાની લીધેલા સુખનુ શું માપ કરવુ રહુ. ? તે માની લીધેલુ સુખ પણ નીત્ય નથી શાથી કે એ પદાર્થના વીશયનુ સુખ જાગ્રત્ સુખ હોય, અને તે નીત્ય નભનુ હોય તેા એક વાંચીત પદાર્થ મલી ચુકો છે, તેનુ સુખ બીજા પદાર્થની કામના થાય ત્યારે ભંગ થવું નજીએ, તે તેા થાય છે તેથી જાણાય છે કે પદાર્થોમાં સુખ નથી. વખતે હોય તેાપણુ તે નીત્ય નથી. તથા પ્રજ્ઞાનંદ તેા નીત્ય સ્વરૂપ છે. એટલે નીત્ય અનીત્યની સરખાવણી પણ શી રીતે થાય, અરથાંત જેમ સાગરના જળનુ માપ અંજલીથી થાય નહી, તેમ પ્રજ્ઞાનંદ સુખ પણ મન વાણીથી ચીંતન કે કહુ જાતુજ નથી. તેથી શ્રુતી સ્મૃતીમાં ઠેકાણે ઠેકાણે કહુ છે કે, પ્રજ્ઞા એટલે આત્માના એક રતી અથવા લેશમાત્ર આનંદથી સંપૂર્ણ વીશ્વ પ્રજ્ઞા દીસ્તાંલ પરીચંત આનંદવાન થઈ રમે છે. તેના તાતપર્ય એ છે કે રાજ્યથી પ્રજ્ઞા પરી

યંત સરવે ને સુખ ભોગવે છે તે સર્વ મલીને પ્રજ્ઞાનંદના એક આણુ લેશ અથવા ૨ તી માત્રથી ભાન થાય છે. તો પ્રજ્ઞાનંદ સુખ શી રીતે ગણ્યું જાય? શ્રુતી સ્મૃતીમાં પ્રજ્ઞાનંદના એક આણુ, લેશ, કે રતી માત્ર આનંદથી અખીલ વીશ્વ આનંદવાન થઈ રહ્યાનું કહ્યું છે તે પણ ખડું કહ્યું છે, વીશ્વના પદાર્થોનું વીશય સુખ તેટલુંપણ નથી, અથવા ને સુખ મનાય છે તે ખરું સુખ છેજ નહીં, એ વીશે પરી પુર્ણ ખુલાસો હવે પછી પ્ર સંગોપાત કરીશું.

સીધા—સખી સરસ્વતી હવે, પ્રજ્ઞાનુ ચૌથુ વીણુ એટલે સર્વ વ્યાપક સ્વરૂપ સ થયુ ખાકી છે તે કરી લો.

વિમિતભાવના—એ સીધતાનું હમારે કસુ પ્રયોજન નથી. (કાયરથર્થને) હવે હમા રો છુટકો કરો તો સારું ?

સુમતી—તમારો છુટકો તો થઈ રહ્યો, જરા જુવો તો ખરા કે એ સીધતા સીરીતે થાય છે.

સરસ્વતી—પરમાત્માના સત ચીત આનંદ એ ત્રણ પદ મલીને “સચ્ચીતાનંદ” સ્વ રૂપ સીધ થઈયુક તે ‘વીણુ’ એટલે પ્રજ્ઞ સ્વરૂપજ હોયું જોઈએ, ‘વીણુ’ એટલે સર્વવ્યાપ ક ને નહી હોય તો તેને ‘પ્રજ્ઞ’ કહેવાયજ નહી. જે સર્વ વ્યાપક નથી, તે એક સ્થલ વ્યાપક કહેવાય, જે એક સ્થલ વ્યાપક છે, તથા સર્વ વ્યાપક નથી, તે સર્વ કાલ વરતી હો ય નહી, પરંતુ માત્ર એક કાલ વરતી હોય, જે એક કાલ વરતી હોય, તેના આદીઅંત હરદા હોય છે, અંતે હોય નહી, તેથી તે ક્ષણભંગુર કહેવાય છે. ગમે તે કાલે કે ક્ષણે જેનો ભંગ થાય તેને ક્ષણ ભંગુર કહીએ છઈએ. પ્રજ્ઞ ક્ષણભંગુર નથી, પરંતુ સર્વ કા ળ વરતી આદીઅંત વીનાનું તેનું અનાદી અથવા ને સતસ્વરૂપ છે, એ સીધતા આપણે કરી ચુક્યા છઈએ, માટે તે સીધતા સાથે તેનું સર્વ વ્યાપકપણું પણ સીધ છે.

અસીધા—પ્રજ્ઞકાલ પરી છેદ રહીત છે, હેવુ તમે સીધ કરૂં, તેથી તે સર્વ વ્યાપક સીધ કેમ થાય તે સમજાતું નથી.

સરસ્વતી—પરીછેદ ત્રણ પ્રકારના છે, એક કાળ પરીછેદ, બીજો દેસ પરીછેદ, તથા ત્રીજો વસ્તુ પરીછેદ, જે સાવયવ વસ્તુહોય, તેમાં એ ત્રણે પરીછેદનો સંભવ છે. નીરઅવ યવમાં સંભવે નહી, સાવયવ વસ્તુ ને હોય છે, તે ક્ષણભંગુર હોય છે. આત્મા ક્ષણભંગુર નથી, તેથી સાવયવ નથી, પરંતુ નીરવયવ છે. તેથી તેમાં એ ત્રણે પરીછેદનો સંભવ ન થી, એ ત્રણ પરીછેદ મધેથી આત્મા અથવા પ્રજ્ઞકાલ પરીછેદ રહીત છે, એ સીધતા તે ના સત પદની સીધતા સાથે થઈ ગઈ છે. હવે જેને કાલ પરીછેદ નહોય તેનો દશથી પણ પરીછેદ કેમ સંભવે? તથા જેને દશકાલથી પરીછેદ નહી, તેનો વસ્તુથી પણ પર છેદ હોય નહી હવો ન્યમ છે. આત્માનો દશથી પણ પરીછેદ નથી, એટલે જેની એલેજ સર્વ વ્યાપક સીધ થાય છે.

સુખતી—કાલથી કે દશથી પ્રજ્ઞનો અંત કોઈ લક્ષણકે એમ નથી.

સરસ્વતી—પ્રજ્ઞ અનંતાત્મા છે, તેથી આત્માનો અંત લેવા કોઈ પણ સમયે નથી, સાચીકે સર્વરૂપ આત્મા છે. પ્રજ્ઞામાં પ્રજ્ઞા, વીરનુમાં વીરનુ, રૂદ્રમાં રૂદ્ર, ઇંદ્રમાં ઇંદ્ર, સુર્યમાં સુર્ય, શશીમાં શશી, આકાશમાં આકાશ, વાયુમાં વાયુ, તેજમાં તેજ, જળમાં જળ, પ્રધ્વીમાં પ્રધ્વી, પણ તેજ આત્મા છે. જેવું જેવું ઉપાધીનું રૂપ છે તેવા થઈને આત્મા ભાસે છે. તેજ રીતે સર્વ દેમ, સર્વ કાલ, સર્વ વસ્તુમાં, એકજ આત્મા છે, તેથી આત્માનો કોઈ પ્રકારથી અંત નથી, તથા આત્માથી ધીરે સર્વ અનંતાત્માનો અંત છે, તે ઉપની પદના પ્રમાણથી સીધું છે, પ્રથમ પ્રજ્ઞાડમાં ચૈદ લોકનો પણ અંત કહો છે, તેના આશ્રયરૂપ જે પ્રધ્વી તેના પણ અંત કહો છે. તથા પ્રધ્વીથી દસગણુ જળ, તેનાથી દસગણુ તેજ, તેનાથી દસગણુ વાયુ, તેનાથી દસગણુ આકાશ, તેનાથી દસગણુ મન, તેનાથી દસગણુ માયા, એ રીતે સરવેનો અંત ગણી, તે માયા પરમાત્માના કોઈ અંશમાં છે, જે જુ કહ્યું છે, તેથી જણાય છે કે પ્રજ્ઞ અથવા આત્માનો અંત નથી. જે વસ્તુ એક દશમાં હોય તેના અંત હોય, પરંતુ આત્માનો દશથી પરીછેદ નથી એ સીધકરી ચુક્યા છઈએ, એટલે તેના અંત હોય નહીં, એ રીતે આત્મા અનંત સ્વરૂપ હોવાથી, વોલુ એટલે સર્વ વ્યાપક સીધ થાય છે, એટલે જે કોઈ સ્થાવર જંગમ ભુત ભૌતિક સંગ છે તે સર્વમાં આત્મા એક રસ અનુસ્યુત વ્યાપી રહી છે તેથી પણ તત્વ વેતાને ચર અચર સ્થાવર જંગમ અખીલ વાંચ્ય ચૈતનમયજ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ ભાસે છે.

સીધી—જીવરાજ આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ જેમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તથા જેનાથી તેની સ્થાંતી છે, તથા જેનાથી તેનો લય થાય છે, તે કારણરૂપ પ્રજ્ઞાત્માના સ્વરૂપનું વરણ ન કરતાં પાર આવે એમ નથી. એ સ્વરૂપનું વરણન કરવા આખું પ્રજ્ઞાંડ સર્વકાલ સુધી મથે તોપણ પુર થાય એમ નથી, તોપણ તેના મુખ્ય જે ચાર પદ અથવા ચતુર જી સ્વરૂપ શરસ્વતીએ કૃપા કરી વરણવેલુ છે તે ચાર “સીચીદાનંદ પ્રજ્ઞ” લક્ષણોનું ચીતન કરશે તો તને જણાશે કે, જેમ ચંદનમાં સીતળતા મુગંધતા તથા કટુકતા, એ જ જી લક્ષણ રહી છે, તે મધેથી એક પણ જો નહોતો તો ચંદન સીધ થાય નહીં. તેમ, સદ, ચીત, આનંદ, પ્રજ્ઞ, એ પણ આત્માના સ્વરૂપ લક્ષણ છે, તે મધેથી એક પણ જો ન હોય તો પ્રજ્ઞાત્મા સીધ થાય નહીં એ રીતે એ લક્ષણો એક ખીજથી જુદા પડેજ નહીં.

જીવરાજ—વાહવા માતૃશ્રી સરસ્વતી આજ મને કેટલો બધો આનંદ થયો છે આ પત્ની કૃપાથી મેં પરમાત્માનું ‘સત’ ‘ચીત’ ‘આનંદ’ ‘પ્રજ્ઞ’ એ રીતનું ચતુરજીવ રૂપ જાણ્યું તે “સચીતાનંદ પ્રજ્ઞ” સ્વરૂપના અર્થ પ્રમાણે નીત્ય સ્વયંપ્રકાશ ‘અખંડાનંદ’ ‘શરવ વ્યાપક’ પરમાત્મા પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિ પેહેલા તથા પ્રજ્ઞાંડ કાલમાં, તથા તે પછી એ રીતે

ભુત વર્તમાન, તથા ભવીસ્ય સર્વકાલમાં સર્વસ્થળે છે છે ન છે. હેવા જ્ઞાને કરીને મને જે આનંદ થાય છે તેની સીસીમા કહો ?

મનરાજ—હે માહાત્મી અવીધા તારા તથા તારી સખીઓ કુમતી, અસીધ્યા, વિમીતભાવના, ભ્રમાણા, વીગેરેના ભાવાવાથા હું ઘણા ભવ ભમ્યોં. હવે કૃપાકરારને રૂકસદલો, ને મને પુણ્ય નિવ્રત્તીથી મારા પ્રભુ 'સચ્ચીતાનંદ પ્રજ્ઞ' ની આરાધના કરવાદો. હાવો રૂડા મો વારંવાર મંત્રવાનો નથી.

ગરબી.

મારા દીલમાં વસો માહારાજ, પ્રેમાનંદ દીલમાં વસો રે,
તારા ચંદ્રુ સેવે મનરાજ, દયાલા ન દુર ખસોરે. મારા.
સરસ્વતીના પ્રતાપથી, મે તારૂ જાણ્યું રૂપ અનુપ,
અખીલ પ્રજાંડ ભમી વધ્યો, તુજ તુલ્ય નહી કોઇ ભુપ. પ્રેમાનંદ.
સત સ્વરૂપીઓ પ્રભુ, તુજ નહી આદીન અત,
સ્થાઇછો સર્વ કાલમાં, કોઇ જાણિરે વીરળા સંત. પ્રેમા
ભુતવર્તમાન ભવીસ્યનુ, મે જાણ્યું ચક્રત્રીકાલ,
કરે સંહાર સકલ સંસારનો, ખાલી એક તું દીન જ્યાસ. પ્રેમા
ભસ્મ ન થાય તું અગ્નીથી, સું મુકાવે તને વાય,
જલનાતે વસી ભારે શા, હેવો અદ્ભુત તુજ મહીમાય. પ્રેમા
જડથી વિસજાણુ છો તમે, ચૈતન્ય સ્વયંપ્રકાશ,
આપને જાણુ જાણુ સર્વને, વિચીત્ર રમી રંગ રાસ. પ્રેમાં
લેશમાત્ર તુજને નથી, છાનુ વીશ્વની માહે,
હજારો ચીતવન કરો, કરો કોટી છલ કળનાય. પ્રેમા
કુખ દોહેલા દુર રહો, અખંડાનંદ છો જગરાય,
અલપાનંદમાં માલ સો, ટપિ સાગર કેમ ભરાય. પ્રેમા
રતો એક તુજ આનંદની, તે દીધી સકલ સંસાર.
જન સમુદાય સુખી રહે, તેા સુખ સાગરનો સો પાર. પ્રેમાં
ગગન પ્રથ્વીને સ્થલ જળ, ઘડુ મંડલને ગ્રામ,
પવન તેજ આકાસમાં, જ્યાં ત્યાં દેખુ તુજ વીશ્રામ. પ્રેમ
સર્વવ્યાપક સ્વરૂપ છો, જેમ પટમાં વ્યાપક સુત,
તુજ આધારે અધર રહુ, જોને ભુખારાંડ અદ્ભુત. પ્રેમા
જાણ્યુ જગજીવન તારૂ, આ ચતરુભુજ સ્વરૂપ,
દરશણ દેધા દામેદર, કાડો કૃપા કરી ભવ કુપ. પ્રેમ

ચક્ર ભચ્ચુ મારૂ જન્મ મરણનુ, અવીધાને સંગ,
ભાંગોને ભલા બુદ્ધરા, ભકત વત્સલ રાખી ઉમંગ. પ્રેમા
સચ્ચીતાનંદ પ્રહ્લના, દરશણનો અભીલાશ,
રાષ્ટ્ર સદાનીજ પ્રાણીયો, પુરો પ્રેમ ભકતીની પ્યાસ.

પ્રવેશ ત્રીજો.

જીવરાજ મનરાજ સરસ્વતી સુમતી સીધા

સ્થળ.

પ્રહ્લ સ્વરૂપ અંતર ભુતલક્ષણ વન

પ્રહ્લના રાચ્ચીતાનંદ લક્ષણોની અંતર

ભુત જે લક્ષણો રહ્યા છે તે વિશે સંક્ષેપ શંવાદ.

સરસ્વતી—સુમતીનું અવીધા તપા તેની સખીચીના અભાવને ચાહાતી હતી, તે રણસંગ્રામમાં આવ્યા ન હોત તો તેનો ફરીને પુણું પરાન્ય થઇ મનરાજને જેવું પરમાત્માના સચ્ચીતાનંદ પ્રહ્લ સ્વરૂપ લક્ષણોનું પરોક્ષ જ્ઞાન થયું તેવું દ્રઢજ્ઞાન થાત નહીં.

સુમતી—સરસ્વતી, અવીધા વીગેરે રણસંગ્રામમાં પધાર્યા એ ઠીક થયું. જેમ અગ્નાસ્ત્રનો અવાજ થએથી વ્રક્ષ ઉપરના પક્ષીઓ ઉડી જાય છે, તથા જેમ પાનખર રત્ન આંબેથી વ્રક્ષના પાંદડા ખરખર થઇ ખરી જાય છે, તેમ જીવરાજના નગરમાંથી અવીધા તપા તેની સખીચીના ટોલા ભાગી ગયા.

સીધા—સુમતી તેહ પાનખર રત્નનો અલંકાર ઠીક વાપર્યો નહીં, સાથી કે એ રત્ન વીતીગઇ એટલે વ્રક્ષને પાછા પાંદડા આવે છે, તેમ આપણે દુરખસ્થાં એટલે તુરત અવીધા વીગેરેના ટોલા જીવરાજના નગરમાં પાછા ભરાશે.

સુમતી—તેમાં તાન્ત્રીય જેવું સું છે. ? પંખે પોતાના વ્રક્ષ ઉપરના માલા છોડીકયાં હાં જાય. ? અગ્નાસ્ત્રના અવાજથી ઉડીજઇ પાછા વ્રક્ષ ઉપર બેસવાના, અધર ગગનમાં ક્યાંકાંસુધી પાંખો પછાડે.

સીધા—સુમતી સાચું કહ્યું. જન્મો જન્મનો અધ્યાસ તે એકદમ કેમ તુટે, આપણે હવે કોટકાંગરા હેવી રીતે ઘેરી લેવા કે એ અવિધા અતી જોર કરે નહીં.

સરસ્વતી—વલી પાછા તમે હાવા વીચાર શાશાસ્ત્ર કરતા હસો ? કોટકાંગરા ઘેરવાનું મું પ્રયોજન છે. ? છોને સર્વે દરવાજા મોકલા રહ્યા.

સીધા—ખરે હું ભુલી, સખી તારો મહીમાં ક્યાંહાં ઝાંછો છે. કોટકંગરા ઘેરી લી ઘેધી તથા દરવાજા બંધ કરેથી તેને રોકવા એ કાંઈ અધીક વાત નથી. તારા અદભુત તેજ સામુ નજર પાણુ કરી સકે નહી તેમાં આપણો મહીમાં, તે છતાં એ અવિદ્યા વી ગેરેનુ લસકર પાછુ મનરાજના નગરમાં આવે તો છે આવતુ, તેનાથી હવે હમે દરીએ એમ નથી. આપણે ત્યાંહા પાણુ રણુસંગ્રામની ખોટ ક્યાંહાં છે. તેમાં વલી વિદ્યા રૂપી તારો ખજાનો કોઈ કાલે ખુટે એમ નથી.

સુમતી—એતો ઠીક, પરંતુ અવિદ્યા તથા તેની સખીચો આજ કેમ પધારયા ન હી હોય?

મનરાજ—સરસ્વતી દેવીના પ્રહ્લજ્ઞાન રૂપી બોધના બાણોના ધા રણુસંગ્રામમાં થોરા વાગ્યા નથી, તેથી તે જે ઘાયલ થઈ પડયા છે તેના તે મલમ પટા કરે કે તમા રી સામુ પાછો રણુસંગ્રામ મચાવવા આવે. ઘાએલ થએલા પાછા લડવા આવે તો ત મે તેને જીવતા પાણુ જવાદા નહી.

જીવરાજ—હુ જીવરાજ તો સર્વને અધિકમાં અધિક વાહાલો છું. જાણી જોઈને માણુ ખોવા કોઈ આવેજ નહી.

સરસ્વતી—જીવરાજ, મનરાજ, હવે તમને પ્રહ્લજ્ઞાનનો મદ ચડવા લાગ્યો ખરો. અવિદ્યા તથા તેની સખીચોના સ્થુલ સરોરો નથી, એટલે ઘાહેલ થાયજ નહી. એ આજ નથી પધારયા તેને બ્રેદ જુદાજ છે.

મનરાજ—તેનો ક્રપા કરીને ખુલાસો કરો.

સરસ્વતી—માહા અદભુત રણુસંગ્રામમાં કોઈ પ્રથ્વીપતી રાજની હાર થઈ, અને તે નાહો, તેને શાસ્ત્ર તેનો આખો દેશ તથા રાજધાનીના ખારે દરવાજા મોકલા રાખી ચે તોપણુ મારા દેશનો વીસ્તાર આટલોખધો હતો, મારે આટલા પ્રાંતો તથા શહેરોગ્રામ આદીક હતા, મારા ખજાનામાં આટલુ ધન હતુ, મારા તોશાખાનામાં આટલુ જવે રાત હતું, તે માહારા મેહેલમાં અમુક કેકાણે રાખેલુ હતુ, એ વીગેરેની સર્વ માહીતી જે પ્રથ્વીપતી રાજ્યે જીત કરેલા હોય તેને આપવા, તથા ખજાના, તોશાખાના, તથા દફતરખાના વીગેરેની કુંચીચો આપવા શાસ્ત્રે પાછો આવતો નથી. તે કુંચીચોની ખોલ તથા નમલે તો તાલા તોડવાનુ કામ તે જીતનારનેજ કરવુ પડે છે. તેમ આ અવિદ્યાએ જે પ્રહ્લ સ્વરૂપને અદભુત આવરણુ કરેલુ તે આ પ્રહ્લ ચરચારૂપી રણુસંગ્રામમાં અવિદ્યા વીગેરેની હાર થઈ તુટયું, એટલુજ નહી પરંતુ પરમાત્માના સચીદાનંદ પ્રહ્લ લક્ષણોન પ્રાપ્તી થઈ ગઇ. તે દરેક પદની અંતરભુત જે ખીજ લક્ષણો રહ્યા છે તે રૂપી ધન જવાહેર વીગેરેના પત્તો સવાંદ કરવા આવી અવિદ્યા વીગેરે ખતાવીદ એ આશા રાખ વી નીરઅર્થક છે. તેની કુંચીચો મેલવીને અથવા તાલાં તોડી એ અંતરભુત લક્ષણો

રૂપી માહા અમુક્ય ધન જવાહીર દશ રાજરયાસત વીગરેનો કબજો ભોગવદો કરી તે
વો એ આપણું કામ છે.

મનરાજ—ધર્મરૂપના પ્રમાણ પ્રમાણિ એ વાતનો અગીકાર કર્યા પીના છુટકો ન
થી તથા પરમાત્માના શત ચીત, આનંદ, પ્રહ્લ, એ ચાર સ્વરૂપ લક્ષણોની અંતરભુત
જેટલા લક્ષણો રહ્યા હોય તેનો આપણ કંપા કરી ખુલાસો કરો.

સરસ્વતી—પરમાત્માના સત, ચીત, આનંદ, પ્રહ્લ, એ ચાર મોટા સ્વરૂપ લક્ષણો
છે. તેની અંતરભુત જે લક્ષણો રહ્યા છે, તે બે પ્રકારના છે. એકતો વીધે તથા બી
જા નીશેધ લક્ષણ.

ઉપરાજ—હીક ત્યારે, પરમાત્માના “સત” પદની અંતરભુત વીધેય તથા નીશેધ
લક્ષણો જે હોય તે કંપા કરી કહો.

સરસ્વતી—“સત” પદની અંતરભુત વીધેય લક્ષણોમાં સર્વજ્ઞાની કુરુચ્ચ વીગરે છે,
તથા નીશેધ લક્ષણોમાં અખંડ, અજન્મ, અકાલ, અક્ષર, અમૃત, અવીનાસી, નીરવી
કાર, અવ્યય, અચલ અકાર્ય અથવા અક્રીય વીગરે છે.

મનરાજ—હવે “ચીત” પદની અંતરભુત વીધેય તથા નીશેધ લક્ષણો કહો.

સરસ્વતી—“ચીત” પદની અંતરભુત વીધેય લક્ષણોમાં આક્ષી, દ્રષ્ટા, ઉપદ્રષ્ટા, અ
ત્યુજ્જ્વલ, સ્વયંપ્રકાસ, તથા નીશેધ લક્ષણોમાં અવ્યક્તાતા છે,

ઉપરાજ—વાહાવા, હવે “આનંદ” પદની અંતરભુત લક્ષણો જાણાયો તો આપ
ણા આનંદની સીમાં કંઈ રહેશેજ નહીં, માટે તે પદના પણ વીધેય તથા નીશેધ લક્ષ
ણો કહો.

સરસ્વતી—“આનંદ” પદની અંતરભુત વીધેય લક્ષણોમાં સત્યાનંદ, નીત્યાનંદ
અખંડાનંદ, ચીતાનંદ, જ્ઞાનાનંદ, પરમાનંદ, પુરણાનંદ, મુક્તાનંદ, તથા નીશેધ લક્ષ
ણોમાં નીરીહી, અકર્તા, અભોક્તા વીગરે છે.

મનરાજ—હે માતુશ્રી સરસ્વતી, આ પરમાત્માના અંતરભુત લક્ષણો જાણીને તો
મારો આનંદ સાગર ઉછલવા લાગ્યો છે. હવે તે જોતાની માગમાં રહી શકે એમ નથી.
હવે બીજા પ્રહ્લની અંતરભુત જે વીધેય તથા નીશેધ લક્ષણો હોય તે કહો.

સરસ્વતી—“વોલુ પ્રહ્લ” પદની અંતરભુત વીધેય લક્ષણોમાં, એક, પરીપુર્ણ વી
ગરે તથા નીશેધ લક્ષણોમાં, નીરાકાર, નીષ્કલ, નીરામય, અનંત, અમંગ, અદ્યૈત
એ વીગરે છે. આ ચાર પદના અંતરભુત લક્ષણોનો અનુભવ કરવા જઈશું, તે વખત
અવીધા અથવા તેની સખ્તિએ આડા આવ્યા પીના નહીં રહે, તે વખતે એટલે પ્રહ્લાત્મા
ના અપરોક્ષ જ્ઞાનની ચરચા વખતે જે સંવાદ થશે તે વખતે હવે પછી પ્રસંગોપાત એ
અંતરભુત લક્ષણો વીશે પણ સર્વોચ્ચ ખુલાસો થઈ જશે.

મનરાજ—હે માહાદેવી માતૃશ્રી, એ સચ્ચીદાનંદ પ્રહ્લના અંતરભુત લક્ષણો વીચે હવે પછી અધીક સર્વોત્તર ખુસાસો પ્રસંગોપાત થાઓ અથવા ન થાઓ તો પણ આ વખત સક્ષેપમાં જે અંતરભુત લક્ષણો મેં જાણ્યાં તે ઉપરથી હું પ્રહ્લ સ્વરૂપ સમજી નહીં મને જે આનંદ થાય છે, તે કહેવા મારા વાણી સમર્થ નથી પ્રહ્લામાં પ્રહ્લા, વિષ્ણુમાં વિષ્ણુ, રૂદ્રમાં રૂદ્ર, દશ્યમાં દશ્ય સ્વરૂપે પણ એ જ પ્રહ્લ ખીરાજે છે, હેતું મને દીસે છે તેનો હવે પછીના સંવાદમાં પ્રસંગોપાત આપજી ખુસાસો કરશો. હેવા સચ્ચીદાનંદ પ્રહ્લના જેટલા ગુણ ગાઈ તેટલા આજી છે. અરંખર આ પ્રહ્લ ચરચારૂપી રણસંગ્રામ પણ અદભુત થઈ ગયો, તે વીશે તથા પ્રહ્લ સ્વરૂપ વીશે મને બે વચન કૃપા કરી કહેવા દઈ મારા સચ્ચીદાનંદ પ્રભુનું ધ્યાન ધરવા દો.

રાગ હોરી.

રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી, પામ્યો સચ્ચીદાનંદ મોરારી.
અવિદ્યા દલ સંહાર થયું જોને, સત સ્વરૂપ રહ્યું છે પ્રકાશી,
અચલ કુટસ્થ સર્વજ્ઞાની અકાર્ય, અખંડ અક્ષર અવિનાશી,
અજન્મના અમૃત નીવાસી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
અકીય અક્ષય ને અવ્યય રૂપ, નિરવિકાર નારાયણ નીરખી,
ભુત વર્તમાન ભાવીનર્વ કાલે, પરમાત્મા પ્રભુ પરખી,
રહોછું નીરાદીન હરખી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
ચીત સ્વરૂપ છે દ્રષ્ટા ઉપદ્રષ્ટા, સાક્ષી પદ રહે ધારી,
સ્વયં પ્રકાશ ની શોભા શુ કહું, અતીઉજ્જવલ રૂપ છે જારી,
અવ્યકત પદ જનકારી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
સુર્ય અને વલી ચંદ્રાદીક જ્યોતી, સ્થુલ શ્રેષ્ઠી પ્રકાશે ખાસી,
આત્મ પ્રકાશ ન કરતા સમર્થ, ઘડમંડળ તારા રાસી,
સ્વયંજોતી રહે ખુદ ખુદ પ્રકાશી. રણ સંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
ખહ્લાનંદ પદ છે નીત્યાનંદ, સત્યાનંદ સુખકારી,
અખંડાનંદ ચીતાનંદ જાણી, જ્ઞાનાનંદ દીલ ઠારી,
પામ્યો પરમાનંદ વીચારી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
પુરણાનંદ મુક્તાનંદ માધવ, રહોછું નીરીહી રૂપને ઝાલી,
અભોક્તા ને વલી અકર્તા આત્મા, રાગ દવેશ દુઃખને ટાલી,
સુખ સાગર રહે માહાલી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
વીલુ પ્રહ્લ એક પરીપૂર્ણ જાણુ, નીરાકાર નિષ્કલ સચ્ચારી,
નીરામયને અસંગ અનંત, અદ્વૈત અલકૈ જગારી,

(૬૨)

હિતરને અદ્ભુત ભવપારી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.
સર્વ વ્યાપક જ્યાં છે મારો સ્વામી, કોણ વશુ દશ રહે ખાલી,
અહ્મા વિનુ ને રૂદ્રમાં રૂદ્ર, ઈશ્વરમાં ઈશ્વર રૂપ ભાલી,
રહેજો સદા અહ્મ નિહાલી. રણસંગ્રામ ભયો જોને ભારી.

(મનરાજ શચીદાનંદ અહ્મના ધ્યાનમાં હોયો તો લીન થઈ ગયો કે તેને
અહ્મ શીવાય બીજા કશાનું ભાન રહ્યું નહીં.)



પ્રવેશ ચોથો.

અવીધા. કુમતી. અસીધા.

સ્થળ.

મનોમય મુરછીત વન.

મનરાજને મુરછીત થયો જાણી અવીધ્યાવીગેરેના ચરિત્ર.

અવીધા—(મનરાજ અહ્મનંદમાં લીન થતા તેને મુરછીત થએલો જાણી) શીવ, શીવ,
શીવ, ઓ પ્રભુ, મને જે શંકાના ભણકારા વાગતા હતા, તે આગલ આવ્યા. મારી
વેરણુ સરસ્વતીએ મારા પુત્ર મનરાજની પુઠલ પડીને આખર તેના પ્રાણ લીધો. શી
વ, શીવ, શીવ, હે રામ.

કુમતી—સખી, અવીધા, તું કયાંહા સુધી કધ્માંત કરીશ. જે થવા કાલ હતું તે થ
યું, તેના સો સોચ કરવો. વેરણુ વીધાતાએ મનરાજનું આચુબ્ય અદ્ભ કચું, ત્યાં
હા તું બીજા કોઈને શુ દાશ દે છે.

અવીધા—શીવ, શીવ, શીવ, ઓ રામ, કરસુ રામ, મોટી ઉમેદ મારા પુત્ર મ
નરાજને નાહાનેથી મોટો કર્યો. મેં નાના પ્રકારના કષ્ટ વેઠ્યાં, આખર કાંઈએ મારું ક
રેલું કામ આવ્યું નહીં. મારો અદ્ભુત આશારૂપી વાડી, સરસ્વતીએ ખેદાન મેદાન
કરી તે તો મને દુખ ઓછું નથી. તે ઉપરાંત મારા પુત્ર મનરાજનો આ બાધ્યાવસ્થા
માંજ અંત આવ્યો. એ થોડો ગજબ, થોડો કેહેર. ઓ દૈવ તને પણ દયા નથી કે
શું ? તે આ શુ કચું ? શીવ, શીવ, શીવ, ઓ નાથ હર, હર.

અસીધા—સખી અવીધા, મનરાજના પુરવા ભવના પુન્ય થોડા, ત્યાંહાં તુ શુ ક

રે. નહીં તો હાલુ અલ્પ આયુષ્ય હોય નહીં. તોપણ સખી બાલ્યાવસ્થામાં પણ તારા પુત્રે તેજ પ્રકાશવામાં બાકી રાખી નહીં હતી. હોયસ્તો સીંહના બચાં તો કા રમાંજ હોય તેમાં શી નવાઇ વાર ?

કુમતી—સખી અસીધા, પ્રભુએ જ એ બાળકને દીરધાયુષ્ય દીધું હોતતો હેનુ પ્રબળપણુ કેટલું વધત તે પણ કહી શકાતું નથી. પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં પણ પોતાના પિતા જીવરાજની રાજ રચાસતનું કામ ઉઠાવી લીધેલું, એટલુંજ નહીં પરંતુ અનમય કોશરૂપી દહનગરીનો અદ્ભુત નાયક બનેલો, તેથી પણ તેને સંતોશ ન થતાં તેણે પોતાની મનોમય શ્રેષ્ઠી એટલી બધી તો વધારેલી કે તેનો ચીતાર ચીતરવાને કોઈપણ ચીતારો સમર્થ નથી. એટલુંજ નહીં પરંતુ આકાશ, પાતાલ પ્રથ્વી ગગનનું પ્રહમંડલ તથા તારા મંડલ મધે જ્યાંહાં જ્યાંહાં હેને પોતાની નજર ફરવવાની વાંછના થતી તે અદ્ભુત પ્રવાસ તે ક્ષણમાં કરી પાછો ફરી વલતો, હેવા અદ્ભુત ગતિવાલા પુરૂષનું દીર્ઘા યુષ્ય હોત તો પછી શા બાકી રહેત.

અવીધા—સખી કુમતી આ તારા વરણનથી મારા દીલમાં અધીક જવાલાઓ ઉઠવા લાગી છે. એક દીન હું એવી કલ્પનાઓ કરતી હતી કે મારો કુંવર મોટો થઇને પોતાની મનોમય શ્રેષ્ઠીનું રાજ એટલું બધું વધારશે કે, ચંદ્ર સુર્ય હેના ધાર પાલ થઇને રહેશે, તથા રોહીણી સુનાને ખેડે હેના મંદીરમાં જલ ભરશે, મેરૂપરવત હેના ત્રાસથી ધ્રુવશે, તથા આખો માહાસાગર પોતાની મનોહર રંગ પીચકારીમાં એક ક્ષણ માં ભરશે. હેવા ચક્ર વ્રતી રાજને ધન દાલત તથા મનોહર રાણીઓના વીજાસની તો શી ખોટ હોય ? એ કલ્પનાઓ મારી સઘલી કામ ન આવી. ને આજ હું માહારી દુખદાયક ચક્ષુઓથી એ મારા કુંવરને કાલના ફાંસામાં આવેલો જોઉં છું, એ શું મને થોડું દુઃખ, આ શો થોડો ગજબ. ઓ દૈવ તેહે આ શું કર્યું ? જરાએ દયા નીલ ધરી નહીં. શીવ. શીવ. શીવ. પ્રભુ. ઓ દૈવ.

અસીધા—સખી અવિધા, ઘેલી થઈ કે શું ? અગલાના સીંગડાથી મેરૂ પરવત બેદાયજ નહીં. સસલાથી સીંહ નાસેજ નહીં. તેમ સરસ્વતી તારા બળવાન પુત્રનો કાલ શુઆણશે ? જ્ઞને એ તો મુરછીત થએલો જણાય છે. ચીરંજીવીને કોણ મારી શકે.

અવીધા—હાસ, સખી શું કર્યું, ફરીને કેહેને. હાસ, તારા મોહોમાં સાકર, આણી ચુકચો સો વરશ જીવે, હેના હાડ કુશળ છે તો હું મારા તમામ મનોરથ પુરાં કરી શકીશ. સરસ્વતીનું ચાલવા દઈશ નહીં.

કુમતી—સખી અવિધા, આપણે ખાલી કલપાંત કરી આ કાયારૂપી કોટ ધ્રુવજ્યો. સખી અસીધા ખરૂં કેહે છે. હજુ તારો પુત્ર મનરાજ અખ્યાત ખેડો છે, જ્યાંહાંસુધી આ કાયા નગર ખીલી રહ્યું છે. ત્યાંહાંસુધી કોહોની તાગાત છે કે એ મનરાજનો એક વાળ કોઈપણ વાંકો વાળી શકે.

અસીધા—ખાલી આપણે બ્રમણતામાં ભમ્યા, જ્યાંહાંસુધી આ અખીલ પ્રહ્માંડ ખીલી રહે ત્યાંહાંસુધી તેને પ્રકાશવાને વાસ્તે સુર્ય હોયજ. તેનો નાશ કરવાને કોઈપણ સમર્થ નથી. તેમ આ કાયા પીડરૂપી પ્રહ્માંડ ભભકી રહ્યું છે, ત્યાંહાં કોની મગફર

હે કે, તેના સુર્ય મનરાજનો કોઈપણ અસ્ત કરી શકે.

અવીધા—અપણ અમલાઓનું નીચ સમી કોમલ ખરું. આપણા કેસની લટા ઉપર જરા નાહાતુ જલમાંડુ પડે એટલે મેઘદત્ત તુલ પડ્યા જેવું લાગે, તેમાં વસી મનરાજ મોહોળ્યો કુંવર, તેના પુઠલ સરસ્વતી પડી, એટલે મારો જીવ અંધીરો થાય તેમાં નવાઈ નથી.

અતીથિ—અખી સાચુ કહ્યું, હવે તમને તમારૂં રત્ન સોંપ્યું. પાછુ ગુમાવેલામાં, બુઠારાતા યોગી અકોંતકોં લમે છે એની સમે ખાસક છે. કસી હલાહલ પ્રગટ્યો છે. ખરી કાલજીવી હવે હવે સભાસજે. વધુ શાશુને સું ફેલેવું?

અવીધા—હવે પાછો હાથમાં આવેલો હીરો કેમ ગુમાવીશ. હું હેની સંભાલ તથા આલપપાલ કરવામાં હવે જરાએ મણા નહીં રાખુ એમ નોશ્ચીત સમજવું, વસી શાભળ.

લાવણી.

(અધખીચ મોહોળત તોડી, એદરદી દીવાના. એ રાગ)

રાણખીચ રંગે સું પત્તો, મારા કુંવર કોડાસા,
મારે અંગે કરાસું હોસી, કરયા ચારુ ખોડીસા રણ.
હું કેહેવાઉં જનેતા તારી, લખ્યા લેખ વાંધાના,
મુજ તુલ્ય અવર નહીં કોઈ, તારા સુખની દત્તા. રણ.
મોહી મનહર મસરૂં લીધો, મીઠો મેહ સુખરૂપ ઝેલો,
સુભ ગાતી તાણી હોર દારી, હાલરડા દોસ ખોસા. રણ.
તુ જરે જરા મનરોતો, યાતું ખાખ કહેજી મેહરૂ,
નાના વીધના કરીને પ્રયામ, જાની રાખુ તને છોડ. રણ.
એમ કરતાં કીધો તને મોટો, દુઃખ વેઠી તન અનેક,
ભરપુર કરયા તુજકોડ, ભુવનમાં ધરી ભેખ. રણ.
તને સોપી અનુપમ નગરી, અનમયના રાજ કેવાયો,
સકલ મનોમય શ્રદ્ધીમાં, તારો અમલ ગવાયો. રણ.
નહીં ધન દોલતની ખામી, ભરપુર ભરયો ભંડાર,
સુખરૂપ મનોમય મેહેલતે, સુભ માહુલ્યે સંસાર. રણ.
તારા લગ્ન કરી અદભુત, પરાણાવી પ્રવ્રતા રાણી,
તે માણ્યો રંગ વીલાસ, અતી સુખરૂપ સદા જાણી. રણ.
તે સર્વે તજ્યા કેમ આજે, બ્રમીત થઈ તુ ખાસા,
મારા અગણીત ગુણ વીસારયા, મને પ્રગટી તન જવાસા. રણ.
હું કહી પેરે મુઘ્ધી રાખું, હું અંધીની તું આંખ,
કર મહું કહી લાકડી, કોણટાલે મુજ જાંખ. રણ.
અગણીત પડ્યા તારા ભોગો, સીજાણી કુંવર તે ખામી,
કહી પેરે ભરુત ભારમાં, સુખશાંતી તે તન પામી. રણ.

આ

મુક્તી માલા

જીવરાજઃ જીવન મુક્તી આખ્યાન

ભાગ પેહેલો.

અંક ચોથો.

પાત્રજનો

જીવરાજ અનમય કોશરૂપી • દેહ નગરીનો રાજ
મનરાજ જીવરાજનો પુત્ર મનોમય કોશરૂપી અધીપતી
સરસ્વતી અવિદ્યાની પુર્વ પક્ષી વિદ્યા દેવી.
શુભતી } સરસ્વતીની સખીચી
સીધા }
અવિદ્યા સરસ્વતીની પુર્વ^{૩૨} પક્ષી અવિદ્યા દેવી
કુમતી } અવિદ્યાની શખીચી
અસીધા }

પ્રવેશ પેહેલો.

જીવરાજ મનરાજ સરસ્વતી શુભતી સીધા કુમતી અસીધા

સ્થળ.

અપરોક્ષ વ્રતી વીચારૂવન.

હું કોણ છું તે વીગરેના વીચારમાં પરોક્ષ અપરોક્ષ વ્રતી જ્ઞાન મધેથી
અપરોક્ષ વ્રતી વીશે.

મનરાજ—વાહવા માતૃશ્રી સરસ્વતી આ અખીલ પ્રજાંક સામાયી ઉત્પન્ન થયું તે
ના વીચારમાં તો પરમાત્માનું સચીતાનંદ પ્રજ્ઞ શ્વરૂપ તમે મને નીરવીઝે દરશાવી
દીધું. હવે હું કોણ છું તે વીગરેના વીચારમાં વલી કેવું અદ્ભુત પરીણામ આવશે તે

મારા સમજ્યામાં આવતુ નથી, ખરેખર તમારા પ્રતાપની તુલના કોઇ પણ કરીશકે એમ નથી.

સુમતી—મનરાજ હું કોણ છું એ વીગેરેના વીચારતો વહી અતી દુર્લભ છે. તેના પરીણામમાં તો તું પ્રભ છે એટલે આ અખીલ પ્રજાંડ જેમાથી ઉત્પન્ન થયું છે તે સચી તાનંદ પ્રજા આત્મા તે તું છે હેવી સીધ્ધતા સરસ્વતી દેવી કરશે.

હવરાજ—વાહવા હું કોણ છું એ વીગેરેના વીચારમાં હું પોતેજ પ્રજા છું હેવી સીધ્ધતા થઈ તો પછી મારા મહત્વપાણમાં શી ખામી રહી, આ પ્રધ્વીના ચક્રવર્તિ રાજ થી તે પ્રજા પરીયંત કોઇ મારી તુલના ખરાખર થઇશકે નહી. જ્યાંહા સચીતાનંદ પ્રજા સ્વરૂપ આગલ ઈંદ્ર પણ રંકવંત છે તો રાજની પણ સો કથા કહેવી ? તેવો સચી તાનંદ સ્વરૂપ હું સીધ્ધ થાઉ તો પછી મારી ઉપમામાં સી મણા રહી. મુકતી માલા તો દેવી મેલેજ મારા ગલામાં પડી રમી રહે એમ છે, એટલે ખીજ કોઇ જગે ધુડવી પડે એ મ રહેશે નહી.

સીધ્ધા—સખી સરસ્વતી મનરાજને પરમાત્માનુ પરોક્ષજ્ઞાનતો થઈ ચુક્યું છે, હવે આ પરોક્ષ જ્ઞાન થયું બાકી છે તે તેને સી રીતે થશે. ?

મનરાજ—પ્રજાના પરોક્ષ અપરોક્ષ જ્ઞાનનો બેદ સો હસે તેમને પ્રથમ સમજવો તો ઠીક.

સરસ્વતી—કોઇ રાજના પુત્રનો જન્મ વનમાં થયો, તેથી તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું તે પોતાના પીતાની નગરીમાં આવ્યો. પીતા ગુજરી ગયેલો એટલે રાજ વીના પ્રધાનો જીવન દીવશ થયા રાજ કારભાર ચલાવતા હતા. એટલે તેના સમજ્યામાં હેતુ આ બધું કે આ નગરીનો કોઇ રાજ છેજ નહી. તે શંકાના સમાધાન ખાતર પ્રધાનોને પુછવા ગયો કે આ નગરીનો કોઇ રાજ છે કે નહી, પ્રધાનો એ રાજકુંવરને ચાલખતા હતા તેથી જીવાખ દીધા કે રાજ વીનાનું રાજ હોય નહી, રાજ છે એ મુકન સાંભલતાં એન ગરનો કોઇ રાજ નથી, એ વનરાજની બ્રમણતા ખસી રાજ છે હેતુ જે જ્ઞાન થયું તે પરોક્ષ જ્ઞાન, પછી એ રાજ કોણ હશે તે જાણવા વનરાજની તીવ્ર વાંછના થતાં પ્રધાનોએ જણાવ્યું કે એ રાજ તે તું છે, એ મુકન સાંભલતાં હું પોતેજ રાજ છું હેતુ જે મનરાજને જ્ઞાન થયું તે તેનું અપરોક્ષ જ્ઞાન છે.

હવરાજ—વાહવા દ્રષ્ટાંત તો ઘણું સારું આપ્યું, હવે સીધ્ધાંત સમજવો.

સરસ્વતી—એ રાજના કુંવર વનરાજને ઠેકાણે હવરાજને સમજવો, આ સંસાર રૂપી વનમાં અવીધા રૂપી માતાએ તને ઉછેરી મોઠો કર્યો, એટલે આ પ્રજાંડ રૂપી નગરનો રાજ પ્રજા છે કે નહી તે વીશે તને ખીલકલ ખખર નથી, પછી કાલે કરીને પ્રજા છે હેવા અસ્તી પક્ષની સીધ્ધતા રૂપ જે જ્ઞાન તને થાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન કહેવાય છે.

પછી જગ વેદના 'અજ્ઞાનંમ પ્રભ્ન' માહા વાક્ય તથા બીજા વેદના માહા વાક્યોથી પ્રભ્ન છે હેવુ જે જ્ઞાન મને થયુ તે જ્ઞાન સ્વરૂપ મારો આત્મા એજ પ્રભ્ન છે હેવુ જાણી હું જ પ્રભ્ન છું હેવુ તને જે જ્ઞાન થાય તે તારૂં અપરોક્ષ જ્ઞાન છે.

મનરાજ—વાહવા પરોક્ષ કરતાં પણ અપરોક્ષ જ્ઞાનનો મહીમા ખરેખર ફૂલિલ જણાય છે. વારૂં એ પરોક્ષ તથા અપરોક્ષ જ્ઞાનના બેદ વીશે બીજી કોઈ દષ્ટાંત કહેતો ડીક.

સરસ્વતી—ડીક કહુ છું, કોઇ એક ગામમાંથી હરાઢ માણસનુ ટોલુ તે ગામને પાદ જે નદી હતી તે ઉતરી બીજે ગામ જવા નીકલ્યું, નદીમાં પુર આવેલુ તે ઉતરી કાંઠે આ બ્યા, પછી કોઇ પુરમાં તણાઇ તો ગયુ નથી એ નકી કરવાને સારૂં તે લોકોના ટોલાના જે મુખી હતો તે સર્વેની ગણતરી કરવા લાગ્યો. તે વારંવાર બીજને ગણે પરંતુ પોતાને તો ગણેજ નહી, એટલે હરાડને ખદલે દરેક ગણતરીમાં સતર જણાય, તેથી એક માણસ પુરમાં તણાઇ ગયો એવુ ધારી ભય પામી રોવા કલકલવા તથા માંથા કુટવા લાગ્યો, હે વામાં બીજે કોઇ વટેમાર્ગ મક્કતા તેણે એ કલ્પાંતનુ કારણ જાણતા માણસ ગણ્યા તો હરાડે થઇ રહ્યાં, તે ઉપરથી કોઇએ પુરમાં તણાયુ નથી તથા હરાડમે માણસ છે હેવું કહેતાવારમાંજ તે મુખીનો તાપ તથા કલ્પાંત સૂચી ગયો. “હરાડમે માણસ છે” હેવુ જે જ્ઞાન થયુ તે પરોક્ષ જ્ઞાન, તથા સર્વેને સાંભા ઉભા રાખી છેલ્લો તે મુખીને રાખી સરવે ની ગણતરી કરીને તેમાં તે મુખી છેલ્લો આવતાં એ હરાડમે તે તુંજ છે. હેવું કહેતા એ હરાડમે હુંજ છું હેવું જે મુખીને જ્ઞાન થયું તે અપરોક્ષ જ્ઞાન.

જીવરાજ—વાહવા આ દષ્ટાંત તો વલી ઘણુ રમુજ છે, હવે સીધાંત સમજવો.

સરસ્વતી—આ બીજા દ્રષ્ટાંતમાં હરાડ માણસનુ ટોલુ જે કહ્યું છે, તે ટોલારૂપ પાંચ પ્રાણ, દસ ઇંદ્રીયો, મન, બુધ્ધી, તથા જીવ મંત્રી હરાડ સમજવા, તે પોતાનુ પ્રભ્ન પુર નામનુ ગામ મુકીને આ પ્રભ્નંડ પુર નામના ગામે જવા નીકલ્યા. પ્રભ્ન તથા પ્રભ્નંડ એ કંઈ સ્વરૂપ છે તો પણ દષ્ટાંત સમજવા ભીજ કહુ છું. વચમાં માતાના ઉદરના ગર્ભ સ્થાન રૂપી વીકટ નદી તરીને ઉતર્યા, પછી જીવ રૂપી મુખી પોતાના ટોલાની ગણતરી કરવા લાગ્યો, તેમાં તે પોતાનેજ ગણતો નથી, એટલે પંચ પ્રાણ દસ ઇંદ્રીયો મન બુધ્ધી મલો સતર માલુમ પડ્યા હરાડમે માલુમ પડ્યો નહી. અવિદ્યો ક્રત અતઃકરણમાં પ્રભ્નથી અભીન જે આત્માનુ પ્રતીબીબ પડે છે તેને જીવ કહે છે, તે જીવ આ ગણતરીમાં પોતાના પ્રતીબીબ રૂપ જીવ સ્વરૂપનીજ ગણતરી કરતો નથી, એટલે બીબ રૂપ પ્રભ્નથી અભીજ આત્માની તો જાણ તેને સાનીજ પડે એટલે પ્રભ્ન નથી એ જાંતી થઇ, બાદ વટે માર્ગ રૂપ ગુરૂ કોઇ મલ્યો, તેણે ફરીને ગણતરી કરતાં પંચપ્રાણ, દસ ઇંદ્રીયો, મન, બુધ્ધી મંત્રી સતર સીવાયતો હરાડમે પ્રભ્નથી અભીન આત્માના પ્રતીબીબરૂપ જીવ છે હેવો બોધ મલવાથી બીબ વીના પ્રતીબીબ હોય નહીં હેવું જાણતા બીબ રૂપ આત્મા

પ્રજ્ઞથી ભીજી નહોવાથી “પ્રજ્ઞ છે” હેવુ જે જ્ઞાન થયુ તે પરોક્ષજ્ઞાન, તથા એ જ્ઞાન જેને થાય છે તે હરાદમો જ્ઞાન સ્વરૂપ તારો આત્મા તેજ પ્રજ્ઞ છે હેવુ જાણાવતા “હુંજ પ્રજ્ઞ છું” હેવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે અપરોક્ષ જ્ઞાન.

મનરાજ—વાહવા પરોક્ષ તથા અપરોક્ષ જ્ઞાનનો જેદ ઠીક સમજાવ્યો. હુ પોતેજ પ્રજ્ઞ છું હેવુ અપરોક્ષ આત્માનુ જ્ઞાન સાથી થાય છે.

સરસ્વતી—અપરોક્ષ એકવ્રતીથી, પરોક્ષથી નહી, આત્માને અહંપ્રજ્ઞાસ્મી રૂપથી અપરોક્ષ જાણુ હેવી એકવ્રતીગમ્ય આત્મા છે.

અસીધ્ધા—મનચક્ષુ વાણી વાંગેરે ઇંદ્રીયાને કેમ મુકી દીધી.

સરસ્વતી—આત્મા મન તથા ઇંદ્રીય ગમ્ય નથી, તેને વાંશે એક ઇંદ્રીના સીધ્ધાં તથી ખીજ સર્વે ઇંદ્રીયો વીશે તેમજ સમજી લેવું. કોઇપણ વસ્તુ જોવી હોયતો તે વસ્તુ દ્રવ્ય કેહેવાય છે, તથા વ્યહવારમાં તેને જોવા વાલી ચક્ષુ ઇંદ્રીદ્રષ્ટા કેહેવાય. ચક્ષુ થી દ્રવ્ય પદાર્થ જોવાઇ શકે ખરો. પરંતુ ચક્ષુ ધારે કે હું પોતાને જોઉંતો તે બને નહી. ચક્ષુના વીશય રૂપ જેમ ખીજ ખાહ્ય વસ્તુ દ્રવ્ય છે તેમ અંતરાત્મા દ્રવ્ય નથી તેથી તે ચક્ષુ ઇંદ્રીના વીશય નથી, વલી જે ચક્ષુથી દ્રવ્ય પદાર્થ હોય તે સાકાર વીનાસી હોય છે. તેમપણ આત્મા નથી, આત્મા નીરાકાર છે, એટલુંજ નહી પરંતુ અવીના શી છે, એ આપણે સીદ્ધ કરી ચુક્યા છીએ. આત્મા પોતે ખુદ ચક્ષુતો થું પરંતુ બધા ઇંદ્રીયાનો દ્રષ્ટા છે. એટલે ચક્ષુ વાણી વીગેરે તમામ ઇંદ્રીયો મધ્યથી કોઇપણ ઇંદ્રીના તે વીશય નથી. તેથી તે ઇંદ્રીગોચર નથી. એટલે ચક્ષુ વાણી આદીક કોઇપણ ઇંદ્રી તેને જાણી શકે એમ નથી.

કુમતી—જ્યારે આત્મા ઇંદ્રી ગમ્ય નથી, ત્યારે સું તે પ્રત્યક્ષાદી ષટ પ્રમાણ ગમ્ય છે.?

સુમત—આત્મા જેમ મન વાણીથી ગમ્ય નથી, તેમ પ્રત્યક્ષાદી ષટ પ્રમાણ ગમ્ય પણ નથી, એટલે તેનાથી પણ જાણી શકાતો નથી.

કુમતી—જ્યારે ઇંદ્રી ગમ્ય પણ નથી તેમ પ્રત્યક્ષાદી ષટ પ્રમાણ ગમ્ય પણ નથી, ત્યારે આત્મા હસેજ નહીતો.

સીધ્ધા—મનબુધ્ધી ઇંદ્રીયો તથા પ્રત્યક્ષાદી ષટ પ્રમાણો અનુભવમાં આવે છે. તે અનુભવ કરવા વાલોજ આત્મા છે, એટલે આત્મા હસે નહી એમ કેમ કેહેવાય? તમારી સખી વિમીતલાવનાની શાયેના સંવાદમાં મુન્યવાદ ખંડણ થયો, તે પ્રસંગમાં પોતાના પીતાને ચક્ષુથી જોએલો કે કાનેથી સાંભલેલો ન હોય તોપણ મારો પીતા હતો હેવુ સર્વ કોઇ જાણુ છે, એ દ્રષ્ટાંત આપી ચક્ષુથી જોવામાં આવેલા નહોય, તથા કાને સાંભલવામાં આવેલા ન હોય, તેવા પદાર્થની પણ હયાતી માનવામાં આવે છે, હેવુ એખી રીતે તેણે કબુલ કર્યું છે. તો આત્માને ફક્ત ઇંદ્રીયો તથા પ્રત્યક્ષાદી પ્રમાણ ગમ્ય નથી

હેવું કહેવાથી તે હસે નહીં એ સંકા સુન્યનુ પ્રમાણ રદ થયા છતાં હવે હેવાદન નહીં. ઈંદ્રીયા તથા મનબુદ્ધી વીગરે ખુદનો દ્રષ્ટા અથવા અનુભવ કરવાવાલો આત્મા પ્રત્યક્ષ છે. તે સ્ત્રીવાય ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા ન હોયતો તેની ચૈતન્યતા વીના મનબુદ્ધી ઈંદ્રીયાદીક પણ ચૈતન્યવત ભાસે નહીં એ પણ સીધું થઇ ચુક્યું છે. તેથી પણ આત્મા હસે નહીં એમ કહેવાય નહીં. આત્માએ જ તે વીશે કાંઈ વાદવીવાદ રહ્યો નથી, પ્રજ્ઞાથી અભીન જે આત્મા છે તેજ હું છું એ સીરીતે અનુભવમાં આવે અથવા જાણાય તે જ વાનુ છે તેના ખુલાસો થાય છે.

સરસ્વતી—“અહં પ્રજ્ઞાસ્મી” રૂપ એક પ્રતીતી હું જ પ્રજ્ઞા છું હવે અનુભવ થાય છે, તેપણ પરોક્ષ નથી અપરોક્ષ છે, તેમ તે ફક્ત વ્યાપ્તી પ્રતીતી ગમ્ય નથી, કેવલ એક પ્રતી ગમ્ય છે. એક લોહાનુ પાત્ર અતીકાના કુંડાથી ઢાંકેલું હોય, તે કુંડાને દંડથી ભાંગી એ તોપણ દીપક વીના લોહાના પાત્રનું જ્ઞાન થવાનું નહીં, પરંતુ મણી ઉપર ઢાંકેલું અતીકાનું કુંડું દંડથી ભાંગીએ તો દીવાની જરૂર પડતી નથી. અથવા અંધારામાં કોઈ શુક્ષ્મ પદાર્થને જોવો હોયતો ચક્ષુ તથા દીપક હરદા જોઈએ, પરંતુ સુર્યને જોવા શારૂ તો એક નેત્ર જોઈએ. તેજ રીતે જડ પદાર્થને જાણવો હોયતો “ફલ” તથા “પ્રતી” એ હરદા જોઈએ, પરંતુ ચૈતન્ય રૂપ આત્મા હું જ છું એ જાણવા શારૂ એક પ્રતી જોઈએ, આભાસનો ઉપયોગ નથી, જેમ સુર્યને જોવો હોય તો ચંદ્રમાં જોઈએ નહીં, માત્ર ચક્ષુ ખસ છે, તેમ આત્મા હું જ છું એ જાણવા શારૂ અપરોક્ષ એક પ્રતી જ ખસ છે.

અસીધા—એ પ્રતીમાંતો વલો ભેદ નથી ક.

સરસ્વતી—એ વૃત્તી એ પ્રકારની છે, એક વ્યવહારીક છે, બીજી સંસ્કારીક છે. તેમાં વ્યવહારીક વૃત્તી સુખદુખને ચીંતન કરવા વાલી છે. તેથી આત્મા તે વ્યવહારીક વૃત્તીને ગમ્ય નથી, પરંતુ શાસ્ત્ર શ્રવણ મનનાદીક જે સંસ્કારીક વૃત્તી છે, તેમાં ક્રમગતિ ના “પ્રજ્ઞાનં પ્રજ્ઞ” તથા યજુરવેદના “અહં પ્રજ્ઞાસ્મી” વીગરે મહાવાક્યો છે તેનાથી હું પ્રજ્ઞા છું હવે જાણવામાં આવે છે. તે વૃત્તી ચાર લક્ષણ સંયુક્ત હોવી જોઈએ, સુક્ષ્મ, અપ્રીતીબંધ, પ્રત્યેક, તથા નીરમલ, એ ચાર તેના લક્ષણ છે, તે સરવે લક્ષણ સંયુક્ત જે એક ચરમાં વૃત્તી છે તેનાથી જ હું પ્રજ્ઞા છું હવે નીજાત્માનો અનુભવ થઈ શકે છે. બીજી કોઈથી એ અનુભવ થઈ શકતો નથી

અસીધા—વૃત્તી પણ દેખીતી દ્રવ્ય રૂપ છે, તેથી પ્રત્યક્ષ પ્રજ્ઞથી ભીન છે તે વૃત્તીમાં આત્માનું જ્ઞાન સંભવતું નથી, તો પ્રજ્ઞથી અભીન જે આત્મા છે તે હું છું હવે અનુભવ વૃત્તીમાં થવો કેમ સભવે.!

સરસ્વતી—પ્રજ્ઞ સર્વ વ્યાપક હોવાથી વૃત્તી પ્રજ્ઞથી ભીન માનવી મુનાસખ ભાગતી નથી, તેથી પ્રસંગે પોતે પોતાનો અનુભવ કરે તેમાં અસંભવ જેવું કાંઈ નથી. વ

ખતે સંકાના ખુલાશા ખાતર વૃત્તી ને પ્રલ્લથી ભીન માનીએ તોપણ આજગે બાધસ માનાધીકરણ બાવથી વૃત્તીમાં આત્માનું જ્ઞાન થવા સંભવ છે. એટલે હુંજ પ્રલ્લછું એ રીતેનોપણ અનુભવ થવાનો સંભવ છે. તેહેવી રીતે કે ચક્ષુ જોકે સ્વતઃ દરપણ વીના પોતાને દેખે નહી તોપણ દરપણ સંયુક્ત ચક્ષુ ચક્ષુને દેખે છે, જેમ સ્વચ્છ દરપણ રૂપ ઉપાધીથી ચક્ષુ પોતેજ ચક્ષુને દેખે છે, તેમ સ્વચ્છ ને ચારે લક્ષણ યુક્ત વૃત્તી છે તે વૃત્તી રૂપ દરપણ ઉપાધીથી આત્મા પોતેજ પોતાને દેખે છે. અથવા જેમ ચક્ષુ રૂપ ઉપાધીથી સુર્ય આપ આપનેજ દેખે છે, તેમ વૃત્તી રૂપ ઉપાધીથી આત્મા પોતેજ પોતા ને દેખે છે. જેમ દરપણમાં જોવાવાલો તથા જાણવાવાલો ભીન નથી તેમ “હુંપદ” ને જાણાય છે તે જાણવાવાલા આત્માથી ભીન નથી હેવો અનુભવ થતા હું પોતેજ આત્મા અથવા “પ્રલ્લ”છું હેવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. એમ થવાથી વૃત્તીના વીશય રૂપ પ્રલ્લ થતા નથી, તથા કુટસ્થ આત્મામાં વીકારના સંભવ વીગેરેનો કસો દાસ આવતો નથી, સાધીકે, ૧ અજ્ઞાન, ૨ આવરણ, ૩ વીક્ષેપ એટલે પ્રાંતી, ૪ પરોક્ષજ્ઞાન; ૫ અપરોક્ષજ્ઞાન, ૬ શોકનાસ તથા ૭ નીરકુસરમી એસાતે અવસ્થા સાભાસ વૃત્તીની છે, કુટસ્થ આત્મા ની નથી.

સીધા—મનરાજ હું પ્રલ્લછું હેવો અપરોક્ષ આત્માનો અનુભવ એકજ વૃત્તી ગમ્ય છે. તેથી તને જાણાસે કે અવીધાના લસકરના અનેક ચોધા સાથે રણસગ્રામ મચાવેા કેટલોખધો મુશકેલ છે, તારે માત્ર એક તલવારથીજ ઝુઝવનું છે. તોપણ ચીંતા કરીસ નહી, શાથીકે તે એક કરોડે ખાણિને ભારે થઈ પડે હેવું ખલીષ્ટ શસ્ત્ર છે. તે વડે જો તેહે જ્ય મેલવ્યો તો જટ પ્રલ્લ રૂપ તુ જેમ છે તે પ્રમાણે પ્રતી આહીંજ મુકતીમાલા સપાદન કરે તેમાં આશ્ચર્ય નેવું નથા.

મુમતી—સખી સીધા ચીંતા કેવી? આણીરૂદ્ર તથા ખાણાસુરના યુધ્ધમાં આણીરૂદ્ર પાસે કાંઈ લાહોલસકર હતું નહી, તથા ખાણાસુરનું લાહોલસકર થોડું ન હતું, તે છતાં આણીરૂદ્રે એક લુગલના પ્રહારથી ઘણાનો સંહાર કર્યો. ગમે તેટલા વનચર પ્રાણીઓ ટોલે મલીને આવે તોપણ એક ખલવાન સીંહ આગલ તેનું ગંજુ સું. તેવીજ રીતે મનરાજના શસ્ત્રમાં રૂઠું તેની પાસે એકજ વૃત્તી રૂપી તલવાર છે, તોપણ તે પોતે તથા તેની તલવાર, હેવા ખલવાન તથા મુરા છે કે અવીધાનું ખોહોલુ લાહોલસકર, એક ક્ષણમાં કતલ કે રી આહીંજ મોક્ષપામી પોતે છે તે પ્રમાણે શીવસ્વરૂપ શ્વે તેમાં જરાપણ શંકા નથી. વલી સાંભલ

૫૬.

જુવો તલવાર હમાંરી મુરી, એક વૃત્તી રૂપ મુંદરી. જુવો.
જંગવીશે પુર જર કરીને, ચમકે વીજ ચલકાટ,
કાયર કરી અવીધા ફલને, ઘડે ઘણાનો ઘાટ. જુવો.

પાછલ પગ ડાગુકે નહીરે, હોય રાય કે રંક,
 સણનાટ કરી જઈ જંગ વીસે, પુર પ્રગટી વાલે ખંગ. જીવો.
 કતલ કરી પુર કોપ કરીને, રૂધીર તણી પુર રેલ,
 રેલાવે અજ્ઞાન દલમાં, ખાગ તણી ગણી કેલ. જીવો.
 સંહાર કરે ઝટ ઘેત ચોધ્યા, દારણુ દુઃખના દાતા,
 કરે ગર્જના શીવસ્વરૂપ થઈ, વાલે રૂદ સુખ શાતા. જીવો.
 ગગન વીશે જેમ શુર સરીખો, ઘ્રહનથી ખળવાન,
 પ્રહ્લ જ્ઞાનમાં વૃત્તી વીના, અવર નથી શુર ખાંણ. જીવો.
 અરણ્ય વીશે કો સિંહ થકી, ખળવાન નથી હેવાન,
 એક વૃત્તી વીના કોણ છત કરે, પર પ્રહ્લ પદનું માન. જીવો.
 રોમ રોમ પ્રહ્લાંતંદ વ્યાધ્યા, ધન્ય ધન્ય વીધાતા,
 કરી શકે કોણ તુજ વીણ રક્ષા, નમન કરું તુજ માતા. જીવો.



પ્રવેશ બીજો.

મનરાજ. સુમતી. સીધા. કુમતી. અસીધા.

સ્થળ.

અપરોક્ષ વિવેચન વન.

હું પ્રહ્લ છું હેવા અપરોક્ષ જ્ઞાને અભિમાનનો ઉદ્ય

થાય કે નહી, તે વિશે સંવાદ.

મનરાજ—પ્રહ્લનું પરોક્ષ જ્ઞાન દાન તો સરસ્વતી દેવીએ દીધું. અપરોક્ષ જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં હવે સું થાય છે તે જોવાનું છે. હું પ્રહ્લ છું હેવા અપરોક્ષ જ્ઞાન વીના સુકતીની સીધીનો સંભવ નથી. હવે જે થાય તે ખરું.

સુમતી—મનરાજ ફીકર ચીંતા કર માં, સરસ્વતી દેવી શાહે થયાં છે. એટલે તને અપરોક્ષ જ્ઞાનની પણ બક્ષીશ કર્યા વીના નહી રહે.

કુમતી—તમે પરોક્ષ અપરોક્ષ જ્ઞાનનો ભેદ દરશાવ્યો તેમા પ્રહ્લ છે હેવું જે જ્ઞાન થાય તે પરોક્ષ જ્ઞાન, તે જ્ઞાન થતાં સુધી તો કરો દોશ નથી. હવે પ્રહ્લ છે હેવું જ્ઞાન જેને થાય છે તે જ્ઞાનસ્વરૂપી મારો આત્મા તેજ પ્રહ્લ છે. અર્થાત “હુંજ પ્રહ્લ છું” હે

તુ જે જ્ઞાન થાય તેને અપરોક્ષ જ્ઞાન વર્ણવેલું છે. તે અપરોક્ષ જ્ઞાન મનરાજને દેવા હવે તમે તત્તપર થઈ રહ્યા છો તે માંકડાને દારૂ અથવા મદ્યથી ઘેલા થએલા હાથીને ભાંગ ખવડાવવા તુલ્ય છે. વાહવા સુમતી સીધા હાવાજ કામા તમારી સરસ્વતી દેવી કરે છે કે શું ?

સુમતી—અપરોક્ષ જ્ઞાનમાં ભાંગ અથવા મદ્યેરા તુલ્યતત્ત્વ તમને શું જણાયો તે દર્શાવો.

અસીધા—અહંકારને વેદ શાસ્ત્ર શ્રુતી સ્મૃતી વીગેરે વખોડે છે, એટલુંજ નહીં પરંતુ લૌકિકમાં પણ તેની નીંદા થાય છે. “હુંજ પ્રજા છું” એવું જે માને છે તેના માં પછી અહંકારનું દાવાદલ થોડું શમજવાનું નથી. એ અહંકારરૂપ ભાંગ અથવા મદ્યેરાનો પાસ એ અપરોક્ષ જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તમારૂં વેદાંત શાસ્ત્ર એ રીતે અહંકાર પેદા કરે હેવું હોય તો તે નીંદીત શા સારૂં ન કહેવાય ?

સીધા—(હસીને) વારૂં અહંકાર એટલે શું ? તમે અહંકાર કોને માને છો તે સમજાવો તો ઠીક.

દુમતી—હું ક્ષત્રી છું, બ્રાહ્મણ છું, ધનાઢય છું, રાજા છું, ઇત્યાદી રીતે હું પદ ધારણ કરીને જે અભિમાન ધરે છે તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવી જાય છે. તો હુંજ પ્રજા છું હેવું જે અભિમાન ધરે તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં કેમ ન આવે તે સમજાવું નથી.

સુમતી—પ્રજા તે હું અથવા હું તેજ પ્રજા હેવું જે જ્ઞાન થાય તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવેજ નહીં. સરસ્વતી દેવીએ પ્રજાના ચાર પદમાં તેનું સર્વ વ્યાપકપણું સીધું કહ્યું છે. તેથી આ અખીલ પ્રજાંડ પ્રજાસ્વરૂપ છે, હેવું સીધું થયું છે, તથા હવે પછી પ્રસંગોપાત સીધું કરવામાં આવશે. તેથી જણાશે કે પ્રજાથી ભિન્ન સત્તાવાન કોઈપણ નથી. સમગ્ર પ્રજાંડ પ્રજામય છે. તે છતાં પ્રજાથી ભિન્ન સત્તા પોતાની માની હું ક્ષત્રી છું, બ્રાહ્મણ છું, ધનાઢય છું, રાજા છું, કરતા છું, ભોક્તા છું, સુખી દુઃખી છું, એ રીતે હું પદ ધારણ કરીને જે અભિમાન ધરે છે તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવી જાય છે તથા તે તમે એખી રીતે કબુલ પણ કરો છો, પરંતુ જે પ્રજાથી ભિન્ન સત્તાવાન પોતાને માનતોજ નથી, તથા પ્રજાથી ભિન્ન હું પદ ધારણ કરી પોતાની ભિન્ન સત્તાનું અભિમાન ધરાવતોજ નથી, પરંતુ પોતાની સત્તા તે પ્રજાની સત્તા, પ્રજાની સત્તા વીના હું છુંજ નહીં, પ્રજાથી ભિન્ન હું છુંજ નહીં, અભિન્ન છું, અર્થાત્ હું તે પ્રજા અથવા પ્રજા તે હું હોવાથી ભિન્ન સત્તાવાન હું નહીં, હેવી રીતે હું પદનું સ્ફુરણ નીકળે ન કરી પ્રજાથી અભિન્ન પોતાના આત્માને માની હું તે પ્રજા અથવા પ્રજા તે હું છું હેવું જેને જ્ઞાન થાય તે કદાપી અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવેજ નહીં.

સીધા—પ્રજાની સત્તા વીના પ્રજાનું નશ્વરું જેવું પાંદડું પણ હાલી શકે એમ નથી. કોઈ પણ સ્થુલ સુક્ષ્મ તત્ત્વનું હેવાતનું પ્રજાની સત્તા વીનાહોતું નથી, પ્રજાની સ

ત્તાથી દરેક સુક્ષ્મ સ્થુલ તત્વ અસ્તી પણ પામે છે, એટલે કે અસ્તીરૂપે તેમાં પ્રજ્ઞ છે. દરેક સુક્ષ્મ સ્થુલ તત્વ જે આ પ્રજ્ઞાંડના પડદામાં જાણાય છે, અથવા ભાસે છે, તેનું ભાતી પણ અથવા સ્ફુરણરૂપ પણ પ્રજ્ઞ સત્તાથી મળે છે, એટલે કે ભાતીરૂપે પણ તેમાં પ્રજ્ઞ છે. તથા દરેક સ્થુલ સુક્ષ્મ તત્વ જે પ્રીય લાગે છે, તે પ્રીયપણુ પણ પ્રજ્ઞ સત્તાથી મળે છે, એટલે કે પ્રીયરૂપે પણ તેમાં પ્રજ્ઞ છે, મતલબ અસ્તી ભાતી પ્રીયરૂપ સામાન્ય ચૈતન્ય પ્રજ્ઞની સત્તાથી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થઈ સ્થિત ભાસે છે, એટલે નભી રહ્યું છે, તથા પ્રીય લાગે છે. અથવા ને ખીજી રીતે કહીએ તો આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞ મય છે. જો અસ્તી ભાતી પ્રીય પ્રજ્ઞની સત્તા મધેથી ગમે તે સત્તા હોય નહીં, તો પ્રજ્ઞાંડનું હેવાતનજ હોય નહીં. પ્રથમ પ્રજ્ઞ સત્તાથી અખીલ પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થઈ અસ્તી પણ પામે છે, તે પ્રજ્ઞના પ્રથમ અસ્તી એટલે છેપણાનોજ નીશોધ કરીએ, તો પ્રજ્ઞાંડનું હેવાતનજ રહેતું નથી, તો પછી ખીજી સત્તા વીશે કાંઈ બોલવા પણ રહેતુંજ નથી. મતલબ સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ, તથા મોટામાં મોટો, હરકોઈ તત્વ પ્રજ્ઞ સત્તા વીના છેજ નહીં. પ્રજ્ઞ સત્તા સર્વ વ્યાપક રહી અખીલ પ્રજ્ઞાંડને નભાવી રહી છે. તે છતાં પોતે પ્રજ્ઞથી ભિન્ન સત્તાવાન માની, હું પદ ધારણ કરી, હું ક્ષત્રી છું, બ્રાહ્મણ છું, રાજા છું, કર્તા છું, ભોક્તા છું, એ વીગેરે અભીમાન ધરે છે, તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવે. પરંતુ આ અપરોક્ષ જ્ઞાન મેલવી. હું તે પ્રજ્ઞ, અથવા પ્રજ્ઞ તે હું, હેવું જાણી પ્રજ્ઞથી ભિન્ન સત્તાવાન હું છુંજ નહીં, ગણ પ્રજ્ઞથી ભિન્ન સત્તાવાલુ માની લીધેલુ હું પદજ ખોટું છે, હેવું જેને જ્ઞાન થાય તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવેજ નહીં.

મનરાજ—હું પ્રજ્ઞથી ભિન્ન સત્તાવાન છુંજ નહીં, પરંતુ પ્રજ્ઞથી અભિન્ન એટલે પ્રજ્ઞ સત્તાએજ છું, તેમાં પ્રજ્ઞનું અસ્તીપણુ, પ્રજ્ઞની સત્તાએજ ખીજાએને ભાસુછું, તે મા પ્રજ્ઞનું ભાતીપણુ, તથા પ્રજ્ઞ સત્તાએજ ખીજાએને પ્રીય છું, તેમાં પ્રજ્ઞનું પ્રીય પણુ માની, અસ્તી ભાતી પ્રીયસ્વરૂપ સામાન્ય ચૈતન્ય પ્રજ્ઞ તે હું, અથવા ને હું તે પ્રજ્ઞ છું, પ્રજ્ઞથી ભિન્ન સત્તાવાન હુંજ નહીં, હેવું જેને અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું, તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવેજ નહીં. એટલુંજ નહીં પરંતુ એ અપરોક્ષ જ્ઞાનનો હેતુ પ્રજ્ઞથી ભિન્ન સત્તાવાન પોતાને ધારી હું પદનું અભીમાન ધરે છે, તે પ્રજ્ઞથી ભિન્ન હું પદરૂપ “અહંકાર” ને નીકંદન કરવાને છે, એટલે કોઈપણ રીતે વેદાંત શાસ્ત્ર નીંદા કરવા યોગ્ય નથી, તે છતાં તેમ થતું હોય તો અદ્ય બુદ્ધીના દાશ, તથા અવીધાના પ્રતાપ શીવાય ખીજું કોઈપણ કારણ નથી.

કુમતી—તમારે ને અવીધા દેવીને ખારમાં ચંદ્રમા છે, એટલે ગમે તેમ બોલો, પરંતુ કાંઈ દ્રષ્ટાંત વીના આ તમારો સીધાંત સ્ફુટક રીતે હમારા સમજ્યામાં આવતો જ નથી.

સીધા—હમારે તમેને સમજવવાનું કશું પ્રયોજન નથી, મનરાજ હમારો સીધાંત પરીપુર્ણ રીતે સમજે છે એટલે થયું, તોપણ અધીક ખુલાસા ખાતર દ્રષ્ટાંત પણ આપુ છું, એક મહા વીશાલ સમુદ્રમાં અનેક પરપોટા થયા. ખરી રીતે જોતાં તે સરવેની સમુદ્ર ની સત્તાથી કાંઈપણ ભિન્ન સત્તા નથી, સમુદ્ર જો નહોતો તો પરપોટા થાયજ નહી, તથા ભાસેજ નહી, તો પ્રીય લાગવા પછી તો ક્યાંહાંજ રહ્યું, તે છતાં એ પરપોટા મધે થી એક પરપોટો કે જે દુર પડેલો હતો, તે શીવાયના બીજા સઘલા સમુદ્રથી ભિન્ન સત્તાવાલા પોતાને ધારી, પોતાની ભિન્ન સત્તાનું અભીમાન ધરાવી, હું એક બીજાથી મોટો, એવો રણસંગ્રામ મચાવવા લાગ્યા. તે રણસંગ્રામમાં કેટલાક પક્ષ બંધાયા. તે પક્ષ મધેથી કોઈપણ પક્ષમાં, એક જે દુર પડેલો પરપોટો હતો, તે ભલતો નાહોતો, અને પોતે નીરાલો રહી, સર્વેની એટા જોયા કરતો હતો, તે કેટલાક પક્ષવાલાને ઠીક લાગ્યું નહી. તેથી તેને પોતાના પક્ષમાં લેવા કેટલાએક પક્ષવાલાગયા. તેણે કોઈપણ પક્ષમાં શામેલ થવા ના પાડી, તેનું કારણ પુછતાં તેણે જવાબ દીધો કે, “હું તો સમુદ્ર સ્વરૂપ છું,” મારે તમારા એકે પક્ષમાં ભલવાનું કશું પ્રયોજન નથી. આ ખુલાસો સાંભળતાંજ વારમાં દરેક પક્ષવાલાને હસવું આવ્યું. ને બોલવા લાગ્યા કે હવેને અહંકાર કેટલો બધો છે. ભાઈ તો સમુદ્રસ્વરૂપ પોતાને માને છે, હેવું કહી પાછા જતા, સમુદ્રનું મોજું ફરી વલતા, તેમાં સર્વે પક્ષવાલા તણાતા, આપ આપસમાં અફલાતા સર્વે મરવા લાગ્યા. ત્યારે સમુદ્ર સત્તાની ખબર પડી. આ દ્રષ્ટાંતમાં ખરો અહંકાર જેને વ્યાપી રહ્યો હતો, તે એક નીરાલા પડેલા પરપોટા ઉપર, જે અહંકારનો આરોપ મુકતા હતા, તે જો ખરો હોય, તો આ અપરોક્ષ જ્ઞાન ઉપરનો આરોપ ખરો કરે, પરંતુ તેમ થાય હેવુંજ નથી એ દેખીતું છે.

મનરાજ—વાહવા દષ્ટાંતો ઘણું રમુજ છે, સીધાંત સમજવો.

સુમતી—જેમ સમુદ્રની સત્તા વીના પરપોટા ઉત્પન્ન થાયજ નહી, તેમ બ્રહ્મ સત્તા વીના કોઈ પણ સુક્ષ્મસ્થુલ પ્રપંચ ઉત્પન્ન થતોજ નથી. તે છતાં ધણું સંસારી પુરૂષ પોતાની ભીન સત્તાનું અભીમાન ધરાવી, હું કરતાછું, હું બોકતા છું, એક બીજાથી હું મોટોછું, એ રીતે હું પદરૂપ અહંકાર ઘ્રહણ કરી, પુનરપી જન્મ મરણ રૂપ મોજના ફાંસામાં ફસીપડી, જન્મ મરણની જાલના અનેક જાતના કલેસ પામેછે. તથા સમુદ્રનો નીરાલો પરપોટો, જેમ ખરી રીતે પોતાને સમુદ્ર રૂપ માંનતો હતો, તેમ જેને અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું છે, તેવો ત્યાગી પુરૂષ પોતાને બ્રહ્મસ્વરૂપમાની, બ્રહ્મથી ભીન સત્તા પોતાની માંનતોજ નથી, એટલે પછી હું પદ રૂપ અહંકાર ક્યાં રહ્યો ? તે છતાં અજ્ઞાની લોક તેને ખોટી રીતે અહંકારનો લેપ વલગાડી, ખરેખરી રીતે પોતેજ હું પદના રુકુરણ રૂપ અહંકારના ફાંસામાં ફસીપડ્યા છે તે સમજતા નથી, એ અવીધાના પ્રતાપ સીવાય બીજું શું કહેવું

મનરોજ—વાર ક્રમતી અસીધાને રાજી રાખવા ખાતર, “પ્રજ્ઞતેહુ” અથવા “હું તેજ પ્રજ્ઞ” હેવુ જ્ઞાન થવા “અહંપ્રજ્ઞાસ્મી” આદીક માહા વાક્ય છે, તે અહંકારની વ્યાખ્યામાં ખરી રીતે આવેજ નહી, તે છતાં તે વ્યાખ્યામાં તેનો સમાસ કરીએ, તોપણ તેથી કસી હાની દરસાય છે કે નહી તેનો ખુલાસો કરો.

સુમતી—“અહંપ્રજ્ઞાસ્મી” “તત્ત્વમસી” આદીક માહાવાક્ય અહંકારની વાખ્યામાં આવેજ નહી, એ પ્રમાણની જોઈએ તેના કરતાં અધીક સંધ્યતા થઈ ચુકી છે. એટલે ત કરાર ખાતર તે માહાવાક્યનો અહંકારની વ્યાખ્યામાં સમાસ કરીએ તો પણ હાની સી છે, તેનો વીચાર કરવાનું કશુ પ્રયોજન રહેતુ નથી, તે છતાં એ માહા વાક્યોનો અહંકારની વ્યાખ્યામાં સમાસ કરીએ, તોપણ તેથી જ “પ્રજ્ઞ તે હું,” અથવા “હું તેજ પ્રજ્ઞ” હેવુ અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે, તે કોઈ પણ રીતે હાની કરવાને બદલે. પ્રજ્ઞથી ભીન પોતાને માની હું મનુષ્યછું, રાજાછું, કરતાછું, ભોક્તાછું, એ વીગરે જ ખરેખરી રીતે અહંકારની વ્યાખ્યામાં આવે છે, તેના દાવાદલનો પરાજય કરવા સારું, એ અપરોક્ષ જ્ઞાન સીવાય બીજે કસો મહાન સખસ ઇલાજ છેજ નહી. જેમ કોઈ માહારાજની ઇચ્છા હાથીઓની સાઠમારીની રમત જોવાની થાય, તેવે પ્રસંગે મદમાતા હાથીની સનમુખ સાઠમારી કરવા મદમાતો હાથીજ કામ આવે, સસલો કે અગ કામ આવેજ નહી, તથા જેમ કોઈ માહા રાજાએ બીજા માહારાજના મુલક ઉપર, લાહો લસ્કર સાથે ચઢાઈ કરી, રાજસંગ્રામ મ ચાલ્યું હોય, તેવે પ્રસંગે તે ચઢાઈ કરનાર માહારાજના લશકરમાંથી, જેના મુલક ઉપર ચઢાઈ કરી છે, તે માહારાજના લસ્કર ઉપર, તોપ રૂપી અગનાસ્ત્રનો માર મારવો શીરૂ કર્યો હોય, તેવે પ્રસંગે ચલકતી શમશેરો, કે બંદુકની ગોલીઓ, જ્યાંહા જરાપણ રક્ષણ કે રીસકે નહી, તો તે ચઢાઈ કરનાર માહારાજના લસ્કરનો પરાજય તો સાનોજ થઈ સકે, તેવે પ્રસંગે તે ચઢાઈ કરનાર માહારાજના લસ્કરે, તોપ રૂપી બલવાન અગનાસ્ત્ર સનમુખ કર્યું, તેનાથી વધારે બલવાન તથા ગતીવાલુ, તોપ રૂપી મહા બલવાન અગનાસ્ત્ર સનમુખ કરી વાપર્યા વીના આવેજ નહી, તેમ એ માહા વાક્યોનો, તકરાર ખાતર, અહંકારની વ્યાખ્યામાં સમાસ કરીએ, તોપણ પ્રજ્ઞથી ભીન પોતાને માની, હું મનુષ્યછું, રાજાછું, ભોક્તાછું, ધનાઢ્યછું, કર્તાછું, ભોક્તાછું, એ રીતેના ખરેખરા અહંકારના દલમાં અહંકારનો ઝુંડો નાચી રહ્યો હોય, એટલુજ નહી, પરંતુ તે અહંકાર રૂપી અગનાસ્ત્રનો માર પણ જામી રહ્યો હોય, તેનો પરાજય કરવા, એ માહા વાક્યોથી જે પ્રજ્ઞ તે હું, અથવા હું તે પ્રજ્ઞ, હેવુ જે અપરોક્ષ જ્ઞાન થઈ, પ્રજ્ઞથી ભીન હું પોતાને ધારી, હું રાજાછું, ધનાઢ્યછું, કર્તાછું, ઇત્યાદીક અભીમાનનો ઝુંડો નચાવી રહ્યોછું, તે અભીમાન તદન મોંઘ્યા છે, હેવો દ્રઢી ભુત જે યોધ થાય છે, તે શીવીય બીજુ કસું મહાબલવાન શસ્ત્રછેજ નહી. તેથીએ મહાવાક્યોનો અહંકારની વ્યાખ્યામાં સમાસ કરીએ, તોપણ તેનું ફલ જરા પણ હાની કારક નથી. પરંતુ તેથી ઉમદ્દ અતી ઉત્તમ તથા ફલભ છે.

અસીધા—એતો ઠીક, અક્કલને પોતાના મનગમતા અનુકૂલ પાઠીઆ યેસાડવા, તે માં મુશ્કેલ શું ? હવે તો માહારાજાના લાહોલશકરના રાણસંત્રામ, તથા તોપ રૂપી અગનાજના મહારથી હમને ડરાવવા તમે માડયાં, તેથી હમે કરીએ હેવા નથી. એ માહા વાક્યોના ઉપદેસથી, જેને અપરોક્ષ જ્ઞાન થઈ ચુક્યું છે, તે પછી પણ “શીવોહ,” “બ્રહ્મોહ,” અર્થાત “શીવ તે હુંજ છું” “બ્રહ્મ તે હુંજ છું” એ રીતે અહં એટલે હું પણાનો ઝુંડો ન આવવાનું વેદાંતીને પછી શું પ્રયોજન રહ્યું ?

સુમતી—એ માહા વાક્યોથી, અપરોક્ષ જ્ઞાન નીશ્ચલ થયા પછી, અહં અથવા હું પણાનો ઝુંડો ખરા તત્ત્વવેતાને ફરવતા હમેતો જોયા નથી. તેને તે ઝુંડો ફરવવાનું, ખીજાં આને અપરોક્ષ જ્ઞાનનો યોધ દેવા સીવાય, પોતાને અર્થે કશું પ્રયોજન નથી, તેના ખુલાશા દ્રષ્ટાંતથી કશું. તે હેવી રીતે કે કોઇને કંટકવનમાં ભ્રમણ કરતા પગમાં મુલ અથવા કાંઠે વાગ્યો, તેથી તેને ઘણી વેદના થવા લાગી, તે તે મુલ અથવા કાંઠે નીકળ્યા વીના દુર થાય નહી, તથા તે મુલ અથવા કાંઠે, તેવાજ પ્રકારની લોઢાની તીક્ષણ મુલ એટલે સૌથ, અથવા નરેણી વીના નીકલે નહી, તેથી તે વાગેલી કંટકમુલની વેદના કુર થવા ખાતર, લોઢાની તીક્ષણ વધારે મજબુત તથા બલવાન મુલ લઈ, વાગેલી કંટક મુલ કાઢ્યા વાંના ચાલેજ નહી. પરંતુ તે લોઢાની મુલની સાહેતાથી કંટક મુલ નીકલી ગઈ, તથા થતી વેદના મટી ગઈ, તે પછી તે લોઢાની મુલ પગમાં ખોસી રાખે, હેવા તે દરદી મુખ હોયજ નહી, તેમ કરેથી તો કંટક મુલની વેદના કરતાં લોઢાની તીક્ષણ મુલની વેદના આધિક થઈ પડે. તે કોઈ સમજી માણસ જોજ નહી. હવે આ દ્રષ્ટાંતથી સીધાંત સમજવા સારું ખુલાસો કરવામાં આવે છે કે, અવિધાના પ્રતાપથી, જેમ સંસારના પરપોટાના દ્રષ્ટાંતમાં, એક શીવાય, ખીજા પરપોટાપોતાને સંમુદ્રથી ભિન્ન સત્તાવાન માનતા તેમ, જે પુરૂષ પોતાને બ્રહ્મથી ભિન્ન માની, હું રાજા છું, મનુષ્ય છું, કર્તા છું, ભોક્તા છું, ઇત્યાદી અભિમાન ધરી રહ્યા છે, તે સંસારરૂપી વનની કંટક મુલ સમજવી, તે રહ્યમાં બેઠાવવાથી જે વેદના થતી, તે દુર થવા મહા બલવાન મહા વાક્યરૂપી તીક્ષણ લોઢાની મુલની સાહેતા લીધા વાંના ચાલેજ નહી. તે સાહેતાથી એ અભિમાનરૂપી સંસારવનની કંટક મુલ નીકલી જતા, વેદના દુર થઈ, એટલે પોતાને અર્થે ખરા તત્ત્વવેતાને, તે મુલ સંઘરી રાખવાનું કશું પ્રયોજન ન હોવાથી, ખરા જ્ઞાનીઓ હું પણાનો ઝુંડો ફરવતા અખીલ બ્રહ્માંડમાં નજર આવતા નથી. અજ્ઞાનીઓના ટોલામાં તો હું બ્રહ્માણુ છું, ક્ષત્રી છું, ઇત્યાદી અભિમાનનો ઝુંડો ઘરેઘર ફરતો જણાય છે ખરો.

કુમતી—આ તે તમારા ઢંગ કેવા કહેવાય ? અદૈતવાદી વેદાંતીના ઉપરનો અહં કરને આરોપ, હવામાં ઉરાડી દેવાનો પ્રયત્ન શીરૂ કરી, ઉલટો તે આરોપ દૈતવાદી સહ બ્રહ્માંડના સર્વે મનુષ્યો ઉપર લાવી મુકો છો, એ કહેવું તાબુબ મરેલું ? દૈતવાદી

માં ફેટલાક હેવા પણ વીરલા પુરશે છે, કે ને ખરા અંતઃકરણથી હેવું માને છે કે, મારી સત્તાથી કાંઈપણ બની શકતું નથી, પરંતુ પ્રભુ અથવા ઇશ્વર સત્તાએજ બને છે, હું અને મારો પીતા, એટલે આ અખીલ પ્રભાંડનો પતી એકજ છે, હેવું ને માનતા હોય, તે અભિમાની શી રીતે કહેવાય ?

સીધા—હું પ્રભુથી ભીન નથી, અથવા ને પ્રભુથી ભીન કર્ચીત માત્ર પણ મારી સત્તા નથી, હેવું માનવાવાલા અદૈતવાદી ઉપર, તથા વેદાંત શાસ્ત્ર ઉપર, તંમે અભિમાનનો આરોપ મુકતા હતા, તે આરોપ નીકેદન કરવાને હમારો ખાસ ધર્મ હતો, તે કરવામાં તે આરોપ દૈતવાદીઓ ઉપર એની મેલે ઢલી પડતો હોય, તો તેને હમે કે મ કરીએ. હમારો હેતુ કોઈના ઉપર કશો આરોપ મુકવાનો નથી. તથા તેમ કરવાને હમારે કશું પ્રયોજન પણ નથી. સર્વાત્મ પ્રભુ સ્વરૂપ છે, એ પ્રમાણુ પૂર્વક પ્રભુથી ભીન સત્તાવાન કોઈ છેજ નહી. હેવું હમારું માનવું છે. ત્યાંહાં પ્રભુથી ભીન સત્તાવાન ગણવા કોને, ને આરોપ મુકવો કોના ઉપર ? તમે દૈતની બ્રહ્મણાતામાં ભમી, અદૈત પક્ષ ઉપર અભિમાનનો આરોપ મુકતા, તેનું ખંડણ કરવામાં એ આરોપ દૈતવાદી ઉપર ઢલી પડતાં, તેનું રક્ષણ કરવાનો તમારો વખત આવ્યો, તેથી હમને તો આનંદ થાય છે. દૈતવાદીમાં ને હેવું માનેછે, કે મારી સત્તાથી કાંઈપણ બની શકતું નથી, પરંતુ પ્રભુ અથવા ઇશ્વર સત્તાએજ બનેછે. તેખરેખરી રીતે દૈતવાદી કહેવાયજ નહી, હમે તો તેને અદૈતવાદીજ સમજીએ, દૈતવાદી નહી, હું અને મારો પીતા એટલે આ અખીલ પ્રભાંડના પતી એકજ છે, હેવું તેનું ખુદ વાક્ય સુચવે છે, કે તે ખરેખરી રીતે દૈતવાદી નથી, પરંતુ અદૈતવાદી છે, તે ખુદ પાતે દૈતવાદી કહેવડાવતો હોય તો, તે તેનું કહેવું નામ માત્ર છે, શાથી કે હું ને કરું છું તે મારી સત્તાથી કાંઈપણ બની શકતું નથી, પરંતુ ઇશ્વર સત્તાએજ બને છે, હેવું ને કહે છે તેને પુછવું જોઈએ કે “અહં એટલે” હું પ્રત્યય ને છે, તેને પ્રકાશવાવાલો કોણ છે ? અર્થાત એ “અહં” અથવા “હું” પ્રત્યય કોની સત્તાથી આધાર ભુત રહ્યો છે. ? જ્યારે હું ને કરું છું તે ઇશ્વર સત્તાએજ થાય છે, હેવું જ્યાંહાં ને કબુલ કરે છે, તેને “અહં” એટલે “હું” પ્રત્યય, ને તેના મુખ માથી નીકલેછે, તે પણ પ્રભુ અથવા ઇશ્વર સત્તાએજ નીકલે છે, હેવું કબુલ કર્યા વીના છુટકો નથી. એ રીતે જ્યાં થયું, એટલે પછી તેનો અહં અથવા હું પ્રત્યય, એટલે હું પણ ભીન સત્તાવાન કયાં રહ્યું ? અને જ્યાં હું પાછું ભીન સત્તાવાન રહ્યું નહી, એટલે તે પણ પ્રભુ સત્તાએજ પ્રકાશે છે, પોતાની ભીન સત્તાઓ નહી, હેવું દ્રઢી ભુત થયું, તે છતાં તે દૈતવાદી પોતાને ગણતો હોય તો તે નામ માત્ર છે, ખરેખરી રીતે દૈતવાદી કહેવાય નહી, અદૈતવાદી કહેવાય. અને અદૈતવાદમાં તો અભિમાનનો આરોપ કાણ ભાર પણ નભી શકતો નથી, એટલે હેવા વીરલા પુરશ ઉપર પણ એ આરોપ ન ભી શકેજ નહી. હું ને કરું છું તે ઇશ્વર સત્તાએજ થાય છે. હું અને મારો પી

તા ઇશ્વર એકજ છે, હેવું ને માને છે તેને તમે વૈતવાદી બ્રમણતાથી માની, તેને અભિમાનનો આરોપ વલગાડવો એ તો ઠીક નથી, હેવું કહો છો, તો જે મહા પુરુશને અહં અથવા હું પ્રત્યયનું પણ અભિમાન રહ્યું નથી. તેવા અવૈતવાદી ઉપર તો એ આરોપ શી રીતે નભે ? નભેજ નહીં. અર્થાત તમારાજ પ્રમાણુ પુરવક, અવૈત પક્ષ ઉપર નો આરોપ વીસરજન થતા, હવે અધિક વિવેચન કરવા કશું પ્રયોજન નથી.

મનશાળ—વાહવા, કુમતીએ પોતાનીજ વીપ્રીત સંકાર્પી શમશેરથી, પોતાનુજ શીર છેદન ઠીક કર્યું. મનેતો એમ લાગેછે કે જે પુરુશ હું જે કર્ણુ તે ઇશ્વર સત્તાએજ થાય છે, હું અને મારો પીતા ઇશ્વર એકજ છે, હેવું માને છે તેના સમજવામાં હેવું આવેલું હોવું જોઈએ, હું, તું, સ્થાવર, જંગમ, અખીલ વીશ્વની ઉતપત્તી, સ્થીતી, તથા લયનું કારણ માયા ઉપાધીવાન મહેશ્વર સીવાય ખીનું કાંઈ નથી, કાર્ય પોતાના કારણ સ્વરૂપજ હોય, એ વીચારે પણ તે વૈતવાદી મનાયજ નહીં. તે છતાં વૈતપણું વ્યવહારમાં સ્વીકારવાનો હેતુ, પરમાત્માની ભકતી દૌન્યે, ભજનનાનંદના વીલક્ષણ સુખનો અનુભવ લેવા સીવાય ખીને કસો જણાતો નથી. સાથીકે આ વીશ્વમાં હેવા ભકતજનો પણ થઇ ગયા છે, કે તેમનો અવૈત સીધાંત છતાં, ભકતી ભાવે વૈત દશમાં આવી, ભજનનાનંદના વાલક્ષણ સુખનો અદ્ભુત લાભ લીધો છે. તેથી તે વૈતવાદી કહેવાયજ નહીં, અવૈતવાદીજ કહેવાય, માટે એ સંવાદ ટુંકો પતાવી વીશેષ જે ખુલાસો કરવો રહ્યો હોય તે કરીલો.

સીધા—જેમ સમુદ્રનો પરપોટો સમુદ્ર સત્તાથીજ ભાસે છે, એટલે પરપોટાને સત્તા આપનારજ સમુદ્ર છે, તેમ અહં એટલે હું પ્રત્યય જે છે તેને પ્રકાસવા વાલો પણ આત્મા છે, એટલે આત્મા અથવા બ્રહ્મનીજ સત્તાએજ એ અહં અથવા હું પ્રત્યય પ્રકાસે છે અથવા નભેકે. આત્મા વીના હું પ્રત્યયનો પ્રકાસ છેજ નહીં, અથવા નભવાપણું હોયજ નહીં, એટલે આત્માનીજ સત્તા તેમાં વ્યાપી રહી છે. એ રીતે અપરોક્ષ જ્ઞાન જે ને થયું છે તે પુરુષ, હું, તું, ઇત્યાદીક સર્વને સર્વાત્મા બ્રહ્મ સ્વરૂપ માનેછે, એટલે પછી હું ખીજથી મોટો ઇત્યાદીક હું પદનું ભીન અભીમાન ક્યાં રહ્યું ? તેજ રીતે જે પુરુષ, હું, તું ઇત્યાદીક, સ્થાવર, જંગમ, અખીલ વીશ્વને સર્વાત્મા બ્રહ્મ સ્વરૂપ માને છે, તેને મનથી તો કીડીથી તે કુંજર સુધી, તથા રંકથી તે રાજા સુધી, તથા દેવદાનવથી તે બ્રહ્માપરીચીત, સર્વ વીશ્વ સર્વાત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી, મનસાવાચાકર્મણા, એટલે મનથી, કે વાચથી, કે કોઇ કર્મથી, કોઇન કરી હાની, કે ઇન્દ્ર, કે દુષ્ટ દેવા તેનો સંકલ્પ પણ થવો ક્યાંહાં રહ્યો ? જ્યાં સુધી અવૈત જ્ઞાન થયું નથી, તથા વૈતની ભાવના હોય છે, ત્યાંહાં સંધી સ્થુલ, સુક્ષ્મ, કારણ, એ ત્રણ દેહો, તથા જગત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તી, એ ત્રણ અવસ્થાઓ ને પ્રકાશવાલો અહં પ્રત્યય શાક્ષી “તુરીય” એટલે ચોથી માહાકારણ દેહરૂપ મનાય છે. પરંતુ જ્યારે અવૈત એક રસ પરોપુર્ણ બ્રહ્મનું અપરોક્ષ જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે જે અણુ દેહ, તથા ત્રણ અવસ્થાઓની અપેક્ષાથી, ચોથું “તુરીય” નામ અહં પ્રત્યયને મ

લેલુ તેના લય થઇને “તુરીયાતીત” થાય છે, એટલે એથી અવસ્થા રહીત છે તેમ થાય છે. અર્થાત્ અપરોક્ષ જેને જ્ઞાન થયું છે, તેના રહસ્યમાં અહં પ્રત્યયના સ્ફુરણોનો એટલે હુંપદનો પણ તદ્દન લયથઇ જાય છે, ત્યાંહાં પછો હુંપદના બીજ વીના, અહંકારના કૃક્ષુ વશવું ક્યાંહાંથીજ હોય? તથા એ હુંપદના બીજ વીના, અન્યને કુઃખ, હાની, કે ઈર્ષ્ય દેવાનો સકલ્પ પણ ક્યાંથીજ થાય? એ રીતે અપરોક્ષ જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય છે. તે અપરોક્ષ જ્ઞાનથી અહંકાર તો શુ, પરંતુ તેના બીજરૂપ અહં, એટલે હું પ્રત્યયરૂપ વીશેષ ચૈતન્યના અંકુરનો પણ સામાન્ય ચૈતન્યરૂપ પ્રજ્ઞામાંજ લય થાય છે. અર્થાત્ હું, તું, ઇત્યાદીક અખીલ વિશ્વ પ્રજ્ઞા સ્વરૂપજ નાણાય છે. પ્રજ્ઞાથી ભીન સત્તાવાન પોતાનું જ્યાંહાં હું પાણુજ રહેતુજ નથી, ત્યાંહાં અહંકાર તથા તેના પરીણામરૂપ પરપીઠા આદીક વીશે તો શી કથાજ કહેવા રહી? તે છતાં અપરોક્ષ જ્ઞાને અહંકાર અથવા અભિમાન ઉત્પન્ન થવાનું ધારવામાં આવે, એ કોટલુ બધું લુલ ભરેલું છે, તે તો એક કોરાણું રહ્યું, પરંતુ સરવોત્તમ વેદાંત શાસ્ત્રને નીંદીત ગણવા જેવી હીમત કરે, એ કોટલી બધી અજ્ઞાનતા છે. એ સેહેજમાં સમજાઇ જશે, તે અજ્ઞાનીના ટોલામાં ન દારાતાં, અપરોક્ષ જ્ઞાન જેમ દ્રઢી લુત થાય તેમ કરી દેવો.



૫૬.

સુણો સુણોની આ સખી, સજની ભલી,

અપરોક્ષ જ્ઞાન ગ્રહો, સર્વે બેલા મલી. સુણો.

સ્થુલ સુક્ષ્મ પ્રપંચ સર્વ, પ્રજ્ઞા સત્તા વીના નથી ખાલી,

ખોટું હુંપદ ધારણ કરીને; કાયા સીદને ગાલીરે. સુણો

અશ્તી ભાર્તી પ્રીય સ્વરૂપ, પ્રજ્ઞા રહ્યા સર્વ વ્યાપી,

અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞરૂપ જાણી, જમણતા નાખો કાપીરે. સુણો

ભીન સત્તાવાન નથીકો ભવમા, પ્રજ્ઞસ્વરૂપ આપમાની,

ખોટો હુંપદ વેઢો કરો નીકંદન, અહંકાર રૂપ તો જાણી. સુણો



પ્રવેશ ત્રીજો.

જીવરાજ મનરાજ સરસ્વતી સુમતી સીધા

અવીધા કુમતી અસીધા

સ્થળ.

પ્રહ્લાંડ ઉતપતી વરણન વન

પ્રહ્લામાંથી પ્રહ્લાંડ સીરીતે ઉતપન થયું તે વીશે.

જીવરાજ—આ પરમાત્માનું સચ્ચીતાનંદ પ્રહ્લ રૂપ, સરસ્વતી દેવીની કૃપાથી જાણી મને જે આનંદ થાય છે, તે વાણી વરણવી સકતી નથી. તોપણ “હું પ્રહ્લ છું” હેવા અપ રોક્ષ જ્ઞાન વીના મારી મુકતીની સીધી નથી. માટે હવે ઋગવેદના “મજ્ઞાનંમ પ્રહ્લ” માહા વાક્યના ભાવાર્થ પ્રમાણે, મને જે પ્રહ્લનું પરોક્ષ જ્ઞાન થયું છે, તે મારો જ્ઞાન સ્વરૂપ આ તમા તેજ પ્રહ્લ છે, એટલે હુંજ પ્રહ્લ છું, અથવા “પ્રહ્લ તે હુંજ છું” હેવું હવે અપરોક્ષ જ્ઞાન વેલાસર થાય તો સાડે, સાથી કે વખત વીતે મારી વાંચનાની વ્રધ્ધીનું દલ ધમધાર થ તાં, તેના ધેરાવામાં ધેરાઇ જાઉં છું.

સુમતી—જીવરાજ, આ અખીલ પ્રહ્લાંડ પ્રહ્લામાંથી ઉતપન થયું છે, તેની સીધતા થઈ ચુકી છે. તેથી તે પ્રહ્લસ્વરૂપજ છે હેવુતો તને જાણાય હશે. પરંતુ તેની પુર્ણ તસદ્લી ખાતર, એ પ્રહ્લાંડ પ્રહ્લામાંથી સીરીતે ઉતપન થયું, તે વીશેનું તેનું ઉતપતી વરણન સુક્ષ્મ સાંભલસે, એટલે આ અખીલ પ્રહ્લાંડ પ્રહ્લ સ્વરૂપજ છે, હેવી પુર્ણ ખાત્રી તને થઇ જ શે, એટલે તે પ્રહ્લાંડમા તું પણ આવવાથી તું પણ પ્રહ્લ સ્વરૂપ છે, હેવુ તને જ્ઞાન થાય તે મા નવાઈ નથી, માટે એ અખીલ પ્રહ્લાંડની ઉતપત્તીનું વરણન સાંભલ.

અવીધા—સરસ્વતીના સમભવવાથી તમે માનાછો, કે આ અખીલ પ્રહ્લાંડનું કારણ પ્રહ્લ છે, તે શી રીતે ? જેમ કુંભાર ઘટનો કર્તા હોય છે, તેમ આ અખીલ પ્રહ્લાંડના કર્તા પ્રહ્લ છે. હેવું તમારૂં માનવું હશે, એટલે તેની ઉતપત્તીના વરણનનું કશું પ્રયોજ ન જાણતું નથી.

સાધ્યા—વાહવા અવીધા, જીવરાજને પાછો તમે ભમાવવો શીરૂ કર્યો ખરો.

કુમતી—હેમાં ભમાવવાપણું શું છે.

અસીધા—આપણા ઉપયોગમાં નાના પ્રકારની વસ્તુઓ આવે છે, તે સર્વેના કર વ પ્રરૂપ જણાય છે. તેમ આ આંકારાના અગણિત ગ્રહના ગોલા વીગરે મલ્લોને જે અ

ખીલ પ્રજ્ઞાંડ થયું છે. તેના પશુ કરતાં કોઇને માનવામાં અસંભવ જેવું કાંઇ નથી.

સુમતી—મનુષ્ય કંત ચીજોનો મુકાબલો ઘટ્ટ મંડલ, તથા તારા મંડલ, તથા પ્રથવી આદીક ગ્રહ ઉપર જે સ્વાભાવીક રીતે જાડાડ, પાંત, જીવજંતુ, પશુ, પક્ષી, માણી, ઘસ્યાદીક જે થાય છે તેની સાથે કરવામાં અસીધ્યાએ અકલ ઠીક વાપરી, નાના પ્રકારના જાડોના નાના પ્રકારના આકારના પાન, ફલ, ફુલ, થાય છે તે અસીધ્યાની અદ્ભુત અકલ રૂપી કાતરે કાપી તદ્દયાર કરવા હશે. તથા તેના નાના પ્રકારના રંગ હોય છે, તે પશુ અસીધ્યા એ પોતાની વીલક્ષણવાલાની કલમેથી રંગ્યા હશે, તથા તેના નાના પ્રકારના આકાર છે, તે તેની વીલક્ષણ હથોડી વતી ઘડ્યા હશે. એંતો એક કોરાણું રહ્યું, પરંતુ ફેટલાક માણીની ઉત્પત્તી ઇંડામાંથી થાય છે, તથા ફેટલાકની ઉત્પત્તી ગર્ભથી થાય છે, તે ઇંડ તથા ગર્ભસ્થાનમાં અસીધ્યા કાતર, કલમ, હથોડી વીગરે લઇ જઈ નાના પ્રકારના રૂપ આકાર ઘડી રંગ એ રંગો રંગતી હશે. ખીજ કોઇની તો એવી ગતી નથી. તે છતાં અસીધ્યા હાલો ઘેલો મુકાબલો કરે છે, માટે એ નાના પ્રકારની ઘાટ ઘડનારી તથા નાના પ્રકારના રંગ રંગનારી અસીધ્યા ખુદને કહેવી પડે છે.

સીધ્યા—સખી વધારે હાસ્ય આવે એવા વચન બોલીસ નહી. વાંક પાડી અસીધ્યા ઉતરી પડશે. પ્રપ્તને આ પ્રજ્ઞાંડના કર્તા માનવામાં જે દાસ આવતો હોય, તેનું વીવેચન સરસ્વતી દેવીને કરવાદે.

સરસ્વતી—આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞમાંથી ઉત્પન્ન થવાથી, સર્વેનું ઉત્પત્તી સ્થાન પ્રજ્ઞ હોવાથી, પ્રજ્ઞને સર્વથાની ગણવામાં દાસ જણાતો નથી, પરંતુ પ્રજ્ઞને અખીલ પ્રજ્ઞાંડના કર્તા કહેવાય નહી, અખીલ પ્રજ્ઞાંડના કર્તા કહેવામાં જેમ ઘટનો કરતા કુંભાર ઘટથી ભીન છે, તેમ પ્રજ્ઞથી પ્રજ્ઞાંડ ભીન માનવું પડે. વડી જેમ ઘટ જુદે સ્થલે હોય ને તેનો કરતા કુંભાર ભીન સ્થલે હોય, તેમ ઘટરૂપી પ્રજ્ઞાંડ જુદે સ્થલે, તથા તેનો કરતા પ્રજ્ઞ જુદે સ્થલે માનવો પડે તે માનવું યથાર્થ નથી. •

અવીધા—સાચી યથાર્થ નથી. ?

સરસ્વતી—જે પ્રજ્ઞાંડને જુદે સ્થલે તથા તેનો કરતા પ્રજ્ઞ જુદે સ્થલે માનીએ તો પ્રજ્ઞ સર્વ વ્યાપક ન કહેવાતા એક સ્થલ વ્યાપક કહેવાય, જેમ એક સ્થલ વ્યાપક ઘટ ક્ષણભંગુર એટલે ગમેતે ક્ષણે તેના ભંગ થાય હોવો છે, તેમ પ્રજ્ઞ સતને ખદલે ક્ષણભંગુર થાય, સાચીકે જે સર્વ વ્યાપક નથી, તે સર્વ કાલ વરતી એટલે સત સ્વરૂપ નથી. અથવા જે એક સ્થલ વ્યાપક છે તે એક કાલ વરતી છે, સર્વ કાલ વરતી નથી. ‘પ્રજ્ઞનું’ ખરૂં સ્વરૂપ સર્વકાલ વરતી આદીઅંત વીનાનું સત સ્વરૂપ સીધ્ધ થઇ ચુક્યું છે. માટે તે સીધ્ધતા સાથે તેનું સર્વ વ્યાપકપણું પણ સીધ્ધ છે. એટલુંજ નહી પરંતુ તેનું વીણ એટલે સર્વ વ્યાપકપણું તથા અનંતપણું પણ સીધ્ધ કરી ચુક્યા છઇએ. માટે સકલ પ્રજ્ઞાંડનું

રવોતમ ઉતપતી સ્થાન પ્રજ્ઞ હોવાથી પ્રજ્ઞને 'સર્વચોની' માનવા ઘટે છે પરંતુ તેને તેના કરતાનુ વીશેષણુ દેવુ કીક નથી.

અવીધા—જ્યારે પ્રજ્ઞને પ્રજ્ઞાંડના કરતા માનતા નથી ત્યારે તે પ્રજ્ઞને 'સર્વચોની' પણ મનાય નહીં, સાથી કે પ્રજ્ઞાંડ પેહેલા ચર્મ ચક્ષુથી સચીતાનંદ પ્રજ્ઞને કોઇએ જોયા નથી. તથા જ્યારે પ્રજ્ઞાંડજ નહોય ત્યારે કોઇથી જોવાયજ નહીં. તથા તેના કોઇપણ પ્રકારનો આકાર તમે પ્રજ્ઞાંડ પેહેલા માનતા નથી, હેવા નીરાકારમાંથી સાકાર પ્રજ્ઞાંડની ઉતપતી માનવી એ તદ્દન અકલથી વીરૂધ છે.

સુમતી—અકલથી વીરૂધ જરાએ નથી.

સરસ્વતી—સુક્ષ્મ તત્ત્વમાંથી મોટુ સ્થુલ ઉતપન થએલુ સદા જોવામાં આવે છે. પશુ, પ્રાણી, માનવીના સ્થુલોની ઉતપતી સુક્ષ્મ વીર્યબીંદુમાંથી થાય છે. મોટા મોટા પ્રજ્ઞાની ઉતપતી સુક્ષ્મ બીજમાંથી થાય છે, ઇત્યાદી અનેક પ્રમાણુ દર રોજ દેખવામાં આવે છે, તેથી સીધું છે કે સ્થુલની ઉતપતી સુક્ષ્મ તત્ત્વમાંથીજ થાય છે. તો નીરાકાર સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ તત્ત્વમાંથી સાકાર ઉતપન થાય, એ તાજુબ જેવુ નથી.

અરીધા—વીર્યબીંદુ કે બીજ વીગેરે સુક્ષ્મ તત્ત્વ, ચર્મ ચક્ષુના દોડામાં આવે છે. પરંતુ નીરાકાર સચીતાનંદ પ્રજ્ઞ દોડામાં આવતા નથી, તેમાંથી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડની ઉતપતી માનવી એ સુન્યમાંથી સાકાર જગતની ઉતપતી માનવા તુલ્ય છે.

સીધા—તમારુ સુન્યનુ પ્રમાણુ એકથો વધારે વારખંડણુ થઇ ચુક્યુ છે. તેને વારંવાર આગલ ધરવામાં અર્થ સું સરસે. સુન્ય એટલે તો કાંઇજ નહીં, હેવુ તમારુ કહેવુ છે, સચીતાનંદ પ્રજ્ઞ કાંઇજ નહીં, હેવા સુન્યરૂપ નથી, તેમ હોય તો તેમાંથી સાકાર પ્રજ્ઞાંડ ઉતપન થાય નહીં. પરંતુ ગમેતેવા પણ સુક્ષ્મ હોવા છતાં, કાંઇજ નહીં હેવા સુન્યરૂપ નથી, કાંઇ છે અને તે કેવા છે, તેનાવીવેચનમાં ચર્મ ચક્ષુથી પણ ન જોવાઈશકાય હેવા સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ છે, હેવું કહેવામાં જ સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ હોય તે સ્થુલથી અતી વીસ્તારવાન હોય એવોન્યમ છે, તે પ્રમાણુ જેના વીશાલ પણાનો અંત કોઇથી લેવાઇ સકે નહીં, હેવા અનંત સર્વ વ્યાપક હોવાનુ હમારુ કહેવું છે, એટલે સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ તેમ મોટામાં મોટા પ્રજ્ઞ હોવાથી તેમાંથી સાકાર પ્રજ્ઞાંડરૂપ સ્થુલ ઉતપન કેમ નાથાય?

અસિધા—તેતો તમે જાણો, હમને તો તમારુ કહેવુ સઘલુ તાજુબ જેવુ લાગે છે.

સુમતી—સમુદ્રના કીનારા ઉપરની રેતીનો કણુ લુમીમાં દાટી ગમેતેટલુ પ્રાણી છાંટ્યાં કરીએ તેથી મોટુ પ્રજ્ઞ ઉતપન થાય નહીં, પરંતુ વડ પ્રજ્ઞનુ બીજ જો કે સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ છે તોપણ તે તથા જલ પ્રથ્વીના સંયોગથી તેમાંથી થડ ડાલો પાંતરા પુખ વીગ રે સહીત મોટુ પ્રજ્ઞ ઉતપન થાય છે, તેથી સમજાય છે કે, એ બીજ જોકે સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ છે તોપણ તેની અંતર લુત મોટુ થડ ડાલો પાંતરાં ફુલ વીગેરે વીશાલ સમુદાય વાલા પ્રજ્ઞનુ અહલુત સ્વરૂપ સુક્ષ્મ અંસે સમાયલુજ હોય છે. અથવા તેની ઉતપતીનો અં

સ્કાર રહ્યો છે. તે સંસ્કાર રેતીના કણમાં નથી. તેજ રીતે સુન્ય સ્વરૂપ કે રેતીના કણ રૂપ સંસ્કાર રહીત પ્રશ્ન નથી, એટલુજ નહીં પણ વડ પ્રક્ષિતા બીજ રૂપ સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ પણ પ્રશ્ન નથી, પરંતુ ચર્મ ચક્ષુથી જોવાઈ સકે નહીં હોવા સુક્ષ્મ છતાં, જેના વીશાલ પાણીનો અંત આવે નહીં હોવા મોઠામાં મોઠા અનંત સર્પ વ્યાપક સ્વરૂપ છે. તે છતાં તેને વડ પ્રક્ષિતા બીજ રૂપ સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ રૂક્ત માનાં, તોપણ જેમ તે બાંનની અંત રણુત વડ પ્રક્ષિતુ વીશાલ અદ્યુત સ્વરૂપ સુક્ષ્મ અંશે સમાયુ હોય છે, અથવા તે ઉત્પન્ન થવાનો સંસ્કાર રહ્યો છે, તેમ પ્રશ્નમાં પણ અખીલ પ્રશ્નાંડ રૂપ વીશાલ પ્રક્ષિતુ અદ્યુત સ્વરૂપ સુક્ષ્મ અંશે સમાયલુ હોય છે, અથવા તે માયાના ચોગથી ઉત્પન્ન થવાનો સંસ્કાર રહ્યો છે. એટલુજ નહીં પરંતુ તે જગત પ્રક્ષિતી ઉત્પત્તી સાથે સ્થિતી તથા લય નો સંસ્કાર પણ રહ્યો છે, તેમાં તાન્ત્રીય જેવું સું છે. ?

કુમતી—એતો ઠીક, પરંતુ જે ચર્મ ચક્ષુથી પાણીન જોવાય તે છે એ કેમ મનાય. ?

સુમતી—ચર્મ ચક્ષુથી જોવાય તેનેજ છે એવું માનવું એ પ્રમાણુ નથી. ચર્મ ચક્ષુ થી ન જોયું હોય તેવાની પણ હયાતી માનવામાં આવે છે, તે પ્રમાણુ તમારી સખી વિશ્રીતભાવનાએજ સુન્યવાદનો ચરચામાં જે દ્રષ્ટાંત આપી સીધ્ધ કર્યું છે, તે દ્રષ્ટાંત ફરી ને જુદે સ્વરૂપે જરા અધીક ખુલાસા સાથે કહું છું, કેમકે તેવીના તમે વારંવાર સુન્યનુ પ્રમાણુ આગલ લાવતા બંધ પડો એમ નથી. એક પુરૂષના વીર્યથી એક સ્ત્રીના પેટમાં ગર્ભ રહ્યો, તે પછી તે પુરૂષ પ્રદેશ ગયો, તે પછી તે સ્ત્રીને પુત્રનો જન્મ થતાં, તે મોટો થયે ચર્મ ચક્ષુથી પોતાના પીતાને જોયા ન છતાં, પોતાનો પીતા ગમે ત્યાં પણ છે એમ તે માને છે તેમ આ અખીલ પ્રશ્નાંડ પુત્ર રૂપ ગણો, તેના પીતા સચીતાનંદ જ હોને ચર્મ ચક્ષુથી જોયા હોય નહીં, તોપણ ઉપર પ્રમાણુ તેની હયાતી માનવી મુનાસ બ છે. સાચી કે તેમ નકરીએ તો વંઝાના પેટથી જેમ સંતતી થાય નહીં, તેમ આ અખીલ પ્રશ્નાંડજ હોવું નજેઘએ, તેતો પ્રત્યક્ષ છે, ત્યારે તેનું ઉત્પત્તી સ્થાન પણ હોંવું ને ઇએ, તે સચીતાનંદ પ્રશ્ન માનવામાં હવે તકરાર સી રહી. ?

કુમતી—તકરાર એટલીજ રહી છે કે સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ નીરાકારમાંથી સાકાર દીર્ઘસ્થુ લ વાલુ પ્રશ્નાંડ સીરીતે ઉત્પન્ન થાય. ?

સરસ્વતી—સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ સાકાર વીર્યબીંદુ, તથા પ્રક્ષ બીજમાંથી મોઠામાં મોઠા સ્થુલો થાય છે, તેનો ખુલાસો થઈ ગયો છે. તે ઉપરાંત નીરાકાર તત્વમાં આકાશમાંથી વાદલ ઉત્પન્ન થયેલુ જોઈએ છઈએ. આકાશ મનથી માત્ર ઘડીયુ થાય છે. ચર્મ ચક્ષુથી જોવાતું નથી, વાદલા ચર્મ ચક્ષુથી જોવાય હોવા છે, તોપણ બીજ સ્થુલોથી સુક્ષ્મ છે, તે છતાં તેમાંથી મેઘમંડલનુ સ્થુલ ઉત્પન્ન થયેલુ દીઠામાં આવે છે, મેઘમંડલનુ સ્થુલ ચર્મ ચક્ષુથી જોવાઈ સકે હોવું છે, તોપણ હાથમાં પકડી સકાય હોવું નથી, તેમાંથી મેઘમંડલના વરસાદના કરાં તથા બીંદુઓ હાથમાં લેવાઈ ચકાય હોવા ઉત્પન્ન થયેલા જોઈએ છઈએ,

વરસાદના ખીંદુઓ હાથમાં લેવાઈ સકાય હેવા છે. તોપણ સઘસા જીવી લેવાય હેવા નથી, તે છતાં તેમાંથી મોટા મોટા સરોવર ભરાય છે, તથા નદીઓમાં મોટી મોટી રેત્રો આવે છે. એ રીતે નીરાકાર સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ આકાશમાંથી ઉપર પ્રમાણે દીર્ઘ સ્થુલવાલા સરોવરો તથા નદીઓમાં પુર ભરાયલા જોવામાં આવે છે. તેવીજ રીતે સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ નીરાકાર સચીદાનંદ પ્રજ્ઞમાંથી સાકાર અખીલ પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિ જરાએ તાત્પર્ય ભરેલી નથી.

મનરાજ—આ સંવાદથી પણ કુમતીનું સમાધાન થયેલું હોય એમ જણાતું નથી એટલો બધો એની બુદ્ધીનો મ્રહણ ચોગ શા સારૂ થતો હશે ?

અસીધા—જરા મર્યાદા રાખી ભાષણ કરો તો સારૂ. સખી કુમતી ચાલ, હેવા મેળા જોડાથી શું હથેલીમાં ચાંદ આવશે કે શું ?

સીધા—ગગનમાં ગર્ભિત રહેલી અગ્ની ચર્મ ચક્ષુથી જણાતી નથી, પરંતુ અરસ પરસ જ્યારે વાદળાંઓની ઘસણ ક્રીયા થાય છે, ત્યારે વીજલીઓના ઝબકારા આપણે વર્ષા રૂપમાં જ રોજ જોઈએ છીએ, તેવીજ રીતે સર્વ સ્થળે ગર્ભિત રહેલી સામાન્ય અગ્ની ચર્મ ચક્ષુથી દેખાતી નથી, પરંતુ હોમ હવન કરવા સારૂ જ્યારે આપણે કાષ્ટનું ઘસણ કરીએ છીએ, તથા દેવતા સારૂ ચક્રમકનું ઘસણ કરીએ છીએ, ત્યારે તે સામાન્ય અગ્ની વીશેશરૂપે પ્રજ્વલીત થાય છે, તે ચર્મ ચક્ષુના જોવામાં આવે છે એટલુંજ નહીં પરંતુ એ પ્રજ્વલીત થયેલી અગ્ની વસ્તીમાં મોટા મોટા શીંહરો સળગાવી દે છે, તથા વનમાં પણ તેને વડે દાહ સળગી મોટા વીસ્તારમાં અદ્યુત દેખાવ દે છે, તેમ ચર્મ ચક્ષુથી દીઠામાં આવે નહીં એવા સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ નીરાકાર પ્રજ્ઞમાંથી સાકાર સ્થુલ પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થાય એ જરાએ તાત્પર્ય જેવું નથી.

અવીર—ગગનમાં જલ, તથા સામાન્ય અગ્નીના, તથા આકાશ ખુદના દ્રષ્ટાંત અપ્યા તે પ્રથ્વીથી જલ, જલથી તેજ, તેજથી વાયુ, તથા વાયુથી આકાશ, જેમ અધિક અધિક સુક્ષ્મ છે તેમ તે અધિક અધિક એક બીજાથી વધારે વ્યાપક છે. તેમાંથી અથવા તેમના સુક્ષ્મ આણુઓના એકઠા થવાથી, દીર્ઘ જલ તેજ વીગેરેના સ્થુલો ઉત્પન્ન થાય તેમાં તવાઈ નથી, તેમ પ્રજ્ઞમાંથી પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થવાનો સંભવ કેમ મનાય ?

સરસ્વતી—વાહવા ઠીક થયું. પ્રથ્વીથી દસગણુ જલ વ્યાપક છે, જલથી દસગણુ તેજ, તેજથી દસગણુ વાયુ, તથા વાયુથી દસગણુ આકાશ, આકાશથી દસગણુ મન, તથા મનથી દસગણુ માયા, એ રીતે સર્વનો અંત ગણી તે માયા પ્રજ્ઞના એક અંશમાં છે, એવું શાસ્ત્રમાં કહીને પ્રજ્ઞનો અંત નથી હેવું તેનું અનંતપણુ સીધું કરી સર્વ વ્યાપકપણુ પણ આપણે સીધું કરી લુક્યા છીએ. નૈયાયીક મતને અનુસારી આકાશાદીકને પણ વીલુ માને છે, તોપણ આકાશાદીકનું વ્યાપક પણ તમારાજ કહેવા પ્રમાણે એક

એકથી અધિક પરસ્પર ભુતોની દ્રષ્ટિથી છે, તે સૌપેક્ષીક વ્યાપકતા કહેવાય છે. તથા અમુક અમુક હદ અથવા અંતમાં રહેલી જાણાય છે. પ્રજ્ઞની વ્યાપકતા નીરપેક્ષીક છે, એ ટલુજ નહીં પરંતુ તે વ્યાપકતાનો કોઇથી પણ અંત લેવાઇ શકાય એમ નથી, તેથી તે સર્વવ્યાપક છે. જ્યારે એક એકથી વધારે વધારે સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ, અને આકાશ જેવા નો રાકાર તત્વ, કે જેની વ્યાપકતા પ્રજ્ઞની વ્યાપકતા જેવી અનંત અને પરીપૂર્ણ નથી, તે માંથી સ્થુલ ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રજ્ઞ કે જે સર્વથી સુક્ષ્મ છે, તથા સર્વ વ્યાપક સ્વરૂપ છે. તેમાંથી સાકાર પ્રજ્ઞાંડ ઉત્પન્ન થાય તેમા નવાઇ નથી. મધ્વી, જલ, તેજ, આદીક સુક્ષ્મ ભુતોમાંથી તેના સુક્ષ્મ આણુઓના સંયોગથી સ્થુલોની ઉત્પત્તિ જ્યારે માનો છો, તે વખતે સ્વીકારીએ તોપણ, આકાશાદીક સુક્ષ્મ ભુતો ક્યાંથી થયા, તેના વાચારમાં સુક્ષ્મ માં સુક્ષ્મ અને સર્વ વ્યાપક પ્રજ્ઞમાંથી એ સુક્ષ્મ ભુતોની ઉત્પત્તિનો જરા અસંભવ નથી, શાથી કે જ્યારે સુક્ષ્મ ભુતોમાંથી સ્થુલો ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે સુક્ષ્મમાંથી સુક્ષ્મ ઉત્પન્ન થાય તેમાં શી નવાઇ? સુક્ષ્મમાં સુક્ષ્મ અને સર્વ વ્યાપક પ્રજ્ઞ વીના સુક્ષ્મ ભુતોની ઉત્પત્તિનો સંભવ નથી, તેજ સુક્ષ્મ ભુતો, કે જેને વડે સ્થુલો ઉત્પન્ન થયાનું તમે માનો છો, તે વીના સ્થુલ પ્રજ્ઞાંડની પણ ઉત્પત્તિનો સંભવ છે નહીં, એટલે આખર આ ભૌતીક પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિનું કારણ પ્રજ્ઞ છે, અથવાને એ અખાલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, એ નીરસંશય પછું હવે સોધ્ય થાય છે.

મનરાજ—વાહવા અવિદ્યાએ પોતાનાજ સહસ્ર વડે, પોતાનાજ મસ્તક ઉદ્દન કરવા જેવી સકાડીક લીંટી, આ અખાલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તે વીશે મને હવે જરા પણ સંશય રહ્યો નથી, માટે એ પ્રજ્ઞમાંથી પ્રજ્ઞાંડ શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે, તેના ખુલાસો કરવો અવિદ્યા વાગેરેની પ્રમાણુતા ભરેલી તકરારોમાં રહી જાય છે તે કરો.

સરસ્વતી—આ અખાલ પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તિનું કારણ પ્રજ્ઞ છે, એ સિધ્ધ થઈ ચુકેલું હતું તે છતાં હમાણા અધીક સિધ્ધ થયું. કારણ એ પ્રકારના હોય છે. એક ઉપાદાન, તથા ખીન્નું નીમીત. ઘટ અતીકામાંથી બને છે, તે અતીકા તે ઘટનું ઉપાદાન કારણ છે, તથા તે ઘટને બનાવવાવાલો કુંભાર નીમીત કારણ છે. ઘટ કરવા ઉપાદાન કારણ અતીકા શીવાય નીમીત કારણ કુંભાર પણ જોઈએ. તેમ જગતના એ કારણ નથી, એકજ પ્રજ્ઞ જગતના કારણ છે. તે પ્રજ્ઞને મને તો ફક્ત ઉપાદાન કારણ કહો, અથવા તે એકનેજ ઉપાદાન તથા નીમીત કારણ કહો, એટલે એકજ પ્રજ્ઞ નીમીત તથા ઉપાદાન કારણરૂપ થઇ પ્રજ્ઞાંડને રચે છે એમ સમજવું.

કુમતી—આ આખા પ્રજ્ઞાંડના પડદામાં હવું કોઇ એકે દ્રષ્ટાંત દીઠામાં આવતું નથી. ઘટની જેમ અતીકા ઉપાદાન કારણ છે, તથા કુંભાર નીમીત કારણ છે, તેમ એ કારણો સમૂહે દેકાણે દીઠામાં આવે છે. પરંતુ એકથીજ ઉત્પત્તિ થએલાનું દ્રષ્ટાંત જણાતું નથી તે આપીને ખુલાસો કરો.

સરસ્વતી—આજ પ્રસંગમાં ખુલાસો થઇ ગયો છે, તે પ્રમાણે જ્યાંહાં જ્યાંહાં મનુષ્ય કંઈ ચીજો જોશે, ત્યાંહાં ઘટ માફક ઉપાદાન તથા નીમીત્ત બે કારણો અતીકા તથા કુંભારની માફક દ્રષ્ટીએ પડશે. પરંતુ એ મનુષ્ય કંઈ ચીજો શીવાય સઘલી શ્રષ્ટિ જોલી વલશે, તેમાં કુંભારની માફક નીમીત્ત કારણ જુદું જાણશે નહીં. પ્રધ્વીમાંથી નાના પ્રકારના વૃક્ષાદિક થાય છે, તેના ઉપાદાન કારણ, અથવા ઉપાદાન તથા નીમીત્ત હરદો કારણોના સમાસ, પ્રધ્વી, અથવા જે ભુતોના સંયોગે એ વૃક્ષો, પશુ, પક્ષી, માણીઆ, મનુષ્યા વીગેરે અનેક થાય છે તેમાં થશે. તેના દ્રષ્ટાંતો આપતાં પાર આવે એમ નથી. સ્વભાવીક શ્રષ્ટિમાં અથવા પ્રજ્ઞાંડમાં જે જે જોવામાં આવે, તે સઘસા અનેક અગણિત દ્રષ્ટાંતો છે, તે છતાં જોવામાં ન આવે એ કેવલ બુદ્ધિનોજ દાષ છે.

મનરાજ—એ વાત તો ખરી તોપણ ઉપાદાન તથા નીમીત્ત હરદો કારણરૂપ બની, પ્રજ્ઞામાંથી પ્રજ્ઞાંડની રચના શી રીતે થાય છે, તે કુમતીને સમજવા સાર એકાદ દ્રષ્ટાંત દરશાવો તો ઠીક.

સરસ્વતી—ઠીક દરશાવું છું. જેમ ઉણનાભીજતું અથવા કરોલીયા પોતાના મુખમાંથી તંતુ પસારે છે, તથા પોતેજ ઢોને રચી પોતેજ રમે છે, તથા જેમ સ્વપ્નના પદાર્થરૂપ મૂર્ચ્છા આપ પોતેજ થઈ, આપ પોતેજ રચના કરી, આપ પોતેજ રમે છે, તેમ આત્મા માયાના યોગથી આપ પોતેજ જગતરૂપ થયા છે, તથા આપ પોતેજ જગતમાં વ્યાપી રહ્યા છે, તથા આપ પોતેજ રમે છે, એટલે જગતના દ્રષ્ટા થઇને દેખે છે, પરોક્ષ અપરોક્ષથી જગત આત્મા પોતેજ થાય છે, તથા આપ પોતેજ પ્રકાશે છે, હેતુ શ્રુતી વાક્ય છે, એટલુંજ નહીં પણ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને પણ કહ્યું છે કે પ્રધ્વીઆદી ભુતોમાં હુંજ વ્યાપી રહ્યો છું, તથા માયાથી ધારી પણ હુંજ રહ્યો છું, સર્વ જગત મારાથી ઉત્પન્ન થયું છે, તથા મારામાંજ સ્થિત છે, તથા મારામાંજ સર્વ લય થાય છે. આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞથી ઉત્પન્ન થયું છે, તે સિદ્ધતા શીવાય તે પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તી પેહેલાં, પ્રજ્ઞાંડ કાલમાં, તથા પ્રજ્ઞાંડનો અંત એટલે લય પ્રછી, સર્વ કાલમાં તથા સર્વ સ્થલે સર્વ વ્યાપક એક એજ પ્રજ્ઞ છે હેતુ પણ સિદ્ધ થઇ ચુક્યું છે, એટલે એ ભગવત વાક્યમાં જ રાપણ સંશય લેવા જેવું નથી.

અસીધા—એમ તો કેમ બને ? જ્યારે અખીલ પ્રજ્ઞાંડની ઉત્પત્તી, સ્થિતી, તથા લયના કારણરૂપ એકજ પ્રજ્ઞ છે ત્યારે તે વીકારી થવાના.

સીધા—ના કદી નહીં. આત્માને વીશે અથવા પ્રજ્ઞમાં જગતની ઉત્પત્તી કરવાની ઇચ્છા હોતી નથી, તેમ સ્થિતી તથા લય કરવાની પણ ઇચ્છા હોતી નથી, સ્વભાવીક ઉત્પત્તી સ્થિતી તથા લય થાય છે. જેમ આકાશમાં વાયુ યોગથી સ્વભાવીક મેઘ ઉપજે છે, તથા રહે છે, તથા લય થાય છે, પરંતુ આકાશમાં એવી કાંઈ ઇચ્છા નથી, તથા જેમ સાગરમાં પણ વાયુ યોગથી અનેક ધુધુધા ઉપજે છે, તથા રહે છે, પછી લય થાય છે, પ

રંતુ સાગરમાં ઝીવી કાંઈ ઈચ્છા નથી, સાગર તો નેમનો તેમ છે. તેમ માયા અવિધાના યોગથી અનેક સર્ગ ઉપજે છે, તથા સ્થિત રહે છે, તથા લય થાય છે, પરંતુ આ તમા તો ઈચ્છા રહીત જ્યાંડાંનો ત્યાંડાં સદા પોતાના મહીમામાં સ્થિત છે. નેમ રજુ એટલે દારી સાથે અધિકારનો યોગ થતાં, તે સંયોગના સ્વભાવેજ સર્પરૂપ ઉપજે છે, રહે છે, તથા લય થાય છે, તે સર્પરૂપ થવા, તથા રહેવા, તથા લય થવાની રજુમા ઈચ્છા ખીલ કુલ હોતી નથી, તેમ માયા અવિધાના યોગથી તેની મેલેજ સ્વભાવેજ જગત ઉપજે છે, રહે છે, તથા લય થાય છે. એ રીતે પરમાત્માની અદ્ભુત અને અકલ ગતી છે, તેના હ વે હું ગુણ ગાંઠિ છું તે સાંભલો.

૫૬.

(તુ તોરે દીલ સાચુ માન, વાત કેહે મનોહરી—એ રાગ)
 અકલ કલા છે ગોવીંદ તારી, કોણ જાણે તારી ઘડન ગતી. અકલ.
 અનંત ને વલી સ્વયંમજ્યોતી, વ્યાપક છે સર્વમાં હરી,
 રહું નીરાકાર નારાયણથી, સકલ ભુ બ્રહ્માંડ ભરી. અકલ.
 ચર્મ ચક્ષુ તુને નીરખે નહી પ્રભુ, અતી સુક્ષ્મ તારી તેજ રતી,
 જ્ઞાન ચક્ષુના ચસ્મા વીના હરી, કોણ જાણે તુને જોગી જતી. અકલ.
 સર્વથોની રૂપછો પરમાત્મા, સાકાર સર્વના મહીપતી,
 નીરંજન નીરાકાર નીરાલા, શીદને અચંપો પામે મતી. અકલ.
 નીરાકાર ગગન મધે જો, નીપજે વાવાદલ વીજલી,
 ગાજે ગર્જના મેઘ મંડલમાં, જોને વરશા બુંદ પડે છે વલી. અકલ.
 વરશે જલ જોને ભરયા સરોવર, જલપુર આવે ભરપુર નદી,
 ગગન નીરાકાર સુલ સર્વનુ, શું કયન કરે ગતી મુખ વદી. અકલ.
 અદર્શ પડી જો સામાન્ય અગ્નો, અંતરભુત ગગને વીજલી,
 પ્રકાસ કરે જેમ પ્રશાણ કીયાથી, તેમ જગત રજુ સર્વ પ્રજલી. અકલ.
 સાગર રૂપછો સચીદાનંદ, પરપોટા રૂપ આ પ્રહમંડલો,
 જલતરંગ જલ રૂપ જાણી, સ્વરૂપ પ્રભુનુ લોને કલી. અકલ.
 સુવર્ણના અલંકાર ખનાવ્યા, સુવર્ણ થાય સર્વ ગલી,
 મીશ્રી તણા કરયા મનહર માણકા, સુર્ણ થયે થાય મીશ્રી ભલી. અકલ.
 સચરાચરછો હેવા પ્રભુજી, સર્વ જગત અંતરયામી,
 ભક્ત વત્સલ થઈ કપા કરોને, ભવપાર કરો દુખડા વામી. અકલ.

પ્રવેશ થોથો.

હવરાજ મનરાજ સરસ્વતી સુમતી સીધા

સ્થળ.

બ્રહ્માનંદ વન.

બ્રહ્માંડ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થતા બ્રહ્મ સ્વરૂપ

છે તે વીચારે અપરોક્ષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તી.

સુમતી—હે હવરાજ, આ અખીલ બ્રહ્માંડ બ્રહ્મમાંથી જે રીતે ઉત્પન્ન થયું છે, તે નો સંપૂર્ણ ખુલાસો તને થઈ ગયો, એટલે હવે તું “પોતેજ બ્રહ્મ છે” હેવી તને પ્રતીતી થશે ખરી.

મનરાજ—તે કેવી રીતે તે કૃપા કરી સમજાવો.

સુમતી—આ અખીલ બ્રહ્માંડ બ્રહ્મમાંથી સીરીતે ઉત્પન્ન થયું, તેનો સાર તારા સમ ન્યા પ્રમાણે કદે એટલે ખુલાસો થશે.

મનરાજ—જેમ માહાવીશાલ સાગરમાંથી અસંખ્ય પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે જેમ સમુદ્રમાં પાછા સમાઈ જાય છે, માહા વીશાલ આકાસમાંથી જેમ નાના પ્રકારની વાદલીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે પાછી આકાસમાં સમાઈ જાય છે, સુનામાંથી જેમ નાના પ્રકારના અલંકાર ઉત્પન્ન થાય છે, તથા તે અગ્નીમાં ગતી જતા પાછું સુનું થઈ જાય છે, ખાંડમાંથી જેમ નાના પ્રકારના રમકડા થાય છે, તથા તેનો ભુકો થઈ જાય છે, પાછી ખાંડ થઈ જાય છે, તેમ આ સચીતાનંદ બ્રહ્મમાંથી આ અખીલ બ્રહ્માંડ ઉત્પન્ન થયું છે તથા બ્રહ્મમાંજ તેનો લય થાય છે.

સરસ્વતી—વાહાંવા મનરાજ. તમે બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તીનો સાર ખરેખરે કહ્યો. માહા વીશાલ સાગરમાંથી અસંખ્ય પરપોટા ઉત્પન્ન થાય છે તે સાગર રૂપ કહેવાય, આકાસમાંથી જે નાના પ્રકારની વાદલીઓ ઉત્પન્ન થાય છે તે આકાસ રૂપ મનાય, સુનામાંથી જે નાના પ્રકારના ઘરેણા થાય છે તે સુવર્ણ રૂપ જાણાય, તથા ખાંડમાંથી જે નાના પ્રકારના રમકડા થાય છે તે ખાંડ રૂપ જાણાય, તેમ આ અખીલ બ્રહ્માંડ જે બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તે પણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ જાણાય તેમાં નવાઈ નથી.

મનરાજ—આ અખીલ બ્રહ્માંડ કે જે બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તે બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે એ વીશે મારા હીલમાં હવે કાંઈ શંકા રહી નથી.

સરસ્વતી—શંકા લેવાનો કાંઈ રસ્તો પણ નથી. જો હોત તો અર્વાધા દેવી અથવા તેની સખીઓ પધારયા હોત જે માંથી જે ઉત્પન્ન થાય તે કારણ કહેવાય, તથા

જે ઉત્પન્ન થયું તે કાર્ય કહેવાય, તે કાર્ય પોતાના કારણ રૂપ હોય તેમાં નવાઈ નથી. અતીકામાંથી સુશોભીત પુતલા બનાવ્યા, તે પુતલા અતીકાનું કાર્ય, તથા તે કાર્યનું કારણ અતીકા છે. પુતલા અતીકા રૂપ છે તેમાં નવાઈ નથી, તેમ કાર્ય કારણ રૂપ હોય તેમાં પણ નવાઈ નથી. તે વીજ રીતે આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે, તેથી પ્રજ્ઞાંડ 'કાર્યનું' કારણ બ્રહ્મ છે, તે કાર્ય પ્રજ્ઞાંડ જેમાંથી ઉત્પન્ન થયું તે કારણ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ હોય તેમાં લેશ માત્ર પણ શંકા લેવાઈ શકે એમ નથી.

મનરાજ—આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયું તેથી તે દેખીતું પ્રજ્ઞસ્વરૂપ છે, તે છતાં તેનું ભીન ભીન રૂપ, તથા ભીન ભીન નામ, કોણે કલપ્યા તે જાણવા મારી વાંછના છે.

સીદ્ધા—પ્રજ્ઞસ્વરૂપના અજ્ઞાને કરીને જગતની પ્રતીતી, તથા જ્ઞાને કરીને જગતની નીત્રતી થાય છે. ખરી રીતે જ્ઞેતાં જગત છેજ નહીં. સર્વ જગત પ્રપંચ પ્રજ્ઞરૂપ છે, તે છતાં બ્રહ્મસ્વરૂપના અજ્ઞાને એટલે અવીદ્યાએ સઘણું રૂપ તથા નામ કક્ષાયા છે.

મનરાજ—ઠીક બીજાં બેદ જાણ્યો. આ પોતાનું બોપાલુ આ પ્રસંગે બાહાર પડ્યા વીના નહીં રહે, હેલું જાણી અવીદ્યા દેવી તથા તેની સર્ખીંચો આજ પધારયા નહીં હોય, એ ભીન ભીન રૂપ તથા નામ શી રીતે કલપ્યા તે સમજવો.

સુમતી—માહાસાગરમાં એક ઘણાજ મોટો મગર મચ્છ રહેતો હતો. તેનું આખું શરીર જલમાં કુબેલું હતું. માત્ર તેનું પુછકુ જલ ઉપર જણાતું હતું, તે પણ એટલું બધું મોહોટું હતું કે તે સમુદ્રમાં એક ફરતા વાહાણના માણસો મધેથી કોઈએ તેને કુબેલું વાહાણ કલપ્યું, કોઈએ સડું વીનાની હોડી કલ્પી, કોઈએ ખડક કલ્પી, કોઈએ નાહા નો સરખો ધીપ કલ્પ્યો, પછી તો તે મગર મચ્છનું આખું સ્થુલ જલ ઉપર આવ્યું, એટલે સરવેએ જાણ્યું જે એ તો મગર મચ્છનું પુછકુ છે, કુબેલું વહાણે નથી, હોડીએ નથી, ખડકે નથી, તેમ ધીપ પણ નથી, આ દ્રષ્ટાંતમાં પ્રથમ સરવે માણસોના જાણવામાં નોહોતું કે આ મગરમચ્છ છે, એ અજ્ઞાનતાને લીધે પ્રથક પ્રથકને નાના પ્રકારની ભ્રાંતી થઈ, તથા તે ભ્રાંતીથી જુદું જુદું રૂપ તથા નામ કલપ્યું. મગર મચ્છનું જાણ પાણું, અથવાને જ્ઞાન હોત તો આમ થાતજ નહીં. તેજ પ્રમાણે બ્રહ્મસ્વરૂપના અજ્ઞાને કરીને, એટલે અવીદ્યા દેવીએ, આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞસ્વરૂપ છે તે છતાં તેનું ભીન ભીન રૂપ તથા નામ કલપ્યું છે, જેમ ઉપલા દ્રષ્ટાંતમાં ભ્રાંતીથી માલુમ પડેલી હોડી, વાહાણ, ખડક ધીપ મધેથી કોઈપણ હતું નહીં, તેમ જગત, વીશ્વ, કે પ્રજ્ઞાંડ છેજ નહીં, પ્રજ્ઞજ છે.

મનરાજ—વાહવા, દ્રષ્ટાંતો ઘણાજ સારૂ આપ્યું.

સુમતી—બીજાં અનેક દ્રષ્ટાંતો છે, કોઈ જગાએ અધારામાં કોઈ ઝાડનું થડ ઊભું હોય, તેના અજ્ઞાનપણામાં કોઈ તેને માણસ, જીવ, વીગેરે કલ્પે છે, તથા દારી અધારામાં પડી હોય, તેને સર્પ, જલની ધારા વીગેરે કલ્પે છે, તે સર્વને ઝાડના થડ, તથા દે

રીતુ જાણપણ હોત તો પ્રથક પ્રથક રૂપ તથા નામ કલ્પતજ નહીં, તથા બ્રાંતી થાતજ નહીં. થડ તથા દારીની અજ્ઞાનતામાં બ્રાંતી થતાં, તે બ્રાંતી કાલમાં પ્રથક પ્રથક રૂપ તથા નામ કલ્પ્યા, તેનું હેવાતન માત્ર બ્રાંતી કાલમાંજ છે. થડ તથા દારીનું જ્ઞાન થયું એટલે બ્રાંતી રહેતી નથી, એટલુંજ નહીં પરંતુ તે થડ તથા દારીની અજ્ઞાનતામાં જે ભીન ભીન રૂપ તથા નામ કલ્પેલા તે પણ રહેતા નથી, તેમ જ્યાંહાં સુધી પ્રજ્ઞસ્વરૂપ જાણ્યું નથી ત્યાંહાંસુધી, તે અજ્ઞાનતારૂપી અવીધા દેવી આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞસ્વરૂપ છે, તે છતાં તેનું ભીન ભીન રૂપ તથા નામ કલ્પે છે, પરંતુ પ્રજ્ઞસ્વરૂપ જાણ્યું એટલે જગત, વીશ્વ, કે પ્રજ્ઞાંડ ક્યાંહાં ઉડી જાય છે તે પણ જાણાતું નથી, જેમ ખરી રીતે હંતુજ નહીં તેમ થાય છે.

જીવરાજ—તે શી રીતે તે સમજાવો.

સીધા—અવીધાનું ધારેલું ભીન ભીન રૂપ સરવે મીથ્યા છે, તે સમજાવવા જુનું દ્રષ્ટાંત કહું છું, જે સદા કાલ નભે નહીં તેને મીથ્યા, તથા જે સદા હોય તેને સત કહેવાય છે, ઘણીજ ડંડ પડવાથી સીંધું નદીનું પાણી ડરી જતાં ગાંડા બંધાયા, તેનું ભીન રૂપ તથા નામ બરફ કલ્પ્યું, પરંતુ ઉજળ કાલમાં સૂર્યના તીક્ષણ તડકા પડવાથી, તે ગાંડા ગલી જવાથી બરફ રૂપ કે બરફ નામ રહેતું નથી, એ બરફ કાર્ય કારણરૂપ જલ માંથી ઉત્પન્ન થયું, તે જલરૂપ થઇ જાય છે, તે જલતો સીંધું નદીમાં અધીક કાલ રહે છે. બરફ રૂપને બરફ નામનું હેવાતન માત્ર શીત કાલમાંજ છે, માટે તે મીથ્યા સેહેજે સમજાશે.

જીવરાજ—હા એતોસત મીથ્યાનો ભેદ સમજ્યો, ખીન્નુ એ વીશે દ્રષ્ટાંત આપો તો ઠીક

સીધા—એ વીશે દ્રષ્ટાંતતો ઘણાં છે. તે કહેતા પાર આવે એમ નથી, પરંતુ આ પેલાજ દ્રષ્ટાંત ફરીને અવલોકન કરું છું. સુવર્ણના નાના પ્રકારના અલંકાર તથા ખાંડ ના રમકડા બનાવ્યા, અલંકાર અગ્નીમાં પડ્યા એટલે પાછું સુવર્ણ થઇ જાય છે, તથા રમકડા બાલકોએ ચુર્ણ કરી નાખ્યા એટલે પાછી ખાંડ બને છે. અલંકાર તથા રમકડાનું ભીન ભીન રૂપ તથા નામનું હેવાતન સૂક્ષ્મ કાલવરતી છે માટે મીથ્યા છે. સુવર્ણ તથા ખાંડ, અલંકાર તથા રમકડા બન્યા તે પેહેલાના, તથા અલંકાર તથા રમકડાંની પ્રતીતી વખતમાં, તથા તે પછીના ત્રણ કાલમાં રહે છે, માટે તે અધીક કાલવરતી છે. મીથ્યા હોય તે સત કહેવાય નહીં, માટે મીથ્યા નામરૂપ કેવલ અસત કલ્પીતજ માનવા ના છે.

મનરાજ—હવે અધીક દ્રષ્ટાંતની જરૂર નથી, સીધાંત સમજાવો તો ઠીક.

સુમતી—જેમ સુવર્ણના અલંકાર સુવર્ણમાંથી બને છે, તેમ આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞ માંથી ઉત્પન્ન થયું છે, જેમ અલંકાર સુવર્ણરૂપ છે, તેમ પ્રજ્ઞાંડ પણ પ્રજ્ઞરૂપ છે. તેની અજ્ઞાનતામાં અવીધા દેવીએ પ્રજ્ઞાંડનું ભીન ભીન રૂપ, તથા નામો કલ્પ્યા, પરંતુ અજ્ઞા

ન દશામાં પણ તેનું હેવાતન માત્ર શ્રષ્ઠી કાલ સુધીજ છે, અથવા પ્રથક પ્રથક પદાર્થ લઈએ તો, તે પદાર્થના નાશ પરીયતન તેના રૂપ તથા નામનું હેવાતન છે, તે પદાર્થોના નાશ પછી, તથા અખીલ પ્રજ્ઞાંડના માની લીધેલા પ્રલયકાલ પછી, તેના રૂપ નામેનું હેવાતન નથી માટે તે મીથ્યા છે, તથા જ્ઞાન દશામાં તો વલી જ્યાંહાં અખીલ પ્રજ્ઞાંડ પ્રજ્ઞસ્વરૂપ છે હેવું જ્ઞાન થયું, એટલે દૈત ભીન ભીનરૂપ, તથા નામેની કલ્પના તદ્દન નાશ પામે છે, અરથાત જગત, વીશ્વ, અથવા પ્રજ્ઞાંડ ખરી રીતે જોતાં છેજ નહી, પ્રજ્ઞસ્વરૂપના અજ્ઞાન કાલમાં, પ્રાંતીથી એ જગત, વીશ્વ, અથવા પ્રજ્ઞાંડનો નાના પ્રકારનો સ્થાવર, જંગમ, ચર, અચર, રૂપ સર્વ પ્રપંચ નામરૂપથી પ્રતીત થતો તે સર્વ પ્રજ્ઞરૂપ છે હેવું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તે સઘજો પ્રજ્ઞાંડ, વીશ્વ, અથવા જગતરૂપ પ્રપંચ ક્યાંહાં ઊડી જાય છે તે પણ જણાતું નથી, તથા તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી, સાચીકે પ્રજ્ઞસ્વરૂપનું જ્ઞાન થએથી જણાય છે કે પરમાર્થ તો જગત પ્રજ્ઞાંડ, કે વીશ્વ, ઉપજેલુંજ નથી, તો જગત પ્રજ્ઞાંડ કે વીશ્વ કેહેવું કોને ?

અપરાજ—જગતની નીવૃત્તી તો જ્ઞાન વીના પણ પ્રસય કાલમાં પણ થતી જણાય છે ખરી ?

સરવતી—નીવૃત્તી એ પ્રકારની છે, એક તો કારણમાં કાર્યનો લય થાય તેને પણ નીવૃત્તી કહે છે, તથા બીજી નીવૃત્તી હેવી છે કે કારણ સહીત કાર્યની નીવૃત્તી થાય છે, એ એ પ્રકારની નીવૃત્તી છે, તેમાં નીત્ય પ્રસય જે સુષુપ્તી, તથા નૈમીતીક પ્રસય જે દૃઢના વીચોગરૂપ મરણ છે, તે તથા પ્રજ્ઞા સહીત જગતનો જે પ્રલય થવો કે જેને માહા પ્રલય કહે છે, એ રીતે નીત્ય પ્રસય, તથા નૈમીતીક પ્રસય, તથા માહા પ્રલયમાં જો કે જગતની નીવૃત્તી થાય છે, તોપણ તે નીવૃત્તી કાર્યરૂપ જગતની કારણરૂપ અજ્ઞાનમાં લય રૂપની નીવૃત્તી થાય છે, અજ્ઞાન કારણની નીવૃત્તી થતીજ નથી, તેથી જેમ ડૂરીને બોજમાંથી અંકુરો કુટે છે, તેમ પોતપોતાના સમયે પાછી જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે, એટલે સુષુપ્તી પછી જગતમાં, મરણ પછી પુનરપી જન્મમાં, માહા પ્રસય પછી પાછી શ્રષ્ઠી કાલમાં, જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી તે કારણમાં કાર્યના લયરૂપ નીવૃત્તી છે, તથા પ્રજ્ઞસ્વરૂપના જ્ઞાનથી તો કારણ જે અજ્ઞાન છે, તે સહીત કાર્યરૂપ જગત, વીશ્વ, કે પ્રજ્ઞાંડની નીવૃત્તી થાય છે, તેથી તેને આત્યંતીક નીવૃત્તી કહે છે, એ રીતે જો કે પ્રસય કાલમાં જગતની નીવૃત્તિ થાય છે, તોપણ આત્મ જ્ઞાન એટલે પ્રજ્ઞસ્વરૂપના જાણપણા વીના જગતનો ખાસ કોટી કલ્પથી પણ થતો નથી, તથા પ્રજ્ઞસ્વરૂપના જ્ઞાનથી તો, જેમ સ્વપ્નના પદાર્થ ક્યાં હાં જતા રહ્યા તે જણાતું નથી, તથા તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી, તેમ જગત, વીશ્વ, કે પ્રજ્ઞાંડ અજ્ઞાન કાલમાં પ્રતીત પ્રાંતીથી થતું હતું, તે ક્યાંહાં ઊડી જાય છે તે પણ જણાતું નથી, તથા તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી.

મનરાજ—તે કેવી રીતે તે કોઈ રમુજ દ્રષ્ટાંત આપી સમજવો, એટલે આ નામરૂપ જગત પ્રપંચ પ્રજ્ઞસ્વરૂપના જ્ઞાન શી રીતે ઊડી જાય છે તેનો ખુલાસો કરો.

સીધા—કોઇ એક કારીગર સોનીએ રૂપાનું સુશોભીત સીંદ્યાસન બનાવી તે એક શ્રીમંત માહારાજને ત્યાંહાં લાવ્યા, તેણે તે સોનીને પુછ્યું કે આ શું છે, સોનીએ જીવાબ દીધો કે સીંદ્યાસન છે. તે શ્રીમંત માહારાજએ કહ્યું કે તું જીવું બોલે છે. સોની બોલ્યો કે ના માહારાજ સાચું કહું છું, એમ કહીને સીંદ્યાસન ખતાવવા લાગ્યો. પ્રથમ તેના સુશોભીત ચાર પગ ખતાવ્યા, એટલે જીવાબ મલ્યો કે એ તો રૂપ છે, પગ નથી. દરેક સુશોભીત કાંગરી તથા નકશીદાર પાસાં ખતાવ્યા, ત્યારે પણ જીવાબ મલ્યો કે એ તો રૂપ છે એ રીતે દેવ બેસાડવાની સુશોભીત બેઠક, છત્ર, વીગેરે દરેક ભાગ પ્રથક પ્રથક રૂપ તથા નામે ખતાવ્યા, તે સરવે રૂપ છે હવે જીવાબ મલ્યો. તે સીંદ્યાસનના દરેક પ્રથક પ્રથક ભાગના રૂપ, તથા નામ સીધ્ધ થયા નહીં, તો સર્વ સમગ્રનું સીંદ્યાસનરૂપ તથા નામતો કયાં હાંથીજ સીધ્ધ થાય?

મનરાજ—વાહવા દ્રષ્ટાંત તો અરેખરૂ રમુજ છે, સીધ્ધાંત સમજવો.

સીધ્ધા—તેવીજ રીતે અવીધા દેવી એટલે અક્ષસ્વરૂપનું અજ્ઞાન આં અખીલ અક્ષાંડ રૂપી સીંદ્યાસન લાવી તેનું નામ અક્ષાંડ કહે છે. હું અક્ષ કહું છું, તેમને આ પ્રથક પ્રથક પંચમાત્રુત, તથા વ્રહ્મા, તથા તારામંડલ તથા પ્રથ્વી ઉપરની વનસ્પતી, જીવ, જંતુ, પશુ, પક્ષી, માનવી વીગેરેને ખતાવો તેમના પોતાના કલ્પેલા પ્રથક પ્રથક રૂપ, તથા નામ કહેવા માંડે છે. હું કહું છું કે એ સર્વ અક્ષસ્વરૂપ છે. ગગનમાં કોઇ જગાએ આ કાશ, વાયુ, તેજ, જલ, પ્રથ્વી, એ નામો લખ્યા નથી; તથા વ્રહ્મા ગોલાઓ ઉપર સુર્ય ચંદ્ર, મંગલ, બુધ, શ્રેષ્ઠપતી, શુક્ર, શનીશ્ચર વીગેરે નામો સ્વભાવિક રીતે લખાયેલા નથી. તેમ પ્રથ્વી ઉપરની વનસ્પતીથી તે મનુષ્યાદી પરીચંત ચર, અચર, પદાર્થો ઉપર નામ લખાયેલા નથી એ દેખીતું છે. તેથી અવીધાની નામાવલીને તો કરો આધારજ નથી, તેવીજ રીતે રૂપાવલી પણ પાયા વીનાની છે. તેથી તેના કલ્પીત રૂપ તથા નામ હજી પણ સીધ્ધ થતા નથી. એટલુંજ નહીં પરંતુ એ ખોટી નામાવલી, તથા રૂપાવલી આધાર વીનાની હોવાથી સર્વવ્યાપક પણ નથી, શાથી કે ગગનમાં નવ વ્રહ્માને સુર્ય, ચંદ્ર મંગલ, બુધ, શ્રેષ્ઠપતી, શુક્ર, શની, કેતુ, રાહુ, એ વીગેરે નામ આપ્યા, પરંતુ તેથી પણ અધીક અગણીત ન્યોતીઓ પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તથા ખીજ અદર્શ પણ અનેક હશે, તેનું નામ કે રૂપ અવીધા પણ કલ્પી શકતી નથી, એટલે પછી અક્ષાંડની તો સીધ્ધતા ક્યાંહાંથીજ થાય, તથા જેને એ અક્ષાંડ કહે છે તે સકલ અક્ષાંડ અક્ષમાંથી ઉત્પન્ન થયું છે એ સીધ્ધતા થઈ ચુકી છે, માટે કાર્ય પોતાના કારણસ્વરૂપજ હોય, તેથી તેને હું અક્ષસ્વરૂપ કહું છું. વલી અક્ષ સર્વ વ્યાપક પણ સીધ્ધ થઈ ચુક્યા છે, તેથી તે સર્વમાં વ્યાપક હોવાથી તેનાથી ભીનરૂપ હોયજ નહીં, તથા નામ તો દેખીતાજ કલ્પીત છે, એટલે તે વીરો વધારે વીવેચન કરવાની જરૂર નથી. એ રીતે જ્ઞાન દશામાં ભીન ભીન રૂપ, તથા નામ ની કલ્પના નાશ પામી નામરૂપવાહું જાત, વીધ્ધ, કે અક્ષાંડ, પણ કોણ જાણે ક્યાંહાં

હડી જાય છે તે જાણતુ નથી. તથા જ્યાંહાં જ્યાંહાં દ્રષ્ટી પડે ત્યાંહાં ત્યાંહાં પ્રજ્ઞા જાણે છે. એ રીતે પ્રમસ્વરૂપના જ્ઞાને જગત મીથ્યા, મરુ ભુમીના જલવત કલ્પીત, તથા જ્ઞાન સત્ય સીધું થાય છે, તે સીધતાથી જગત, વીશ્વ, પરમાર્થે ઉપજેલું નથી એમ જ્યાંહાં જાણાય તો પછી જગત વીશ્વ કેહે કોહોને ?

મનરાજ—આ હા, આજ મને કેટલો ખર્ચો આનંદ થયો છે. હવે હું અવીધાનુ પ્રમલપાણુ પણ કલી ગયો, જેમ લીલ જલના આધારે રહી જલને ઢાંકે છે, તેમ આ અવીધા પ્રજ્ઞા અધીષ્ઠાનના આધારે રહી, પ્રજ્ઞાસ્વરૂપને આજ્ઞાદત્ત કરી રહી છે, તથા એ આજ્ઞાદત્તના પડદાથી કોહને પ્રજ્ઞાસ્વરૂપ જાણવા દેતી નથી, તથા આ અખીલ પ્રજ્ઞાંડ જે પ્રજ્ઞાસ્વરૂપ છે તેના ભીન ભીન રૂપ તથા નામો કલ્પી, અલ્પ મતીવાનને ભમાવતી રહે છે, તથા માહા શરિરમણી વેદાંત શાસ્ત્રનુ માહા ખજવાન “પ્રજ્ઞાસત્ય” તથા “જગત મીથ્યા” નુ જે પ્રમાણ છે તે સમજવા દેતી નથી, એટલું જ નહીં પરંતુ સત્ય પ્રજ્ઞાસ્વરૂપને આવરણ કરી, સસલાના સીંગડાની માફક અસત મીથ્યા જે જગત છે, તેને કલ્પી ત નામરૂપ પ્રપંચથી જાણે સત્ય હોય, એ રીતે સરવેને દ્રઢીભુત કરે છે. ખરેખર એ અવીધા અથવા માયાના અદ્ભુત પ્રજ્ઞાસ્વરૂપના અજ્ઞાનરૂપી પડદા સરસ્વતી દેવી વીના ખીજા કોહોનાથી ખસેડી શકાય, હું આ અવીધાનુ આટલું ખધું પ્રમલપાણુ જોઈ વીરમય થાઉં છું.

સુમતી—મનરાજ અવીધારૂપી અજ્ઞાનનુ જે આવરણ છે, તે આભાશ જ્ઞાતીને આવરણ કરે છે, તે ચતન્ય આત્માને આવરણ કરતુ નથી, શ્રુતીમાં સ્વાશ્રય સ્વવીશય કહી આત્માને આવરણ કહ્યું છે તે પ્રૌઢ ભાવથી કહ્યું છે, જેમ મેઘાવરણથી સુર્યનુ દર શણ થતુ નથી, ત્યારે લોકો કેહે છે જે સુર્યને મેઘે આવરણનુ કચ્છ છે, પરંતુ સુર્યમાં જે આવરણ હોય તો અન્ય દેશમાં પણ સુર્યનુ દરશણ થવુ ન જોઈએ, તે તો થાય છે, તે થી જાણાય છે કેચક્ષુને આવરણ કરે છે, સુર્યને નહીં, તેજ રીતે શાભાશ જ્ઞાતીમાં અજ્ઞાન તથા આવરણાદી છે, ચૈતન્યમાં નથી, ચીદાત્મા શુદ્ધ, અને તીરવીકાર, સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપ છે, તે થી અજ્ઞાનથી પણ પર હોવાથી, અવીધા તેને આવરણ કરી શકે નહીં, આભાશ જ્ઞાતી ને આવરણ કરે છે, તથા તે આવરણ કરીને પ્રજ્ઞાસ્વરૂપનો અનુભવ કરવા દેતી નથી, તેથી તેને માહા ખજવાન માનવામાં આવે તેમાં નવાઈ નથી, તોપણ સરસ્વતી દેવી આગલ તેનુ ટુંક ચાલે એમ નથી, પ્રજ્ઞાસ્વરૂપનો અનુભવ ન કરી શકે એટલા સારૂ, આભાશ જ્ઞાતી ને જોડા કલ્પીતરૂપ તથા નામરૂપી પ્રપંચ રચી, જગ્ગાકાર આવરણરૂપી પડદા જે ના જો છે, તે પડદા સરસ્વતી દેવી જ્ઞાનાગ્નીથી તુરત ભસ્મ કરે છે, એટલે પછી અચૈત એ કે રસ સચીતાનંદ પ્રજ્ઞાના દરશણુ ગુદ્ય અનુભવ થવામાં કરો વીક્ષિપ રહેતો નથી.

સીધા—અવીધાના કલ્પીત રૂપ તથા નામના પ્રપંચનુ હેવાતન કેટલું, એ પ્રપંચ ની હયાતી માત્ર શ્રેષ્ઠી કાલમાંજ છે, શ્રેષ્ઠીની પુર્વ તથા પ્રલય કાલની પછી, એ પ્રપંચ

ની હયાતી હોતી નથી, શ્રાબ્દી કાલમાં પણ એ પ્રપચનુ હેવાતન સદાકાલ રહેતુ નથી, જ્યાંહાં પ્રજ્ઞસ્વરૂપનુ જ્ઞાન થયુ, એટલે એ સઘલો પ્રપચ નાશ પામે છે, તથા અદ્યેત એક રસ પરમાત્મા પ્રજ્ઞ શ્રાબ્દીની પુરવે, શ્રાબ્દી કાલમાં, તથા પ્રલય પછી પણ સદા છે છે ને છે, હેવા આદીઅંત વીનાના સતસ્વરૂપી પ્રજ્ઞને જાણી ન શકે એટલા સારૂ આભાશ વૃત્તીને અજ્ઞાન કાલમાં આવરણ કરે, તેથી પ્રજ્ઞસ્વરૂપ ઊડી જાય નહી. પરંતુ જ્યાંહાં પ્રજ્ઞસ્વરૂપનુ જ્ઞાન થયુ, એટલે એ સઘલા નામરૂપ પ્રપચ સાથે અખીલ પ્રજ્ઞાંહ, વીશ્વ, અથવા જગત કોણુ જાણે ક્યાંહાં ઊડી જાય છે તેજાણાતુ નથી, તથા પત્તો પણ લાગતો નથી.

જીવરાજ—આ અખીલ પ્રજ્ઞાંહ કે વીશ્વ કે જગતતો છેજ નહી. પરમાર્થ ઉપજ્યુ જ નથી, ત્યાંહા જગત વીશ્વ કે પ્રજ્ઞાંહ કેહેવુંજ કોહોને? એ સર્વ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે. પ્રજ્ઞ સ્વરૂપના અજ્ઞાને જે, સ્વપ્નના પદાર્થની માફક, પ્રાંતીકાલમાં જગત, વીશ્વ કે પ્રજ્ઞાંહ ભાસતુ, તે પ્રજ્ઞ સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થએથી, પ્રાંતી ઊડી જતા તેનીસાથે તે પણ ઊડી ગયુ, એવીશે હવે જરા પણ સંસય નરહો નથી.

સરસ્વતી—જ્યારે એમ છે ત્યારે જીવરાજ આ અખીલ પ્રજ્ઞાંહ, વીશ્વ, અથવા જગત ઊડી ગયુ, તેની સાથે તારૂ જીવરાજ નામ તથા રૂપ પણ ઊડી ગયુ. અરથાંત અખીલ પ્રજ્ઞાંહ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે તો તું પણ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે. એટલે પ્રજ્ઞ તેતું, અથવા તું તે પ્રજ્ઞ એ રીતે નીર સંસય શીધ્ધ થઈ ચુકયુ. હવે તારે સું કેહેવું છે.

જીવરાજ—મારેતો હવે કાંઈ કેહેવુ નથી. આ અખીલ પ્રજ્ઞાંહ જ્યાંહાં પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે, ત્યાં સરવે ઠેકાણે પ્રજ્ઞ સીવાય બીજુ કસુ હુ ભાલતો નથી, પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ સીવાય બીજુ બીન રૂપ તથા નામ અગજલની માફક અસત કલ્પીત મીથ્યા છે. એટલે પ્રજ્ઞથી બીન હુ પોતાને સી રીતે માની સક. હુ પોતેજ પ્રજ્ઞ છુ હેવી પ્રીતીતી મને થવા લાગી ખરી.

સરસ્વતી—જરા સખુર કર, તું પોતે જે પ્રજ્ઞાંહને પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ માને છે તે પ્રજ્ઞ સ્વરૂપી પ્રજ્ઞાંહના પડદામાં તું છે કે તેની બાહાર છે?

જીવરાજ—પ્રજ્ઞાંહની બાહાર કેમ કેહેવાય.? પ્રજ્ઞાંહમાંજ્યુ. હા, હવે હું સમજ્યો, અપરોક્ષ જ્ઞાનતો મને મલી ચુકયુ છે. જે પ્રજ્ઞાંહના પડદામાં હું છું તેજ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપ છે એટલે હુ પોતે પણ પ્રજ્ઞ સ્વરૂપછુ તેમાં શી શકા.?

સરસ્વતી—તો પણ અધીક ખુલાસા ખાતર સાંભલ, જ્યારે પ્રજ્ઞાંહ એ પ્રજ્ઞ અથવા ને પ્રજ્ઞ એ પ્રજ્ઞાંહ એ નીશ્ચીત થયું, તો પ્રજ્ઞ તારામાં પણ કેમ નહી કેહેવાય.

જીવરાજ—પ્રજ્ઞ મારામાં નથી એમ કદી બનેજ નહી, તથા કેહેવાય પણ નહી? સાથી કે પ્રજ્ઞના સચીતાનંદ પદ સાથે સર્વવ્યાપક પાહુ એટલે વીજુ સ્વરૂપ પણ તેનુ સીધ્ધ થઈ ચુકયુ છે. તે હેવી રીતે કે જેમ પટમાં તંતુ, ઘટમાં ત્રતીકા, સમુદ્રમાં જલ સર્વવ્યાપક છે, તેમ આ પ્રજ્ઞાંહમાં પ્રજ્ઞ સર્વવ્યાપક છે.

સરસ્વતી—તેજ બ્રહ્મ સ્વરૂપી બ્રહ્માંડરૂપી પટ, કે ઘટ, કે સમુદ્રથીતો તું બાહ્ય ન થી, તો તારામાં બ્રહ્મ નહોય એમ કેમ કહેવાય. બ્રહ્માંડમાં બ્રહ્મ સર્વવ્યાપક છે તે બ્રહ્માંડનાં પટમાં તું પણ છે, એટલે તારામાં પણ એખી રીતે વ્યાપક છે તે થી તથા અખીલ બ્રહ્માંડ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે તેથી તું પણ બ્રહ્મ છે હેમાં કાંઈ શંકા નથી.

જંબરાજ—વાહવા, માતૃશ્રી સરસ્વતી, હું પોતેજ બ્રહ્મ છું એ તમે સીધું કર્યું. એટલે એ પરમાતમાનો અનુભવ કરવા મારે દુર જવું પડે એમ નથી.

સરસ્વતી—અનુભવ કરવાવાલો જ્ઞાન સ્વરૂપી તારો આત્મા એજ બ્રહ્મ છે. સર્વવ્યાપક હોવાથી તારે દુર જવું પડે એમ નથી. અવીધાના ખોટા નામ રૂપ પ્રપંચની સીધ્ધતા સારૂ, આકાસાદીક પંચમાં ભુતમાં, તથા સુર્ય ચંદ્રાદીક વ્રહ્મા વીજેરે ઉપર, સ્વભાવીક રીતે નામ રૂપ લખાયેલા નથી, તેથી નામ રૂપ પ્રપંચ અસીધ્ધ છે, તેના ખુલાસો હમાણાજ કર્યો છે, તથા આ અખીલ બ્રહ્માંડ બ્રહ્મ સ્વરૂપ સીધ્ધ થઈ ચુક્યું છે. તે ઉપરાંત આ અખીલ બ્રહ્માંડ જે બ્રહ્માંથી ઉત્પન્ન થયું છે “તે હું છું” હેવું જાણવા સ્વભાવીક અદ્ભુત સાધન સરવે જીવોમાં રહ્યું છે, તે છતાં તેના અનુભવ પસુપક્ષી જ વળતું ન કરે તેમાં તાન્ત્રીજ જેવું નથી, સાથીકે તેને તર્ક જ્ઞાન નથી. પૂરંતું મનુષ્યો પણ ન કરે એ ખરેખર તાન્ત્રીજ ભરેલું છે.

મનરાજ—એ અદ્ભુત સાધન કૃપા કરીને ખતાવો.

સરસ્વતી—તારા સરીરમાં પ્રાણનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે. તેની આદીમાં “સો” અક્ષર છે. એટલે પ્રાણથી જે સ્વાસો સ્વાસ લેવાય છે તે સ્વાસની સીરખાત “સો” સંબંધી થાય છે. તથા તેના અંતાક્ષર “હું” છે. એ રીતે એ બે આદી તથા અંતાક્ષર મંલીને, “સોહું” નાંદ જન્મ, સ્વપ્ન, મુષ્મીએ ત્રણે અવસ્થામાં સર્વકાલ સર્વ ના સરીરમાં થયા કરે છે. તે છતાં તેના વીચાર ન થાય એ ખરેખરી તાન્ત્રીજ છે. એજ “સોહું” નોજ દ્રક્ત ભાવાર્થ સમજેતો “તે હું છું” એ રીતે સ્મૃત થાય છે.

મનરાજ—“સોહું” નો અર્થ “તે હું છું” એ રીતે સ્પષ્ટ થાય છે ખરો. “તે” તે બ્રહ્મ એ સા ઉપરથી જાણવું તેના ખુલાસો કરો.

સરસ્વતી—“સોહું” નો અર્થ પ્રમાણે “તેહું છું” એ પદ “તે” તથા “હુંની” સાથે એકતા પાણું સુચવે છે. માટે જેની સાથે એકતા પાણું હોવાનો સંભવ તેનેજ “સો” એટલે “તે” સંજ્ઞા લાગુ પડી શકે. જેની સાથે એકતા પાણાનો સંભવ નહી તેને લાગુ પડી શકેજ નહી. માટે “સો” એટલે “તે” સંજ્ઞા જે સર્વવ્યાપક હોય તેને સુચવે છે એમ સમજવાનું છે, સાથીકે જે સર્વવ્યાપક હોય તેનીજ સાથે એકતાપાણાનો સંભવ છે. જે સર્વવ્યાપક નથી તેની સાથે એકતા થાયજ નહી. જેમકે ઘટ પટમાં વ્યાપક નથી તેથી તેની એકતા થાયજ નહી, પરંતુ અતીકા સર્વ ઘટોમાં વ્યાપક છે, તેથી તે તથા ઘટની એકતા થઈ શકે, તે પ્રમાણ પુરવક “સો” એટલે “તે” સંજ્ઞા જે સર્વવ્યાપક હોય તેને

જ સુચવે છે એ દેખીતું છે, તે સર્વવ્યાપક તો બ્રહ્મ સીવાય બીજું કોઇપણ નથી. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે તે સંજ્ઞા બ્રહ્મને સુચવે છે. અરથાંત “તે બ્રહ્મ તે હું” હેવો સોહં નાદના ભાવાર્થ છે. વેદ શ્રુતીસ્મૃતી ઉપરથી એજ અર્થ જણાય છે. તે હે વી રીતે કે એ બે “સોહં” આક્ષરોનાં “સો” તથા “હં” એબે વ્યંજનોના લય કરીએ તો સ્વર “ઓ” થશે તેજ “ઓ” પ્રાણવ અક્ષરને આત્મા તથા બ્રહ્મના વાચક અક્ષર વેદ શ્રુતીસ્મૃતીમાં માનેલા છે. એ ઉપરથી સહેલથી સમજાઇ જશે કે “સોહં” ના અર્થ “તે હું” હેવોજ થાય છે તેમાં “તે” તે બ્રહ્મ તથા “હું” તે આત્મા એ રીતે ગણી બ્રહ્મ તે હુંજ આત્માહું હેવો અર્થ વેદ શ્રુતીસ્મૃતીકારે પણ કરેલો છે. એટલું જ નહીં પરંતુ ચારે વેદના “પ્રજ્ઞાનમ બ્રહ્મ”, “અહં બ્રહ્માસ્મી”, “તત્ત્વમસી”, તથા “અથમાત્મા બ્રહ્મ” એ ચારે માહા વાક્યોના પણ આત્મા તેજ બ્રહ્મ છે, અથવા હું તે બ્રહ્મહું એજ અર્થ થાય છે. જેમ “સોહં” ના અર્થ “તે હું” એ રીતે થાય છે તે “તત્ત્વમસી” ના અર્થ “તેતુ” એ રીતે થાય છે. “તે હું” અથવા “તેતુ” એ બન્ને પદના બ્રહ્માત્માની એકતા ના ભાવાર્થમાં કાંઈ ફેર નથી, સાથીકે તત્ત્વમસી એટલે તેતુએ એ મહાવાક્ય આત્માની બ્રહ્મ સાથે એકતા કરવા અરથે છે એ વીશે કાંઈ શક નથી. તેમ “સોહં” એટલે “તેહું” એ પ્રાણના પ્રવાહમાં જે સ્વભાવીકનાદ થયા કરે છે, તેના પણ એજ ભાવાર્થ છે, એટલે કે “તે બ્રહ્મ તેહું” એજ તાત્પર્ય છે, તે સ્વભાવીક અદ્ભુત સાધનથી પણ તું બ્રહ્મ છે હેવું નીરસાય સીધું થાય છે.

જીવરાજ—વાહાવા, માતૃશ્રી સરસ્વતી, આ અદ્ભુત “સોહં” નાદના સાધનથી તો હુંજ બ્રહ્મહું હેવું તમે સીધું કરી દીધું, એટલુંજ નહીં પરંતુ ઋગવેદના “પ્રજ્ઞાનમ બ્રહ્મ” તથા બીજા વેદના માહા વાક્યો છે તેપણ ખરેખર યથાર્થ છે, હેવું પણ ગર્ભીત રીતે સીધું કર્યું. અરે હું તમારો કેટલોબધો યશ ગાઉ તે સુજવું નથી.

મનરાજ—હેવે મને મુક્તીમાલા જટ મલે એમ કરો.

સરસ્વતી—જ્યારે “હુંજ બ્રહ્મહું” હેવી તને પરીપૂર્ણ તસલી થઇ છે. ત્યારે તું સદા મુક્તજ છે. કેમકે પૂર્વે આપણે સીધું કરી ચુક્યા છીએ કે બ્રહ્માં “નીરીહી” એટલે ઇચ્છા રહીત છે. જ્યારે ઇચ્છા રહીત છે ત્યારે અકર્તા તથા અબોક્તા પણ સીધું થાય છે. મતલબ કર્મના કર્તા આત્માં છેજ નહીં. એટલે તેને કોઇપણ પ્રકારનો બંધ પણ હોયજ નહીં. આત્મા વીમુક્ત એટલે નીત્ય મુક્ત છે. તેના અર્થ એછેકે આત્મા વીશે બંધ થયોજ નથી, તો મુક્તી મેલવવી ક્યાંહાં રહી? સદા આત્માં મુક્તજ છે, તે છતાં બંધ જે પ્રતીત થાય છે તેપણ કેવલ મુઢોની કલ્પના છે. એટલે બ્રહ્મ સ્વરૂપના અજ્ઞાને કરીને અર્થાંત અવીધાના પ્રતાપથી એ બંધની પ્રતીતી થાય છે, તે બ્રહ્મ સ્વરૂપ નીત્ય મુક્ત છે, હેવું જ્યાં જ્ઞાન થયું એટલે તેજ કાણે આર્હીજ બંધની નીવૃત્તી થાય છે.

પરમાર્થ ન્યાહાં બંધ છેજ નહી ત્યાહાં મુક્તી મેલવવી સી રહી! તેમ મુક્તીમાલા તેં તારે ગલેજ રમી રહી છે, ત્યાહાં મેલવવા પાણુ હવે સું ખાડી રહ્યું.

જીવરાજ—હાં, હું સમજ્યો, હુંતો સદા નીત્ય મુક્તહું. પ્રજ્ઞ જે “નીરીહી” એ ટલે ઇચ્છા રહીત છે, તેને કસુ બંધન હોય નહી, તે છતાં પ્રજ્ઞ સ્વરૂપના અજ્ઞાને કરી ને એટલે અવીધાના પ્રતાપથી બંધનની પ્રતીતી સીરીતે થાય છે, તે દ્રષ્ટાંત આપી મ મનવોતો કંઈક.

સરસ્વતી—હીક, તેમ કહ્યું. એક સીંહને સ્વપ્ન થયુંકે, મને વનમાં સીકારીઓ એ આવી ઘેરી ઘાયલ કરી લોહાનાં પાજરામાં પુરો મુક્યો છે; ત્યાહાં ખાવાનું પણ આપે નહી, તેથી અપવાસ થયા, પછી કુધાને માર્યો ચારે પગ પછાડતાં, તે પાજરા માં તીવ્ર આણીદાર લોહાની સુલો હતી તે પગોમાં બોકાઈ જતાં, તે સુલો પગમાંથી કો ઇ કાઢતું પણ નથી, તેથી રૂધીરની રેલ ચાલી છે, તેની વેદનાથી પોકાર કરવા લાગ્યો, દરમીયાન જાગી ઉઠતા જુવેછે તો પોતે સુખમાં સુતો છે, ન કોઈ સીકારી આવ્યા છે, ન કોઈએ ઘેર્યો છે, ન ઘાયલ થયો છે, ન પાંજરે પુર્યો છે, ન કુધ્યા છે, ન પ એ સુલો વાગી છે, ન તેની વેદના છે, કેવલ નીંદ્રાવસ ભ્રમ થયો હતો. તેમ આત્મા માં અવીધાએ બંધ કલ્પ્યો છે. આત્મા એટલે પ્રજ્ઞ જે સર્વવ્યાપક છે તેને બાંધી કોણ સકે? સર્વવ્યાપક જે હોય તેમાં બંધની કલ્પના કરવી એ કેટલુંબધુ હસવા જેવુંકે? વલી આત્મા એટલે પ્રજ્ઞ સતસ્વરૂપ છે, એટલે સર્વકાલ છે છેને છે, તેને કંઈ તથા ક મેના ફલ જન્મ મરાણ કેમ સંભવે? તથા સર્વવ્યાપક જે હોય તેને ગમના ગમન અને ક ચોનીમાં કેમ સંભવે? વલી આત્મા એટલે પ્રજ્ઞ અખંડાનંદ સ્વરૂપ છે, તેને દુખ કે લેશાદીક પણ કેમ સંભવે? તથા જે સર્વવ્યાપક હોય તે કાપ્યો કપાય પણ કેમ? તથા જે સર્વકાલ સ્થાયી છે તે બાલ્યો બલેકે માર્યો મરે પણ કેમ? એ રીતે બંધ દુખ કે લેશ આદીકની આત્મામાં કલ્પના સર્વ હસવા લાગ્યેક નીરઆધાર છે. તેથી પણ આત્મા સદા ન્યાહાંનો ત્યાહાં નીત્ય મુક્ત અસંગ નીરવીકાર છે, તે નીત્ય મુક્ત જેપર પ્રજ્ઞ તેતું છે હેતુ નીરસંદેહ સીધ્ધ જાણાસે.

જીવરાજ—વાહાવા માતુશ્રી સરસ્વતી હું પોતેજ પ્રજ્ઞહું એ તમે સીધ્ધ કર્યુ, એ ટલુંજ નહી પરંતુ હું નીત્ય મુક્તહું એ પણ તમે સીધ્ધ કર્યુ. તેથી મને જે આનંદ થાય છે તેનું વરાણું કરવા મારી વાણી સમર્થ નથી. ધન્ય સરસ્વતી, ધન્ય સુમતીજી બધા તમને પણ ધન્ય છે.

મનરાજ—વાહાવા ધન્યહું, ધન્યહું, મને મારી વાંછીત મુક્તીમાલા મલી ચુકી, એ ટલુંજ નહી, પરંતુ હું કેવો મુખો હતો કે બગલમાં છોકરું, ને મારું છોકરું ક્યાંહાં ગયું, એ રીતે જમીત થયેલી આ જેમ ભમે, તેમ મારી વાંછીત મુક્તીમાલા મારા ગલામાં છતાં હું તેની શોધમાં અહીંતહી ભમતો. માતુશ્રી હવે હમણા વધારે શ્રમ લોમાં. વેહ મારે જે કરવાનું હતું તે કરી ચુક્યો. તથા ધમવાનું હતું તે પામી ચુક્યો. એથી આ બી કસું કહ્યું.

વીધાતારે; ધન ધન્ય છે લેખ લલાટ. ધન ધન્ય છે.
 અવીધાના સંગથી, હું સીંહ ભયોરે સીયાલ,
 વાનરથી દરતો રહ્યો, જાણે આણસે મારો કાલરે. વીધાતારે.
 નીજ પશુસાથ રમતો રહ્યો, આણી દીલ અતી બહાલ,
 જાત ભાત જોઈ નહી કસી, ખુરા કરયાં મુજ હાલરે. વીધાતારે.
 કાલરૂપી આવે પારધી, ખજાંડ રૂપી વન,
 બાણ જોઈ હેના કારમાં, કંપી રહેતુ માડ તનરે. વીધાતારે.
 સરસ્વતીના પ્રતાપથી, મેઢે જાણ્યું માડ સ્વરૂપ,
 સીદ દર હવે કાલથી, હું સતસ્વરૂપી ભુપરે. વીધાતારે.
 અગ્ની મુને બાલે નહી, નહી સુકાવે આ વાય,
 જલ રેલ બોલે નહી, શસ્ત્રે ન કાપ્યો કપાયરે. વીધાતારે.
 યુગેયુગ વહી ગયા, તોએ હૂંતો એકનો એક,
 સીપેરે ભુલ્યો સ્વરૂપ હું, સી અજબ લખીતે રેખરે. વીધાતા.
 પ્રમીત થઈ પુર કામની, ધુંડે પોતાનું બાલ,
 કુટે નજર કરે નહી, કંપી કુટે કપાલરે. વીધાતારે.
 તેમ રમી રહી મુજ કંઠમાં, મનહર મુકતીમાલ,
 ભયો અખીલ ખજાંડમાં, મેલવવા તેની ભાલરે. વીધાતારે.
 ધુંક ખજ તે હુજું, સુ માહારો પ્રતાપ,
 પામી જ્ઞાન રતન મુલ, સીદને કર સંતાપરે. વીધાતારે.
 આત્મ સ્વરૂપ જાણીને, થયો નીરંકુશ શાંત,
 ઘટ ઘટમાં જોવાંદજી, અવર ધુંકુ કયાંહાં કમલાકાંતરે. વીધાતારે.

